

LD

475

.C6K53

1892

Asma. Heybořec
KOMENSKÉHO

ŽIVOT A PRÁCE.

VYPRAVUJE

JOSEF KLIKA.

*Kvačala Lorr. 9. 12. 1903
str. 209*

Doba přijde, kdy zástup dobrých lidí bude
pěstovati tě, KOMENSKÝ, i skutky i naděje
tvé už i žádosti.

G. W. Leibniz.

Odbor literární a paedagogický

při

Ústředním spolku jednot učitelských v Čechách

k paměťce

třístaletých narozenin Jana Amosa Komenského.

S 16 vyobrazeními.

V PRAZE.

KNIHTISKÁRNA ALOISA WIESNERA.

1892.

LB 1175
Co. K. 53
1892

(Všechna práva vyhražena.)

3/1/01
2/2/01

PŘEDMLUVA.

Poslední větší životopis J. A. Komenského v jazyce českém sepsal a roku 1871. k dvoustaleté památce úmrtí jeho vydal ředitel Fr. J. Zoubek slavné paměti, a to na základě studií vlastních i na základě předchozích prací Palackého, Gindelyho, Štorcha, Zieglera, Květa, Hanuše, Jirečka, Dudíka, Riegera, Krause, Jungmanna a j. Po vydání dotčeného životopisu českého zvěčnělý Zoubek ještě hlouběji do studií o Komenském se zabral a uveřejnil již roku 1876. ještě spolehlivější životopis Komenského jazykem německým. V tomto životopise využito veškerých nových o Komenském objevův a tolik dosavadních údajův opraveno, že především tento spis učinili jsme podkladem práce vlastní. Vedle toho však čerpali jsme ze všech dalších prací neunavného a duchaplného Zoubka, které položil zejména do Časopisu Musea král. Českého, do zpráv Českých škol Smíchovských, do časopisu Škola a život atd.

Potom užili jsme výsledků prací zdatného nástupce Zoubkova, profesora Josefa Šmahy, kterými již po celé téměř desetiletí zásobuje naše časopisy paedagogické.

Také jsme použili studií ostatních našich a cizích badatelův, jež aspoň lety vydání vytčeny jsou v poznámkách tohoto spisu.

Ovšem založen jest také na spisech samého Komenského a to jak na vydáních původních, tak na vydáních novějších od Zoubka, Šmahy, Kořínka, Beránka, Spolku Komenského a j. Zejména tam, kde uvádíme obsah spisů Komenského, děje se to slovy textů původních a textů, zmíněnými vydavateli uveřejněných. Výňatky z listů Komenského položeny dle překladů Zoubkových, Štorchových a Schulzových.

Spisy Komenského uvedeny dle soupisu Zoubkova z roku 1876., pokud novým badáním nebyl pozměněn. České spisy uvedeny po názvech vydání, jež nám byla k ruce, překlady názvů latinských spisů Komenského

položeny dle Zoubka, Šmahy a profesora Dra. J. V. Nováka. Poněvadž často uvádějí se spisy Komenského názvy latinskými, otiskli jsme tyto v poznámkách; tu také léta nejnovějších vydání spisů Komenského, jakož zase v textě vlastním léta jich nejstarších vydání.

V y o b r a z e n í ze spisů Komenského opatřena cestou fotografickou dle vydání co nejstarších, laskavě nám propůjčených od sl. správy c. k. universitní knihovny v Praze a od p. prof. Šmahy; reprodukce písma Komenského dle rukopisu jeho české Didaktiky z Musea král. Českého, jehož užití nám umožnila ochota p. bibliothekáře A. J. Vrtátka.

Že nebylo úmyslem naším, vyčerpati všechno, co o životě a pracích Komenského dosud bylo vyšetřeno, uznamená každý, kdo uváží skrovný objem spisu přítomného.

Zajisté šlo nám pouze o to, obsáhnouti ve formě co nejstručnější nejdůležitější data ze života Komenského dle badání nejspolehlivějších a vytknutí jeho snahy a práce uvedení všech spisů, které se mu přiřítají i rozbory a charakteristikami aspoň nejzávažnějších z nich.

Náš spis obsahuje jenom nejpodstatnější výsledky, k nimž až dosud v badáních o Komenském se dospělo, a má sloužiti jen k tomu, by pravé poznání o osudech a činech slavného bratra českého i v širší kruhy proniklo i by ke studiu jeho spisů znamenitých, kde kdo byl povzbuzen.

Doufáme proto, že svým pokusem o stručný nástin života a prací Komenského zavděčíme se všem, kteří za nejdůstojnější oslavu nesmrtelného Amosa našeho v roce jeho třístých narozenin to pokládati budou, by jeho myšlenky hluboké napořád více se šířily a jeho snahy ušlechtilé napořád byly obnovovány a oživovány.

V PRAZE, 25. listopadu 1891.

Spisovatel.

Můj život byl pohostinství,
nikoli vlast.

J. A. Komenský.

I. V domě otcovském a ve školách bratrských.

1592—1611.

1. V největším městě na pravém břehu řeky Olšavy, s jihovýchodních hranic markrabství Moravského na západ spěchající, v *Uherském Brodě*, spatřil světlo tohoto světa 28. března 1592 Jan A mos K o m e n s k ý. ¹⁵⁹² Komenským nazýval se po předcích svých, kteří pochodili z vesnice *Komny*, ležící od Brodu na jihovýchod, nedaleko hranic moravskouherských; jméno Amos bylo mu přidáno ke křestnému jménu Jan dle zvyku bratří českých, jimž rodičové jeho náleželi. Bylo to jméno jednoho z menších proroků biblických, které vyznamenává tolik, jako bříme a toho, kdo jest s břemene, silného, nosícího.

A vskutku osvědčil se náš Amos hodným svého jména, ježto s největší silou ducha nesl tíhu zlého osudu, nikdy břemenu neštěstí nepodléhaje, nýbrž naopak nad všechnu nepřízeň doby povždy vysoko se povznášeje k činům, pro všechno lidstvo blahodárným!

Bylot pak slavnému Moravanu Komenskému, Bohem k věcem velikým vyvolenému, působiti sice po větší část života svého v cizině, mezi Němci a Maďary; nicméně přece směřovala činnost jeho všeska a povždy ku zvelebení národa českého a stala se požehnáním lidstvu veškerému.

Komenský narodil se sto let po objevení Ameriky Křištofem Kolumbem. A jako tomuto smělému plavci janovskému podařilo se, otevřiti lidstvu celý nový svět, tak až do hrobu v práci trvajícemu Amosovi zdařilo se, zjednati lidstvu přístup do světa nejuvznešenějších myšlének a nejušlechtilejších snah a to především skrze povznesení vyučování a školství, v kterémž oboru učitelstvu všech zemí a všech národů jest věru pravým Kolumbem!

2. Rodičové Komenského, otec Martin, zámožný mlynář, a matka Anna, náleželi — jak jsme již výše pověděli — proslulé jednotě českých bratří, kteří v tiché pokoře a za přísných mravů Bohu sloužili. Věrně slovy Písma svatého se spravující, byli pravými křesťany nejen po slovech svých modliteb, písní a žalmův, ale více ještě po svých činech bohu libých. Vážná obec bratrská, v které Komenský od mládí svého vy-

1592 růstal, působila zajisté nemálo na ducha jeho, zakládajíc v něm onu vroucí zbožnost a nadšenou v Boha důvěru, která všechno působení jeho vyznačuje a také namnoze objasňuje i jeho blouznivost náboženskou, kterou pro lid svůj vyhledával spásy ve proroctvích nebeských v těch dobách zlých, kdy mu nekynula žádná pomoc pozemská.

Amos náš osiřel již v jedenáctém roce svého věku úplně, neboť za 1604 otcem, jenž zemřel na jaře 1604, záhy následovala matka i obě sestry Ludmila a Zuzana. Pachole bylo úplně odkázáno na vedení a blahovůli svých poručíkův a ve dvanáctém roce věku svého pobývalo u tety své v městě *Strážnici*, na jihu Moravy blíže hranic uherských. Tu 1605 navštěvoval Komenský v letech 1604 a 1605 školu bratrskou spolu se synem váženého měšťana, Mikolášem Drabíkem, s nímž ještě později osud ho svedl. Drabík byl o pět let starší nežli náš Amos, který dlouho nemohl se ustáliti na nějakém určitém cíle životním a teprve 1608 v šestnáctém roce svého věku, roku 1608, oddal se úsilněji studiu školy latinské, jakou bratři čeští měli v městě *Přerově*, na hlavním toku Bečvy položeném.

3. Komenský do školy přerovské přišel se soudností již vytříbenější; vynikal hloubkou ducha, živou obrazotvorností, znamenitou pamětí a neunavnou pílí. Přírozeno tedy, že záhy vyšinul se nad ostatní spolužáky své, jsa jim vzorem téměř nedostížitým a že ze školy odnesl si vzdělání obsáhlé a hluboké, které v té době bylo velmi vzácným.

Zajisté tehdejší školy latinské byly více mučírnam i než učírnamí mládeži, která nebyla tu vzdělávána jazykem mateřským, než nucena všemi prostředky a po drahá léta k tomu, by jen hojnost slo v latinských si osvojila a mluvnicí latinskou do paměti vnutila, beze všeho na věci nazírání, bez lahodnějších method a spořádanějších osnov učebních. Všecko tak na opak a rubý ve školách činěno, že mnozí z těch několika málo bohatších, jimž jediným byly vyšší školy přístupny, splašice se od knih, k řemeslům a jinam přechali; kteří zůstali, tak špatně cvičeni byli — vypravuje Komenský rozhorleně dále — že ze škol místo tichých pobožných beránek na větším díle divocí oslové a nezkracení bujni mezkové vycházeli.

4. Však i školy vysoké nebyly lépe zřízeny, takže studentům nesmělo se nedostávatí stálého zdraví, nevšedního vtípu, veliké stálosti a trpělivosti i značného nákladu; neboť — jak Komenský obrazně propovídá — k učenosti potřebí bylo „hlavy ocelivé“, by nerozpukla, „mozku v ní ze rtuti“, by byl pro učení zrcadlem, „kůže železná“, by vzdělávání vytrpěla, „zadku olověného“, by vydržel ve školách sedění a „měšce zlatého“, by nabratí se mohlo času, mistrů živých i mrtvých.

Vysoké učení pražské nezamlouvalo se bratřím po svých náboženských poměrech, takže vynikající studenty, z nichž kazatele míti chtěli, posýlali na proslulé školy v cizině. Tak bylo i s naším Amosem, který s mladým pánem z Kunovic jako vychovatel a společník na studie a cesty poslán.

II. Ve školách vysokých a na cestách.

1611—1614.

5. V městě nassavském, na Dillu s Lahnou do Rýna se vlévajícím¹⁶⁰⁸ položeném, *Herbornu*, trvala vysoká škola čili akademie, vůbec známá pod jménem *Johanneum*; byla založena pro šíření čistého (reformovaného) učení evangelického roku 1584 hrabětem oranienským Janem Starším. Zamlouvala se bratřím českým proto, že slyнула pořádkem a mravností, zbožností i pilností svých studentů. Skládala se ze šestitřídního gymnasia a čtyř fakult. Zvlášť bylo pečováno o fakultu bohosloveckou, na níž se učilo vědě biblické, výkonné bohovědě, věrouce a řeči hebrejské; dále se pěstovala veřejná kázání a učená hádání čili disputace. Také mohli se studující — a mezi nimi byli Češi zastoupeni již od roku 1596 — přiučovat i hudbě, šermu, jízdě na koni, řeči francouzské a vlašské.

Do této akademie zapsal správce čili rektor *Wolfgang Ficinus* Komenského spolu s panem z Kunovic 30 března 1611 k pobytu asi¹⁶¹¹ dvouletému, za něhož nejvíce a rozhodně naň působil z učitelstva *Jan Jindřich Alstedius*; výměnou písmen tohoto slova, jmenem *Sedulitas*, jako *Stále snaživý*, vyznačili současníci vynikající vlastnost řečeného učenice. Byl pak Alstedius především výtečný vykladatel bible, v níž zřel nejen základy bohovědy než také všecek obsah libomudrcví čili filosofie, počátky právnictví a lékařství; zkrátka byla mu bible zdrojem poznání nejen věcí božských alebrž všech věcí světských. Alstedius znal se též k *chiliasmu*, to jest k učení, že Kristus na tento svět se navrátí a říší boží na zemi obnoví; slynul také v jazykozpytu a spolu s dvorním kazatelem herbornským *Vilémem Zepperem* mnil, by založeny byly školy obecné pro dívky a nastávající řemeslníky.

Komenský v letech pozdějších samostatně obměnil a zpracoval mnohé myšlenky Alstediovy. Také jemu bylo Písmo svaté zdrojem poznání, též on zatoužil po obnově říše Kristovy na zemi, ač ve směru náboženském působil naň nejen Alstedius ale i duch jednoty bratrské, jíž náležel. Obor školy obecné však Amos náš valně rozšířil a význam její dokonaleji vystihl, vytknuv ji jako základ každého vzdělání dalšího a za nutnou přípravu pro školy latinské i učené.

V *Herbornu* dostalo se Komenskému roku 1612 do rukou také¹⁶¹² proslulého spisu o zvelebení metody učebné od *Wolfganga Raticha*, kterýž učenec německý, v *Amsterdamě* meškající, tehdaž nad skutečnou zásluhu byl ceněn a s nímž napotom Komenský v bližší styk vstoupiti chtěl, jak bude na místě svém vypsáno.

6. U bratří českých byla oblíbena také akademie v městě *Heidelberku*, na přítoku Rýna, řece *Neckaru* položeném; tato škola vysoká slyнула i stkvělou knihovnou, *Palatina* zvanou. Protož odebral se Komenský do *Heidelberku* a dal se 19. června 1613 zapsati mezi¹⁶¹³ studenty akademie. Mezi jiným zabýval se tu také studii počtářskými a hvězdářskými, jak z toho patrně, že koupil od jisté vdovy 17. ledna 1614

1613 původní rukopis proslulého díla Koprníkova o obězích těles nebeských, v kterémž tento proslulý hvězdář slovanský zvrací starou nauku, dle níž země je nehybným středem všemíru a dává jí po pravdě obíhati kolem slunce nebeského.

7. Chtěje pak po zvyku doby dovršiti vzdělání své, vybral se Komenský z Heidelberku na cesty roku 1613 a to i do Hollandska, kde poprvé uzřel hlavní město *Amsterdam*, při moři na 90 ostrovech rozložené, jež mělo se mu ke stáří státi útulkem.

1614 Vrátil se v roce 1614 do Heidelberku, byl po nějaký čas nemocí k lůžku upoután. Zotaviv se, vybral se pěšky na zpáteční do Moravy cestu a to přes hlavní město království našeho *Prahu*, Přerova pak došel ještě téhož roku 1614.

8. Ač mezi Němci meškal, nezapomínal Komenský krajanův svých, jimž oddati se mnil pracemi znamenitými. Zajisté znamená nesmírné všeho učení se jazykům nesnáze, pojal myšlénku velikou, Čechům věrným svěsti především veškeré bohatství jazyka mateřského v úplný, soustavný a ke studiu příhodný celek. I počal již roku 1612 sbíratí látku k dílu velkolepému, jímž býti měl

JAZYKA ČESKÉHO POKLAD,

to jest

Slovník nejúplnější,

grammatiku přesnou, zvláštností ozdoby i okrasy a přídavky obsahující.

(Rukopis shořel v Lešně 1656.)

Toto dílo, které Komenský po 44 let skládal, k nenahraditelné ztrátě písemnictví českého stalo se obětí požáru lešenského roku 1656; sám o něm se pronesl, že bedlivostí ve sbírání pro tento veliký český SLOVNÍK vykonal, o čem neví, že by kdo jiný v jazycích obecných vykonal; pilně se přičinil, aby všecko souběžně bylo v souladu s jazykem latinským, aby slova, věty, zvláštnosti, přísloví a sentence byly proneseny rovněž ozdobně a důrazně, pro případ, kdyby i nejlatinější spisovatel měl býti překládán jemnotou a správností. SLOVNÍK, velice pilně skládaný, sloužil Komenskému zároveň k důkladné přípravě pro spisování v jazyce českém, jemuž byl by se Amos náš výhradně oddal, kdyby byly tomu přihody časové popřály!

A v témž roce 1612 za pobytu svého herbornského umyslíl si Komenský, Slovníku tomu přidružití ještě jiné obsáhlé DÍLO HLAVNÍ pod názvem

DIVADLO VEŠKERENSTVA VĚCÍ.

(Část hotového rukopisu shořela v Lešně 1656.)

Toto v 28 knihách mělo podávati stručná poučení o kterékoli na světě věci komukoli a zastupovati domácí knihovnu, trest knih veškerých. Osud nepopřál Komenskému, dovésti práci tuto ke konci až na jednu

knihu, jež ve 125 státech o věcech přirozených jednala a také obětí 1614 osudného požáru lešenského se stala.

Z těchto dvou prací, k nimž počal přípravy konati Komenský za pobytu svého v Německu již ve věku dvaceti let, patrně, jak úsilným způsobem mínil pracovati ku vzdělání svého národa. A spolu zřejmo, jak již ve mládí svém ujímal se všemoudrosti, kterou napotom všechny současníky své daleko předstihnouti bylo mu práno!

III. Šťastná léta ve vlasti a jich zlý konec.

1614—1622.

9. Ve *Prerově* nalézala se jedna z předních latinských škol bratří českých, kterou Komenský v mládí svém — jak výše povéděno bylo — navštěvoval a na niž za správce povolán roku 1614 od nejvyššího hejtmána moravského, ušlechtilého pana Karla Staršího ze Žerotína, jenž od té doby zůstal Komenskému slovatným ochráncem. Do této doby by spadalo sepsání bohosloveckého díla českého, dosud jenom názvem známého:

O ANDĚLÍCH.

(Osudy spisu neznámy.)

Komenský vzpomíná ho v r. 1669 v jistém spise obranném.

Do školy přerovské zavedl Komenský bezpochyby učení věcem, učení realní, staral se však také o usnadnění učení latině a napsal pro studenty prvou práci svou toho druhu

MLUVNICE SNADNĚJŠÍ PŘEDPISOVÉ.

(Tiskem v Praze 1616.)

10. Na synodě, ve kterou se shromáždili duchovní bratřští za účely církve své v *Žeravicích*, byl Komenský jako plnoletý 26. dubna 1616 1616 s bývalým spolužákem svým Drabíkem vysvěcen na kněžství a ustanoven kazatelem. Nevíme sice, na jakém místě v této hodnosti své působil, že však horlivě svědomí bratří sobě svěřených se ujímal, patrně z českého spisu

CHUDÝCH UTIŠTĚNÝCH VOLÁNÍ DO NEBE.

(Tiskem v Olomouci 1617.)

11. V roce 1618 byl Komenský povolán do *Fulneku*, nejstarší to 1618 osady bratří českých na Moravě, od Přerova na severovýchodě za Odrou u hranic moravskoslezských ležící; postaven tu v čelo zkvétající obce bratrské, ustanoven správcem školy latinské, nedávno zřízené, i dozorcem studentů, kteří do Fulneku od synod bratrských posíláni byli, by tu němčině se přiučili. Když bratří z návodu jeho přibytky své obrazy beránka ozdobili, přezděno jim lampelbrüder, to jest bratří beránci,

1618 Komenský pak nazván lampelhirt, to jest pastýř beránekův. A vešlo o něm v přísloví, že ani žlučí nemá, poněvadž i proti nejhorším nepřiznivcům svým s příkladnou laskavostí se choval.

Bratřím byl nejen věrným pastýřem duchovním, než také ve věcech světských a hospodářských účinným přítelem a moudrým rádcem. Zajiště uvedl ve Fulnek včelařství, dala za času zimního úly se včelami do Fulneku přinésti a v zahradě za zvonicí postaviti. A podobá se, že současně s úly přibyla Komenského ze Slovače i drahá družka jeho života — snad zemanka z rodu Laneciova — brzo matka dvou jarých dítek.

12. Zatím, co Komenský ve květající rodině, při škole a církvi, u věel a knih, od bratří i Němců upřímně milován a vysoce vážen, trávil šťastné dny života svého ve Fulneku, nastávaly vlasti jeho dny osudné. Zajiště 1620 bitvona na Bílé Hoře 8. listopadu 1620 císař Ferdinand II. nabyt vrchu nad vzbouřenými stavy českými a moravskými, jež po porážce bělohorské krutě byli stiháni a trestáni. Pomocné vojsko španělské, ve službě Ferdinandu II. stojící, vtrhlo také roku 1621 do Fulneku a vyplenilo a zázehlo toto drahé Komenskému místo. Při tom byly ohněm zničeny rukopisy, na nichž Komenský po tři léta pracoval, i jeho knihovna.

Amos náš předvídal zlé účinky porážky bělohorské, znamenal, že mračna pronásledování se shlukují, ježto blesk svítí dříve než bije, a chtěje bratry povznésti a před pokušením chrániti, napsal jim spis obšírný, slušné a spravedlivé ceny, jenž sice tiskem vydán nebyl, avšak od roku 1620 v četných a ovšem i rozmanitých přepisech dlouho mezi bratry koloval, pod názvem

RETUŇK DUCHOVNÍ

věrným, pokušením zemdleným křesťanům.

(Tiskem nevydán.)

Byv jako všichni kazatelé bratrští od církve své zapuzen, vyložil Komenský roku 1621 ve spise

PŘEMÝŠLOVÁNÍ O DOKONALOSTI KŘESŤANSKÉ

(tiskem poprvé v Praze 1622),

že záleží dokonalost taková v následování a snažení vůle Boží, která druhdy i hořem hříšné pokolení navštěvuje. Posílaje z útulku svého, jen svým známého, tento spis milé manželce své, klenotu po Pánu Bohu nejdražšímu, připsal jí 18. února 1622 list, v němž jí vykládá, že ze spisku 1622 bude moci vyrozumět, že „darmo jest na světě sobě, jak by člověk od Boha veden býti chtěl, vybírat, než že nejlépe jest povolně, byť i s plačky bylo, za Pánem Bohem jíti a všecko štěstí i neštěstí, radost i zármutek, smích i pláč s poděkováním z ruky jeho přijímat.“

Toto přesvědčení zjednávalo Komenskému i za dnů nejhorších takového klidu duševního, že roku 1620 mohl oddati se českému vzdělání krásných zpěvů Davidových. Způsobem, u starých Řekův a Římanův oblíbeným, češtinou plynou a libozvukou vydal — a snad to byl poslední

tisk proslulé knihtiskárny bratrské v Kralicích — překlady 64 těch zpěvů 1622 na čtyřech arších sedmým způsobem veršování; jsou známy a velice ceněny pod názvem

METRICKÉ PŘEBÁSNĚNÍ ŽALMŮ DAVIDOVÝCH.

(Tiskem z části poprvé v Kralicích 1622.)

Po vyžehnutí Fulneku ani životem jist si nejsa a nucen ve skryších útulku hledati, v tom čase nebezpečství roku 1622, aby utěšil přítele sobě zvlášť drahého, dopsal Komenský dne 10. října 1622 při odchodu svém z Moravy spis potěšující:

NEDOBYTNÝ HRAD JMÉNO HOSPODINOVO,

k němuž kdo se koli utíká, zachován bývá.

(Tiskem poprvé v Halle 1765.)

13. Vlastivědě Moravy, která mu byla útulkem po nejkrásnější čtyři léta jeho života, věnoval Komenský tři vzácné příspěvky. Maje při sobě na četných cestách svých po Moravě prvou mapu této země od tělesného lékaře Ferdinanda I., Fabricia, roku 1575 vydanou, srovnával ji od roku 1622 bedlivě se skutečností. Při tom kreslil a měřil i vypytaval se lidí hodnověrných po zeměpisných poměrech a jmenech. Výsledkem práce této, kterou roku 1624 panu Velenovi ze Žerotína poslal, byla MAPA MARKRABSTVÍ MORAVSKÉHO. Napotom hojně byla otiskována a do rozličných atlantů přibírána; zmenšený snímek její staršího vydání v obr. 1. s názvem

MORAVY

nový a po všech předchozích nejbedlivější

NÁKRES.

(Tiskem poprvé v Amsterdamě roku 1627.)

Panu Karlu Staršímu ze Žerotína věnoval Komenský dvoudílný rukopis

STAROŽITNOSTI MORAVSKÉ.

(Osudy rukopisu z roku 1622 neznámy.)

A témuž šlechetnému ochránci svému připsal práci

O PŮVODU A ČINECH RODU ŽEROTÍNSKÝCH.

(Osudy rukopisu z r. 1630 neznámy.)

MORAVIA
 NOVA ET POST OMNES
 PRIORES ACCURATISSIMA
 DELINEATIO.
 auctore J.A. Comenio.

Notarum explicatio

Unus mons cinctus	⊞
Oppidum	⊞
Pagus baronicus	⊞
Sex, Comitatus	⊞
Castellum, Turris	⊞
Pagi inominati	⊞
Monasterium	⊞
Monasterium colitur	⊞
Thronus in aqua radiatus	⊞
Officina vitæ	⊞
Terræ salinae	⊞
Locus fœtus silvæ &c.	⊞

Noviter edita, à Nicolò Johanne
 Fiskatore. Anno Domini 1664.

oravy nákrés.

IV. V zátíší Klopotském v Čechách.

1622—1625.

1622 14. Bratří čeští, byť i náleželi různým stavům společenským, lnuli k sobě tak upřímně, že i v časech pronásledování navzájem se podpороvali. Kazatelé bratršti docházeli útulkův u šlechticů bratrských aspoň na tak dlouho, dokud i těmto nebylo z vlasti se vystěhovati.

Komenský, z Moravy v třicátém roce svého věku vypuzený, získal takový útulek v rodišti Karla Staršího ze Žerotína, v *Brandýse n. Orlicí*, kde také jeden ze zakladatelů jednoty bratrské, Řehoř zemřel, a kde na sta bratří se 24 knězi jako v Kanaanu čili zemi zaslíbené se skrývalo. Žerotín právem se domníval, že na něho od císaře Ferdinanda II. nebude doléháno, poněvadž za vzpoury stavovské věrnost mu zachoval; proto ochotně spoluvyžnavače své, bratry české, na statech přechovával.

V říjnu 1622 přibyl Komenský do Brandýsa a ubytoval se pod lesnatou stráni Klopoty naproti hradu v chýši, vedle srubu kdysi bratrem Řehořem zbudovaného.

1623 15. V tomto zátíší při modlitbách a rozjímáních trpělivě nesl útrapy, jimiž Bůh navštívil bratry a vlastní rodinu Komenského. Vždyť za nedlouho po příchodu do Brandýsa zemřela mu choť a jí záhy následoval synek prvorozený, morovou ranou postižený. Vida však Komenský jiné rodiny bratrské, rovněž i více osiřelé, i vida církve, pastýřů zbavené, vzmužil se a roku 1623 z božího slova sebral spisek pro potřebu přítomných žalostných časů, v němž slovy úchvatnými vlévá útěchu do srdcí osiřelých. Byl častěji otištěn pod názvem

O S I R O B Ě,

to jest

O potracování milých přátel, ochrancův a dobrodinců.

Co a jak žalostná je ta příhoda, odkud a proč přichází, co v ní činiti a čím se těšiti, a jak se k smutným a osiřelým chovatí náleží.

(Tiskem poprvé v Praze 1624.)

Když pak nad bratry houstly mrákoty utrpení, a Komenský ani ve spise Lipsiově O VYTRVALOSTI útěchy a povzbuzení nenalezal a po více bezsenných nocí úzkostmi trápen byl, vyskočil jedné noci z lůžka, vroucně Boha vzýval, bibli uchvátil, proroka Jesaiáše četl, o prostředcích v Písmě svatém proti hoři přemýšlel a naposled v ukřižovaném Kristu je nalezna, sepisoval je po dvě léta v knihu českou pod názvem

ROZMLOUVÁNÍ DUŠE SKLÍČENÉ

s rozumem, vírou a Kristem.

(Tiskem vydán díl II. pod názvem Truchlivý v Praze 1624.)

16. Nejznamenitější však dílo pobytu brandýsského, kteréž jako 1623 pravé divadlo poutavé před čtenářem se odehrává, slohem rovněž jadrným a prostosrozumitelným jako lahodným a důmyslným jímá, jest

LABYRINTH SVĚTA A RÁJ SRDCE,

to jest

Světlé vymalování,

kteřak v tom světě a věcech jeho všechněch nic není než matení a motání, kolotání a lopotování, mámení a šalba, bída a tesknost, a naposledy omrzení všeho a zoufání; ale kdož doma v srdci svém sedě s jediným Pánem Bohem se uzavírá, ten sám k pravému a plnému myslí upokojení a radosti že přichází.

(Tiskem poprvé v Lešně 1631.)

Tento spis pro obsažnost myšlenkovou, pro názorné vypsání všeho světa šalebného, v němž Poutník (Komenský) s vůdcem svým Všudybudem všech lidí poklésky a závratí, marnosti a bídy ohledává skrze všechny věky, pohlaví, stavy, řády a zaměstnání i důstojenství, naposledy v paláci Moudrosti pádu Šalomounovu svědkem se stane a postrašen ze zkázy světa domů do srdce svého ke Kristu se utíká, i pro krásnou řeč slyne napořád a právem perlou literatury české. Rukopisu tohoto díla, jež často bylo otištěno a do hollandštiny, němčiny a maďarčiny přeloženo, připsal Komenský věnování panu Karlu Staršímu ze Žerotína 13. prosince 1623.

Sám při spisování LABYRINTHU tak na duchu okřál, že odtud až do sklonku svého života z klidu duševního pronásledováním osudu nijak vyšínouti se nedal; pokládal se zajisté na tomto bludišti světovém jenom za dočasného poutníka a hosta, jehož mysl povždy k Bohu byla pozdvížena a jehož srdce vždycky k Tvůrci svému se vinulo.

17. Dne 3. září 1624 vstoupil Komenský podruhé ve stav man- 1624 želský s Dorotou, dcerou Jana Cyrilla. Tento starší jednoty bratrské korunoval v Praze na krále českého Bedřicha Falckého, vzbouřenými stavy proti Ferdinandu II. na trůn pozdvíženého; proto musil po bitvě bělohorské ze sídla svého Prahy ujíti a tak se skrývat, že ani sňatek dcery své s Komenským požehnatí nemohl. Učinil tak Jan Svatoš z Luže, poslední starší bratrské obce brandýské.

18. Nedlouho však těšil se Komenský nově zřízené domácnosti. Byloť i Karlovi ze Žerotína přísně nařízeno, by na statcích svých nepřechovával žádných kněží bratrských, kterým nezbylo, než utéci se do lesův a ukrývatí se ve skalách a slujích, hlavně blíže pramenů labských.

Avšak ani při tomto rozptýlení neustali bratři na snahách po znovuzřízení církve, a jich starší shromáždili se ve vsi *Doubravici* nad Úpou v březnu 1625 u bratra V. Roha na statku Karla Bukovského. 1625 I vyvolili tu Komenského a Jana Chrysostoma za vyslance své do Polska, by tu pro bratry nové bydliště vyhledali.

1625 V témž roce 1625, v čas nebezpečnosti, utíkání a skrývání se ve vlasti ještě sluh Božích, sepsal Komenský sobě a bratřím ku potěše spis, v němž dokazuje že ve víru a kolotání tohoto světa jediné v Bohu jako věčném a nepohnutém středu čili hlubině všech věcí trvá věčný pokoj a bezpečnost od záhuby, které propadne, kdo na obvod věcí lidských se odvažuje, kde jimi jest stržen, trapně zmitán a rozerván. Je to spis napotom častěji otiskovaný pod názvem

HLUBINA BEZPEČNOSTI,

aneb

Světlé vymalování,

jak v samém jediném Bohu a pokorném se jemu ve všecku jeho vůli oddání a poddání všecka dokonalá přítomného života bezpečnost, pokoj a blahoslavenství záleží.

(Tiskem poprvé v Lešně 1623.)

V. Na cestách po Německu a Polsku.

1625—1627.

19. Vyslanci naši r. 1625 přišli nejdříve do *Zhořelce* v Lužici na řece Nisse, nesouce list mladšímu panu ze Žerotína, jemuž byl dozorcem Jan Grellius ze Štrasburku. Grellius je utěšoval, že dočkají se bratří lepších časů dle proroctví Křištofa Kottera, jircháře ve *Šprotavě* v Lehnici na řece Bobru, přítoku Odry, kam se Komenský a Chrysostomos odebrali, aby s prorokem tím sami promluvili. Kotter však meškal právě v Berlíně u zdejšího kurfirsta čili volence říšského — takže nezbylo vyslancům, než aby naň čekali. I pobyl Komenský ve *Šprotavě* od soboty do pondělí v domě pastora Abrahama Mencia, jehož znal z doby svých studií v Herbornu. Tu četl proroctví Kotterova, aniž jim víry dával. Když však Kotter přišel a mluvil, uvěřil mu také Komenský.

Odešel pak s Chrysostomem ze *Šprotavy* do *Polska*, by tu pošelství své staršímu jednoty, Martinu Gratianovi, vyřídil; Gratian však byl právě na cestách svého úřadu duchovního. Komenský tedy nemíne vyčkati jeho příchodu, zanechal v Polsku Chrysostoma a sám s mladým průvodcem svým, bratrem Matyášem Probem vrátil se do Slezska. Poslav odtud domů Proba se zprávou o dosavadní cestě své, pobyl ve *Šprotavě* sám a v šestnácti dnech do jazyka českého převedl

Křištofa Kotera, jircháře šprotavského,

VIDĚNÍ A ZJEVENÍ,

kteráž měl od léta 1616 až do léta 1624.

(Přepis rukopisu v Praze.)

20. Za svého pobytu ve *Šprotavě* seznámil se Komenský se švakry pastora Mencia, s bratry Vechnery, učiteli na nové škole beuthenské

v Horním Slezsku. David Vechuer bral napotom živou účast na vyučovatelských pracích Komenského, Jiřího Vechnera pak zase Komenský tak si oblíbil, že chtěl v něm mítí pomocníka při svých pracích v Elbinku, jak níže bude vyloženo.

Hostinného pobytu ve vzorné rodině Menciliově, jenž opravdu jako svatý muž vedl život bohuľibý, připomínal si Komenský později se zanicením; zdálo se mu, že sotva kterou v životě chvíli strávil svatěji. Zajiště všechnen čas, který mu vybýval od překladu Kotterových vidění a od dozoru nad přepisem německým, jež od samého Kottera dal si pověřiti, věnoval rozmluvám nábožným s Menciliem a Kotterem pod střechem, v zahrádce i na vycházkách do polí. Rozmluvy týkaly se také jednoty bratří českých, do které Mencilius přijat býti si žádal a také později přijat byl.

21. Poslav navráťivšího se soudruha Chrysostoma do vlasti, vybral se Komenský opět do Polska a do *Berlína*, kde s četnými vypovězenci českými se setkal, a dále do *Frankfurtu nad Odrou*. Tu navštívil duchovního přednostu, superintendenta Křištofa Pelagia, a tázal se ho po jeho o Kotterovi mínění. A když tento kmet ctihodný proroctví Kotterova božskými prohlásil, připsal Komenský 26. května 1625 předmluvu ku svému překladu vidění Kotterových, který byl již zaslal do Čech svému tchánu Cyrillovi. Stalo se tak za pobytu jeho ve *Hlohově* na Odře.

České a německé přepisy proroctví těch byly hojně v Čechách a po Moravě rozšiřovány, sláva Kotterova po střední Evropě tak se roznesla, že do Šprotavy poslali ze Štrasburku posiance, by také je prorok navštívil.

Když však roku 1625 Komenský domů se vrátil, přesvědčil se, že přece víra v Kottera není všeobecná. Na cestě z *Drnholce* na Dyji do *Náměště* na Oslavě na Moravě vezl se s bratrem učeným, Julianem Poňatovským, bývalým šlechticem polským, knězem, kazatelem a správcem školy bratrské v Mladé Boleslavi, napotom písařem pana Karla ze Žerotína. Týž byl jeden z největších odpůrců Kotterových proroctví, proti nimž i zvláštní pojednání spisovati počal a ani Komenskému o jich pravosti přesvědčiti se nedal.

22. A v roce 1626 odebral se Komenský opět do Berlína, tenkráté k pobytu víceměsíčnímu. Tu také bylo naň vzneseno zastupování vypovězence Ladislava ze Žerotína u krále pruského Bedřicha.

Matka tohoto krále dověděla se o proroctvích Kotterových, jež i na královny podniky politické se vztahovaly, a chtěla skrze paní Žerotínovou co bližšího o nich se dověděti od pana ze Žerotína.

Když však týž ochuravěl a do Hollandska za králem nésti nemohl pečlivý a krásně provedený německý přepis vidění Kotterových, byl k tomu určen náš Amos, který tedy do *Haagu* u moře Severního se vybral a tu nejdříve jednal s duševním rádcem královým, bohoslovcem Altिंगinem. Týž mínil, že již přešla doba, kdy proroctví Kotterova vyplniti se měla. Nicméně přece oddával se Komenský naději, že král jinak ku proroctví se zachová, ježto mnohá z nich svědčila stkvělé budoucnosti a slávě Bedřicha samého. Král za slyšení dal si obsah obsáhlé knihy vyprávěti

1626 a milostivě Komenského propustil, skutečně však ve vlastní prospěch bratří nic nepodnikl.

23. V říjnu 1626 byl Komenský opět v Čechách a účastnil se tajné rady čtrnácti kazatelů bratrských v Brandýse nad Orlicí. Tu bylo jednáno již o vystěhování z Čech. Poradě byl přítomen také Kotter, netuše svého osudu, že již v roce následujícím bude úřady za lháře usvědčen, žalován, na pranýř postaven a ze Šprotavy vypovězen

VI. Poslední chvíle ve vlasti.

1627—1628.

1627 24. Na podzim 1627 v zámku *Třemošné* u Králové Dvora s paní Esterou ze Vchynic, provdanou Sádovskou, Komenský konal přípravy ku stěhování. Tu ho 12. listopadu došla od paní Zárubové, bývalé Engelburské z Zollinku z Rakous, z Branné u Starkoče zpráva o nové prorokyni. Byla to dcera nám již známého bratra Juliana Poňatovského, druhdy odpůrce Kotterova, jménem Kristína. Toto nábožné a tělesně slabé děvče bylo do Branné uvedeno v září, by zde bylo vychováno. Sedmnáctiletá Kristína přečetla tu dvě zjevení svatého Jana, dostala se u vytržení a v blouznění nábožně prorokovala o rozptýlení církve bratrské; že však přece Bohem opuštěna nebude; že bratří k východu a k severu mají se stěhovati a podobně. Komenský přišed do *Branné* mezi Starkočí a Vrchlábím, byl svědkem častých vidění a proctví Kristininých a uvěřil jim. Vyčkal pak Kristiny na Branné v lednu 1628, kdy za zimy třeskaté chvátala do Jičína, by tu Albrechtovi z Valdštejna brzký pád předpověděla a do Branné se navrátilší, vnuknutí přinesla, by bratří do Polského Lešna za vedení pana Sádovského se vystěhovali.

25. Bratří byli již na cestu připraveni — vždyť dobíhala lhůta, jim ku vystěhování vyměřená — Komenský tedy s Kristinou, která mu paní Esterou byla poručena, jel *Žacléři* do Slezska. Na hranicích již je očekával pan Jiří Sádovský ze Sloupna. Tu také shromáždili se bratří a jich kněží, s Komenským a tchánem jeho Cyrilem v čele; padli na hranici vlasti s pláčem na kolena, líbali půdu drahou, loučíce se v slzách a při zpěvích se zemí rodnou, do které — přes všechna proctví příznivá — neměli vkročiti více! Stalo se koncem ledna 1628, kdy bylo Komenskému 36 let.

26. Jak bylo právě vypsáno, byli bratří a ovšem též Komenský, v poslední době svého ve vlasti pobytu velice zaměstnáváni starostmi o budoucnost. Mezi nadějí a zoufalstvím zmítaná duše jejich utíkala se nejen k Bohu, ale i ku — prorokům!

Přece však ani tato léta nejistá neměla uplynouti bez trvalého od Komenského pro vlast zisku a to z podnětu bratra Jana a Stadia, jenž vychovával tři syny pana Sádovského, tohoto ochránce bratří, v severovýchodních Čechách meškajících. Stadius si vyžádal a získal na našem

Amosu pravidel a zásad lepšího vyučování, která za nedlouho Komenský 1628 v úplnou soustavu svěsti se snažil.

Meškaje v letě 1627 s bratrem Silvanem na zámku *Vlčickém*, od Trutnova na západ položeném, u pana Zilvara ze Silbersteina, nalezl tu totiž DIDAKTIKU čili ZPRÁVU O UMĚNÍ VYUČOVACÍM z roku 1621 od Eliáše Bodina, nedávno z Němec přinesenou. Ta podnítila Komenského k práci podobné a lepší v jazyce českém, aby pro ten případ, že by milosrdenství Boží přece jen bratry znova do Čech uvedlo, bylo již připraveno všecko ku zvelebování škol, aby skrze lepší vzdělání mládeže vlast nově zkvetla a v ráj boží na zemi se měnila. Tak tedy v dobách nejhorších vzalo počátek znamenité dílo, na kterém napotom Komenský pilně pracoval a jímž velkolepou obnovou veškerého školství navedl. Původní rukopis český díla tohoto — které níže jest oceněno — byl však vydán teprve za našich dnů pod názvem

DIDAKTIKA

to jest

U měn í u m ě l ě h o v y u č o v á n í.

Kterak by totiž člověk dřív než na těle vzroste a stav svůj začne, všemu tomu, což ku potřebě a ozdobám přítomného i budoucího života přináleží, šťastně, snadně, plně

vyučen, a tak potěšeně k životu obojímu nastrojen býti mohl.

Což se vše

m o c n ě, základy z samého přirození vzatými, p r o k a z u j e,
u s t a v í č n ě příklady jiných řemeslných umění v y s v ě t l u j e,
d o k o n a l e na léta, měsíce, dny a hodiny r o z m ě ř u j e,

a ke všemu tomu, aby k cíli přivedeno bylo, i probuzení činí i rada dává.

(Tiskem poprve v Praze 1849.)

VII. Poprve v Lešně.

1628—1641.

27. Dne 8. února 1628 přibyl Komenský do *Lešna*, města velikého, na cestě z Břetislavy do Poznaně asi v prostřed ležícího. Lešno bylo hlavní středisko bratří českých, do Polska se vystěhovavších a honosilo se školou bratrskou, gymnasiem slavné pověsti.

Komenský ubytoval se s tchánem Cyrilem a Kristinou Poňatovskou v novém domě superintendenta Gratiana v zahradě farní.

Již 18. února 1628 se setkal se slouutným zvelebovatelem gymnasia lešenského Rafaelem V. Lešcynským, jenž o tom dni z Rus do sídla svého zavítal. Rafael, dovědév se o viděních Kristininých dal vše vyšetřiti čtyřem lékařům, z nichž tři je uznali za následek předráždění nervův a příliš živé obrazotvornosti. Nicméně se Kristině věřilo až do roku 1632, kdy

1628 smrtí sešli Bedřich Falcký a Gustav Adolf, král švédský, aniž by byli naplnili procvití Kristininych a stali se vykupiteli rozptýlených bratří českých.

V květnu 1628 Komenský s tchánem svým Cyrilem navštívil *Guru* blíže Barée, přítoku Odry ve Slezsku, kde jakýsi *Stoinius* z komonstva palatina podolského Sieninského, do města se vebravšího, pokoušel se, Komenského a tchána jeho přemluvit, aby oddali se socinismu. Toto učení, zvané po *Laeliovi Socinovi* a jeho synovci *Faustu*, šlechticích vlašských, které Kristu božskou podstatu upíralo, však Komenský znal již ze studií svých na škole latinské v Přerově a odmítl je. Rovněž tak učinil na podzim téhož roku, kdy do Lešna zavítal socinian *Kristian Schlichling*; tento bohoslovec navštívil Komenského a téměř neodbytně dvě knížky mu ostavití chtěl na stole v příbytku jeho.

1629 V měsíci dubnu 1629 pozván byl Komenský, meškající právě ve vsi *Hennersdorfu* u Břetislavy, do *Zhořelce* na Nise, kde se setkal se starými přátely, *Kotterem* a *Menceliem*, jimž spolu s uzdářem *Adamem Pohlem* podařilo se, šťastně ujítí ze Šprotavy, když tu byli vojskem katolickým stíháni. Šťastné uniknutí své připisovali několika příhodám „zázračným“, jimž i Komenský ochotně uvěřil.

28. Komenský v Lešně pro snadnější výživu oddal se vyučování mládeže šlechtické na gymnasiu, které *Rafael Lešcynský* r. 1624 znovuzřídil. V čele gymnasia jako správce čili rektor až do roku 1629 působil *Jan Rybiński*, po něm do roku 1633 upřímný ctitel a přítel Komenského šlechtic *Ondřej Węgierski*, na to do roku 1636 vychovatel synů pana *Lešcynského*, *Michal Henrici*, jemuž následoval náš Komenský, jak ještě níže vypíšeme.

1632 Synoda bratrská jmenovala Komenského roku 1632 písařem jednoty a spolu mu uložila péči o mládež studující a o vše, co by k zvelebení a obnovení škol směřovalo. Komenský měl starati se nejen o studenty lešenské, než také o dospívající mládež bratrskou vůbec; míti ji všecko v patrnosti; činiti starším jednoty návrhy na její zaopatření. Bylo mu také pečovati o mladíky na studiu v cizině meškající; jich bydliště míti v patrnosti; radou je podporovati, po případě napomínati; zpravodaje o jich chování a pokroku vyhledávati. Na pomoc mu byli dáni bratři *Jan Stadius*, soudruh jeho z Čech, a *Adam Hartman*.

Téhož roku správce školy v *Rakově*, *Jáchym Stegmann*, navštívil Lešno, pokoušel se opět o to, by Komenského k socinianům převedl, avšak nezdařilo se tomuto vyslanci ze střediska socinianů v Ruském Polsku.

Škole lešenské odrůstajícím nebo již odrostlým mladíkům vykládal Komenský o přírodní filosofii, jež byla mimo vlastní účel gymnasia, které však již roku 1635 z usnesení únorové synody bratří po návrhu Komenského všecko bylo znovuzřízeno. Rozděleno na čtyři třídy po dvou odděleních s pěti hodinami denního vyučování, takže prázdniny vlastní mohly se omeziti na míru nejmenší. Nad školou zřízen řádný dozor, jehož potřeba již dříve byla uznávána. Nově uvedeno vyučování mravní a všemu učení jazykovému předepsán přesný postup a řád. Vyučování počínalo zpěvem žalmů, modlitbami, čtením bible.

Pilně cvičen sloh. O dvou dnech v týdnu byla cvičení řečnická, o čtyřech 1632 dnech slavnostních v roce měly se konati veřejné hry školní. Gymnasium, takto obnovené, prospívalo velice. Nejen v jazyce latinském, který ovšem v duchu doby zůstal předmětem hlavním a jemuž výtečně se posloužilo Komenského učebnicemi, o nichž dále pohovoříme; než vzkvetlo i po všech jiných stránkách tak, že synoda bratří roku 1636 se snesla, by bylo bratrskou školou vzornou pro celou provincii; by při něm zřídil se ústav k zaopatřování nuznějších bohoslovcův a šlechticův i chudých studentů vůbec; a dále by k němu se připojil seminář bratrský z Ostrogu.

Není známo, zda-li tato snesení stala se skutkem a také málo víme o vlivu Komenského na lešenskou školu národní čili obecnou, v níž od roku 1633 učila se mládež bratrská jazykem mateřským náboženství a počátkům latiny; že však bratří o prvé vzdělání mládeže své slušnou péčí měli, patrně z toho, že naléhali na pilnou návštěvu své školy národní a že také po venkově od svatého Martina do velikonoce o jednom dni v týhodnu byla mládež ku cvičením školním shromáždována.

V srpnu 1635 dána od synody Komenskému dovolená, opustiti 1635 na jistou dobu Lešno, by snáze mohl živobyť si opatřiti a více volného ku studiu času nabyti. Neznámo, zda-li Amos náš skutečně tohoto dovolení užil a do Stok neb Ostrogu na Gorvě, přítoku Pripetu, se odebral.

V listopadu 1636 jmenován Komenský starším bratrské obce 1636 lešenské, kazatelem, dozorcem nad kázni a řádem v gymnasiu, jemuž také postaven v čelo jako rektor čili správce. Řídil pak gymnasium lešenské až do svého do Anglie odjezdu, v jakém duchu osvěceném a lidumilném, patrně z jeho pravidel, pro gymnasium v latině sepsaných a synodou roku 1635 schválených. Teprve za našich časů byly vydány v latině pod názvem

ZÁKONY SLAVNÉHO GYMNASIA LEŠENSKÉHO.

(Tiskem poprvé v Lešně 1855.)

Tu obsaženy pro žáky jadrné pokyny obecné i zvláštní, zejména ohledem pobožnosti, chování se ve chrámu, mravů ve škole, na ulici, doma a za hry i vzhledem ke studiim.

VIII. Bohoslovecké práce prvního pobytu lešenského.

1628—1636.

29. V Lešně oddal se Komenský snahám po smíru všech křesťanů, chtěje sjednotiti všechny různověrce v jediném táboru křesťanstva na základě čisté lásky k bližnímu, by tak založena byla říše Boží na zemi a zabezpečeno bylo všemu lidstvu pravé štěstí.

Dostalyť se Komenskému do ruky některé spisy šlechtěného bohoslovce württerského, Jana Valentina Andreaeho, muže ducha horoucího a myslí osvěcené. V nich nalezl Amos náš mnohé podněty ku zvelebení vyučování a zdokonalení života křesťanského. A chtěje plněji

¹⁶²⁸ snahy Andreaeovy poznati, psal mu prosbou uctívou roku 1628, by Andreae ho přijal mezi své obdivovatele, žáky a syny a byl mu učitelem a povzbuzovatelem při díle smířování křesťanův. Andreae již 8. září 1628 odpovídal z Calwy württemberské, že sám sice již nemá síly ke konání díla zamýšleného, že však při něm přece setrvá a Komenského ve svazek přátelský, ve společnost křesťanskou, spolu se třemi přátely přijímá. A hned roku následujícího listem ze dne 16. září 1629 odevzdává Andreae našemu Komenskému všecko dílo smírčí, které před osmi lety bylo počato, ale za nehod ve vlasti již v samém počátku svém ohroženo a na to téměř úplně opuštěno.

Však nejinak se zvedlo anglickému bohoslovcí Janu Duraeovi, jenž o to se snažil, aby aspoň různá vyznání evangelická se sjednotila. Posléze obrátil se Duraeus k jednotě bratrské, by ho v jeho snahách irenických čili smírčích podporovala.

I snesla se lešenská synoda bratrská roku 1636, by k tomu účelu především byl v obnoveném vydání tištěn a všem rozhodným a vlivuplným osobám v Evropě poslán spis Bartoloměje Bythnera, před osmnácti lety jako **NAPOMENUTÍ BRATRŮM** vydaný. K novému vydání pověřen syn Bythnerův Jan a rektor lešenský Komenský.

A tak náš Amos stal se střediskem snah smírčích a záhy předním smírcem křesťanův, oddávaje dílu tomuto napotom celý život svůj a chtěje je uskutečniti skrze své spisy vyučovatelské a vševědné čili pansofické. Zajisté mínil Komenský, že jednostejnou methodou učebnou a jednostejným spořádáním vyučování docílí se u mládeže všech národů jednostejného vzdělání; to zprostředkuje vzájemné poznání; odkud dále to půjde ku sjednocování i v ohledě vyznání náboženského, až nastane kýžený smír všech křesťanů, tato podmínka ráje božího na zemi. A odtud si můžeme vysvětliti, jak český bratr Komenský svými spisy mohl státi se učitelem všech národův, a odkud v Komenském jako ve vzácném zjevu tak úplně se pronikají ryzí vlastenectví a ušlechtilé světoobčanství a tak krásně druží se v jediný, souladný celek: čistou lidskost čili humanitu!

Nadšen tímto duchem oddal se Komenský za svého pobytu lešenského spisování a vydávání veliké řady knih, jež svědčí o jeho neúmorné, právě mravenčí pilnosti a myslí neobyčejné pružnosti! Zajisté podnikl v době krátké při veškerém jinakém a mnohém zaměstnání svém skládání spisů namnoze úplně nových a to slohem i jasným i ladným. Starší spisy v Lešně nově otištěny, nové spisy k tisku upraveny se vzornou pečlivostí. Věru že tolik mohl Komenský podnikati pouze proto, že zásadou si učinil slova Senekova: Možná-li, jedním dechem přeskoč tento vrch!

30. Z literárních prací bohosloveckých, jež Komenský v letech 1630 a 31 podnikl, uvéstí sluší nejdříve knížku milostnou, pro rozptýlené ostatky národa českého podniknutou dle spisu Ludvíka Baylyho, třicetkrát anglicky vydaného a do franciny a němčiny přeloženého. Byl to spis velmi často otištěný pod názvem

O CVIČENÍ SE V POBOŽNOSTI PRAVÉ

1636

knížka milostná,

kterak by křesťanský člověk z pravé a spasitelné známosti jak Boha tak i sebe samého platně prospívati a život svůj v bázni boží dobře spořádaje, potěšeně v svědomí pokojném strávití, i naposledy jej po dokonání blahoslaveně zavřítí mohl, vyučující.

(Tiskem poprvé v Lešně 1631.)

31. V roce 1631 složen další spis český pod názvem
HISTORIE O UMUČENÍ, SMRTI, POHRBU I VZKŘÍŠENÍ
PÁNA JEŽÍŠE KRISTA,

ze čtyř evangelistů sebraná a v jistý pořádek uvedená.

(Tiskem v Lešně 1631.)

Tento spis připraviti měl bratry proti neustávajícím úkladům soci-
nianův, jakož z toho důvodu povstala KÁZÁNÍ XXI, níže uvedená.

32 V roce 1631 bezpochyby sepsány také

OTAZKY NĚKTERÉ O JEDNOTĚ BRATRŮ ČESKÝCH.

(Rukopis v Českém Museu.)

Tu vykládá Komenský, co jest jednota a třeba-li o její zachování se starati a na její rozšíření mysliti, při čemž vytýká hlavně tři příčiny, proč nevzrůstá jednota: nedostatek vyšší učenosti, světlo jiné, vedle světla jejího postavené, totiž tři církve protestantské a chudobu.

V roce 1632 při ŘÁDU CÍRKVE JEDNOTY BRATRSKÉ, který od některých též Komenskému se připisuje, otištěna byla Komenským sepsaná rozprava

O BOJÍ CÍRKVE, PRAVÉ I FALEŠNÉ, ZÁKLAD
A STAROŽITNÁ TRVANLIVOST PRAVÉ,

na hlavu Krista hned v ráji založené slovem božím a svátostmi zřízeními
až do skonání světa se vzdělávající.

(Tiskem v Lešně 1632.)

33. Dále v témž asi roce českým jazykem vzdělány některé německé
a polské písně a spolu podán návod k sestavení zpěvníku bratrského.
Tato práce uvádí se názvem

PŘEKLADY PÍSNÍ S NÁVODEM KE KANCIONÁLU.

(Rukopis v Českém Museu.)

V roce 1634 dokonány péčí třiceti kněží bratrských, z návodu
a při dohledu Komenského, ukazatelé Písem svatých jako soubor propovědi
a slov z bible, který pro náklad veliký vydán nebyl a v Lešně shořel.
Uvádí se pod názvem

ČESKÉ KONKORDANCE PÍSEM SVATÝCH.

(Rukopis shořel v Lešně 1656.)

Souvislé čtení, které ze všech evangelíí vybráno rovněž velikou píli a opatřeno hojnými vysvětlivkami ve sto třiceti kapitolách, nepřišlo také pod lis tiskařský, stanouc se obětí požáru lešenského. Dán mu název

HARMONIE EVANGELISTŮ.

(Rukopis shořel v Lešně 1656.)

Snad roku 1631 vzdělal Komenský také výtah z celé bible, aby pro víru Kristovu vyhnání vždy při sobě měli štít své viry a pocestní tímto světem podporu své naděje (a tak všecko své jmění). Později vydán a hojně čítán pod názvem

MANUALNÍK,

aneb

Jádro celé biblí svaté.

Summu všeho, co Bůh lidem I. k věření vyjevil, II. k činění poručil, III. k očekávání zaslíbil plně a jasně obsahující. Místo nové svíce sedícím ještě v temnostech zpuštění svého církve české ostatkům podané.

(Tiskem v Amsterdamě 1658.)

34. Jako písaři jednoty bylo Komenskému sledovati, co vše proti a pro jednotu se píše; spisovati, čeho se nedostávalo, doplňovati, co se počalo. I měl dle snesení synody roku 1632 přehlédnouti a doplniti dějiny jednoty:

HISTORIA O PŮVODU JEDNOTY ČESKÉ.

(Tiskem při jiném spise suad v Amsterdamě 1660).

Také pomáhal při vydání spisu Jana Foxe

HISTORIA O TĚŽKÝCH PROTIVENSTVÍCH CÍRKVE ČESKÉ

hned od počátku jejího na víru křesťanskou obráčení v létu Páně 894 až do léta 1632 za panování Ferdinanda II.

(Tiskem poprvé v Lešně 1655.)

Komenský nepřestal v Lešně doufat v návrat do vlasti a složil zvláštní, synodou schválený spis, aby vypovězenci do vlasti se navrátivše nespěchali především do domův a hradů, na statky a vinice, než připravovali se ke služeb božích obnovení. Spis tento, v němž napominání všichni hříšníci a kající, velcí a malí a v němž dávana jim rada k napravení minulých poblouzení, nebyl tištěn, když naděje návratu pomínula a uvádí se názvem

O NAVRÁCENÍ DO VLASTI.

(Osudy rukopisu neznámy)

35. Dne 21. září 1634 zastupoval Komenský lešenský sbor český 1636 při synodě ve *Vlodavě*, na Bugu v gubernii Siedlecké, kam starší jednoty z Velké a Malé Polsky a z Litvy se sjeli, by v jednotnosti u víře se utvrdili a posílili. Komenský od synody poctěn tím, že vyzván ke kázání českému, které 22. září před přijímáním učinil, jakož druhého dne zase soudruh jeho Adam Hartman.

Nebylo takové jednotnosti u víře mezi evangeliky a bratry, takže starší jednoty bratrské roku 1635 uložili Komenskému, by napsal obranu proti neurvalému a haštřivému vypovězenci českému Samuelu Martiniovi; vyšla pod názvem:

Na spis proti jednotě bratrské

od M. Sam. Martinia z Dražova sepsaný

a na navrácení k řádu jejímu v pobožných lidech důvěrnosti

v třicetipětí příčinách vůbec vydaný,

mírné, křesťanské starších kněží též jednoty bratrské,
na ten čas v Lešně Polském v exilium zůstávajících

OHLÁŠENÍ.

(Tiskem v Lešně 1635.)

Krátce potom, roku 1636, složil Komenský spis německý proti socinianovi Melchioru Schefferovi, jehož název v českém překladu jest:

OTÁZKA, ZDA-LI KRISTUS MOCÍ SVOU Z MRTVÝCH VSTAL.

(Tiskem v Lešně 1638.)

Neustáli však sociniáni ani potom naléhati na Amose našeho. V roce 1639 sám jako jejich patriarcha Jonas Schlichting, oddávaje syna svého škole lešenské, Komenského k socinismu chtěl převést. V roce 1641 opět o to se pokoušel baron rakouský Ludvík Wolzogen, roku 1642 šlechtici polští Lubienietski a Wiszowaty, roku 1649 Martin Ruarus. A ještě roku 1659 v Amsterdamě dotíral na Komenského vyslanec barona Wolzogena, takže Komenský právě pro tohoto sociniana a jeho přátele znovu v latině otiskl spis výše uvedený O OTÁZCE, ZDA-LI KRISTUS PÁN VLASTNÍ MOCÍ Z MRTVÝCH VSTAL.

Jak patrnó, bylo Komenskému často hájiti pravověrnosti vlastní i své církve. Že však jemu samému napořád jenom o mír náboženský šlo, ukázalo se opět roku 1637, kdy vyložil podstatu takového míru, falešně i pravé cesty k němu a prostředky k odklizení sporů stávajících: totiž lásku, sprostnost a snášelivost; bylo to ve spise českém

CESTA POKOJE,

to jest

Pravý, neomylný a jediný prostředek, kterýmž církev Boží v pokoji
a lásce zachována býti může.

(Tiskem v Lešně 1637)

1628 Další bohoslovecké práce Komenského, o nichž však s jistotou udati dosud nelze, kdy byly složeny, nebo z jeho spisů jen snad vybrány a teprve po jeho smrti vydány, jsou:

NÁBOŽNÁ PŘEMÝŠLOVÁNÍ O VEČEŘI PÁNĚ.

(Tiskem v Praze 1784.)

O VYMÍTÁNÍ NĚMÉHO A JAKÉHOKOLI ĎÁBELSTVÍ.

(Známo jen ze seznamů knihovních.)

BOJ MICHALA A ANGELŮ JEHO

s drakem a angely jeho.

(Tiskem v Kutné Hoře 1785.)

DVOJÍ KÁZÁNÍ

I. vánoční a II. postní.

(Tiskem v Berlíně 1763.)

KAŽDODENNÍ MODLITBY KŘEŠŤANSKÉ

z Písem svatých vzdělané i s přemýšlováním ranním a večerním.

(Tiskem v Prešpurku.)

36. Na umění kazatelské a řečnické, jakým Komenský bratřím v Lešně sloužil, ostavil jim památkou dva spisy z roku 1636. Jazykem českým byla to již ve stati 31. vzpomenutá

KÁZÁNÍ XXI.

O tajemství smrti,
vzkříšení a na nebe vstoupení Krista, spasitele světa,
učiněná v Lešně Polském 1636.

(Tiskem v Amsterdamě 1663.)

Jazykem latinským učinil a sepsal

ŘEČ POHŘEBNÍ NAD RAFAELEM LEŠCYNŠKÝM

(Tiskem v Lešně 1855.)

IX. Vyučovatelské práce prvního pobytu lešenského.

1632—1638.

37. Nejhlavnější dílo, kterým Komenský obnovu škol církvi a vlasti ku prospěchu připravoval, byla výše již zmíněná DIDAKTIKA T. J. UMĚNÍ UMĚLÉHO VYUČOVÁNÍ, kterou Komenský v rukopise zajisté již roku 1632 dokončil.

Co od tohoto díla pro jednotu bratrskou si přislíboval, patrně z druhého názvu, který rukopisu českému připsal:

RÁJ CÍRKVE
ZNOVU SE ROZZELEŇÁVAJÍCÍ,

to jest

Nová, jistá, ušlechtilá forma
rozkošného mládeže křesťanské
v pobožnosti pravé, v mravích ušlechtilých,
a v umění jazykův i všelijaké moudrosti cvičení:

Jakby jakožto strůmkové ráje božího
rozšafné štěpování, zavlažování, okopávání, oklešťování a vedení jsouce,
zdárné, spanile růsti, zelenati se, kvěsti, i hojnost Bohu a církvi pochot-
ného ovoce nésti mohli.

A že pro své drahé krajany dílo toto spisoval, vysvítá nejen z toho,
že v českém jazyce napsáno, než také z třetího názvu, který rukopisu
přidán:

RÁJ ČESKÝ,

to jest

O novém, umělém, veřejném a hlučném založení škol,
jimižby církev a politia česká, po svém žalostném a ohavném spuštění
rozkošně jako zahrada Eden zkvěsti mohla.

České DIDAKTICE přidal souhrn hlavních myšlének svých o usta-
vení školství pod názvem

Navržení krátké

O OBNOVENÍ ŠKOL V KRÁLOVSTVÍ ČESKÉM.

(Tiskem poprvé v Praze 1849.)

Později byla tato kniha znamenitá přeložena do polštiny (1633)
a za nedlouho vzdělána za pobytu Komenského v Lešně 1638 v latině
pod názvem:

DIDAKTIKA VELIKÁ,

všeobecné umění, jak všechny všemu učiti,
či ukazující

jistý a výborný způsob, kterak po všech některé křesťanské říše
obcích, městech a osadách takové zarážeti školy, aby všeliká obojího
pohlaví mládež, kde by

nikdo nikde pomínut nebyl,

v literním umění vyučena, v mravích vyšlechtěna,
pobožností zapojena býti i tím řádem v letech do-
spívání ke všemu, co k přítomnému a budoucímu
životu přináležejí, nastrojena býti mohla

krátce, libě, mocně.

Kde všeho, k čemu bývá vedeno, základy se vyšetřují ze samiček
věcí přirozenosti; pravda se prokazuje za rovno běžícími z řemeslných
umění příklady; pořádek se rozměřuje na léta, měsíce, dny,
hodiny; cesta naposledy se ukazuje snadná a jistá, by to šťastně ke
skutku bylo dovedeno.

(Tiskem v Amsterdamě 1657.)

1628

Tato latinská DIDAKTIKA, kterou si přeložili několikrát Němci i Poláci, Hrvati, Rusové a v jádře přisvojili Francouzové a Angličané, upravena z České pro potřebu učenců tak, že Česká rozšířena o nové kapitoly, místo 30 České má jich 33; za to pozbyla ve znění latinském své nutkavosti a bezprostřednosti, jakou znění české přimlouvá se nejen k rozumu ale i k srdci českému; vynechal tu Komenský pro potřebu všeobecnou úvahy a napomínání, které týkají se obnovení škol ve vlasti.

Spisem tímto vstoupil Komenský v řadu mužů výtečných, kteří u vychování a vzdělání mládeže chtěli navést veliké opravy, ano, on sám je z těchto novotářů nejznamenitější, poněvadž nejdůkladnější a nejduchaplnější, ve spisování pak nejjasnější a nejpečlivější.

Novotářům zzelelo se mládeže, která valnou většinou beze všeho vzdělání vyrůstala; ta pak skrovná část mládeže chlapců, která ke školám se obracela, byla tu po dlouhá léta mořena učením pouze na jazyk latinský omezeným, těžkopádným a unavujícím a bezištným, jak již výše jsme slovy samého Komenského vypsali. I chtěli novotáři, by školy pro všecku mládež se zuovuzřídily, lépe sporádaly, více učiva zabraly a lahodnějšími i bezpečnějšími způsoby čili metodami všecko učivo učňům předstíraly. Mezi nimi slynul *Wolfgang Ratich*, jehož spis o zlepšení metody Komenského do rukou se dostal již za herborských studií jeho. A na Raticha náš Amos z Lešna opět se obrátil, aby mu lepších metod svých neuttajoval; nedostalo se mu však odpovědi a dověděl se teprve později, že Ratich jen za velké peníze tajemství metody své minil vladaři nějakému podstoupiti. I chtěl čerpati Komenský ze spisů jiných učenců, kteří dobou tou hlučně byli vynášeni nebo sami se pochvalovali — nyní téměř úplně jsou zapomenuti — avšak ve spisech těch nalezl spíše povzbuzení než nauk podstatných. Proto mohl Komenský otevřeně říci, že základ, rozvrh a pořádek jeho DIDAKTIKY vlastní jeho práci jest, že nad jiné jasněji prohlédl a netoliko lichých předpisův a pravidel, nýbrž skutečné a vydatné pomoci k napravení a obnovení škol podal. Z mužů, které Komenský o radu požádal, jediný nám již známý *Andreae* slíbil mu pochodeň a poradu. Avšak tato pochodeň byla jen dopis, ve kterém *Andreae* vykládal, že DIDAKTIKOU poslouží se rodičům, učitelům, mládeži, školám, obcím, církvím a nebi, o čem všem Komenský sám dobře byl přesvědčen. Přece však tento dopis, DIDAKTICE přisvojený, nebyl zbytečný; zajisté výklady proslulého bohoslovce *Andreaeho* umlčely jiné bohoslovce podezřívavé, kteří nemohli dobře pochopiti, jak u Amose našeho snahy vyučovatelské čili didaktické mohou se snášeti s povoláním kněžským.

DIDAKTIKA VELIKÁ v předních kapitolách I—VII jedná o přednostech, určení a vzdělatelnosti člověka, by jednak čtenáře obyčejného ku čtení povzbudila, jednak z určení lidského také cíl vychování vyvodila a k tomu příhodné prostředky ohledala. Komenskému neběželo jen o návod k vyučování nějaké vědě určité, nýbrž o navedení k celému životu — jak již v názvu tohoto spisu položeno — o didaktiku pro život dočasný i věčný, takže odtud právem nazval ji Velikou. Položiv v předních kapitolách základy a povzbudiv snahu po vystihání určení

lidského, vykládá dále v kapitolách VIII—XI potřebu a způsob zlepšení škol, jež mají býti veřejné. Napotom v kapitolách XII—XIX stanoví zevrubný ve všem pořádek jako podmínku všeho napravování škol a vybírá zásady nového učení ze samé přírody, by neudály se při něm chyby proti přirozenosti lidské i by všecko učení tak snadně, mocně a hbitě před se šlo, jako ve přírodě vše bez násilí se vznímá, vzkvétá a užitek vydává. Následující kapitoly XX—XXIV podávají zvláštní navedení ku vědám, umění, jazykům, mravům a pobožnosti. Kapitola XXV jedná o vymizení spisů pohanských ze škol křesťanských, které jen moudrost Kristova má pronikati a v nichž prostému evangeliu přednost sluší před stkvělými básničky pohanskými. V kapitole XXVI Komenský stručně vykládá svou čtyřstupňovou soustavou školskou. V kapitole XXVII líčí kázeň školní. V kapitolách XXVIII—XXXI podává zevrubněji obrazy školy mateřské, školy národní a školy učené (akademie), odkud studenti na cesty vybrati se mají a při níž sbory učené zříditi sluší. V kapitole XXXII se zálibou přirovnává školu tiskárně a v závěrečné XXXIII vybízí kde koho k napravení škol dle svých návodů.

DIDAKTIKA VELIKÁ je pouze zdánlivě návodem pro školní praxi; ve skutečnosti jest souborem veškeré vychovatelské vědy a všeho vychovatelského umění své doby, čili — jak bychom dnes mluvili — soustavnou encyklopaedií paedagogiky. Její rozdělení vyhovuje i přísným požadavkům nové doby. Zajiště je tu obsažena tak zvaná filosofická paedagogika, která obecné základy vychovatelství podává, a sice obsahuje v kapitolách I—IV t. zv. účeloslaví čili teleologii paedagogickou o tom, k čemu vychovávat; v kapitole V člověkoslaví čili anthropologii paedagogickou o tom, koho vychovávat; v kapitolách VI a VII obsažena methodologie o tom, jakými prostředky vůbec vychovávat. Další kapitoly VIII—XII, XXVI, XXVIII—XXXII, svědčí tak zvané praktické paedagogice, ježto na zřeteli mají skutečné kouání díla paedagogického. V kapitolách XX—XXIV jsou obsaženy t. zv. methodiky zvláštní čili specialní, ve XXVII nauka o vedení čili hodegetika. Všude pak Komenský dovolává se paedagogů předchozích i současných, líčí školství minulé i současné, takže v díle jeho zastoupeny i dějiny vychovatelství čili paedagogika historická. A tak patrno, jak ke klassické DIDAKTICE VELIKÉ lze i přísnými požadavky doby nové přistoupiti — ač má každý spis především svou dobou se měřiti — a jak těmto požadavkům veledilo Komenského stkvěle vyhovuje.

Avšak vlastní a největší cena české i latinské DIDAKTIKY záleží v tom, že povrhujíc zřejmě mechanismem a jednostranností své doby, obrací se k samé přírodě, by odtud zásad pro umění didaktické se dobrala. Z „přirozených fundů“ jako z bohaté studny vybrány velecenné zásady hojné, z nichž celá řada odnáší se ku dvěma nejmohutnějším prostředkům vzdělávání, totiž k učení skrze vlastní názor žáků (samozřením) a k učení skrze vlastní výkony žáků (samoděním); tyto zásady budtež i tu položeny přehledně ve znění původním, jaké Komenský položil do DIDAKTIKY České.

A) Zásady pro učení na jisto.

- Fund I. Přirození pilně šetří času každé věci příslušného.
Proto: Uč z mládí. Uč ráno. Rozměř učení dle pochopitelnosti věku.
- II. Přirození sobě hotoví materii, dřív než formovati začíná.
Proto: Měj knihy a všechno dostatečné. Uč napřed věcem, pak řeči. Uč jazyku ne z grammatiky, ale ze spisů klassikův. Uč věonému před strojným.
- III. Přirození bere k věci své materii způsobnou, aneb ji sobě, aby způsobná byla, strojí.
Proto: Žák projdi školu celou. Mysl žákův ku každému učení připrav. Překážky žákům odstraň.
- IV. Přirození jednoho času jednu toliko věc dělá nejpředněji.
Proto: V jeden čas jedné věci uč.
- V. Přirození začíná působení své od vnitřka.
Proto: Formuj napřed rozum a soud, potom pamět, jazyk, ruku. Znej a uživej fortelných method.
- VI. Přirození cokoliv formovati začíná, toho sobě veřejně nejprv celou podobu udělá a potom teprv po částkách vydělává.
Proto: Uč obecnému před zvláštním. Uč dle jednoduchých a obecných základů, potom pravidly a příklady, posléze soustavu a výjimky podej.
- VII. Přirození se nezamotává, ale po svých stupních pořad kráčí.
Proto: Učení rozvrhni na třídy. Rozměř čas na léta, měsíce i dny a hodiny. Nemijeje ničeho, uč všemu po stupních.
- VIII. Přirození jak začne, tak nepřestane až dokoná.
Proto: Žák projdi školu celou. Škola buď v místě pokojném. Učitel i žák dělej rozměřené jadrně, živě, stále. Školy nevynechávej a neopouštěj.
- IX. Přirození pilně odporným věcem se vyhýbá.
Proto: Žák čti jen učebné knihy. Knihy ty jen moudrost, etnost, pobožnost obsahujež. Žáci nemějtež společností.

B) Zásady pro učení suadné.

- Fund I. Přirození vždycky od nezačatého začíná a pakli co začato jest, to nejprv zkaží.
Proto: Uč z mládí. Uč jeden jednomu v jeden čas. Začni evičiti formováním mravů a povah.
- II. Přirození vždycky materii tak nastrojuje, aby formovati se dāti chtěva byla.
Proto: Rozněnej mládeže chuf k učení. Uč jako by hře a kratochvíli.
- III. Přirození sobě maličký a prostičký, veřejný však a plný začátek klade.
Proto: Obsáhni učivo v pravidla nejkratší a nejveřejnější. Pravidlo budíž nejkratší a nejjasnější. Ku pravidlům hojně příkladů přidej.
- IV. Přirození postupuje od snadnějšího k nesnadnějšímu.
Proto: Učitel a žák budtež téhož jazyka. Všem uč jazykem srozumitelným. Mluvnice a slovníky hleďtež k jazyku žáku dobře známému. Všem nejdříve známým, pak neznámým jazykem. Cizímu jazyku uč po stupních. Napřed známému a blízkému, potom vzdálenému uč.
- V. Přirození se nepřetěžuje, přestává na mále.
Proto: Žák necht v jeden čas jednu věc dělá.
- VI. Přirození na se nekvapí, povlovně jde.
Proto: Uč se žák 4 hodiny denně nejvýše. Jen základní věci si zapamatuj. Vše přížůsob pochopitelnosti věku a prospěchu.
- VII. Přirození ničeho netiskne ven, leč dozrá.
Proto: Šetři věku a vtipu žáka. Neporozuměné pamatovati jim neukládej. Nic neporuč dělati, čehož sám jsi neukázal.
- VIII. Přirození sobě pomáhá, kolika z přisoby máže.
Proto: Netreseci pro neučení se. Všem uč světla. Všem smyslům předkládej.

- IX. Přirození nic nevyvodí, kromě co se hned ukazuje, 1636
k čemu jest.
Proto: Neuč ničemu, čehož užitek bys hned neukázal.
- X. Přirození všecko na jednu formu dělá.
Proto: Uč jednou methodou všem jazykům, jednou methodou všem uměním.
V jedné škole všeho buď jen jeden pořádek. Knih buďtež jednostejné vydání.

C) Zásady pro učení mocné a hojný prospěch nesoucí.

- Fund I. Přirození nic daremného nezačíná, ničeho budoucně
potřebného nepouští
Proto: Uč jen pro život budoucí (t. j. posmrtní) potřebnému. Uč jen věcem
v životě potřebným.
- II. Přirození nic nedělá bez základu neb kořene.
Proto: Učení žáku vychvaluj. Přehled napřed v wysl uveď.
- III. Přirození hluboko kořeny pouští.
Proto: Vzbuzuj chuť k učení a mocné onen přehled vkořeňuj.
- IV. Přirození všecko z kořene vyvodí, odjinud nebere nic.
Proto: Všecko smyslem a rozumem vlastním. Nihil methodo analytica, omnia synthetica.
- V. Přirození, čím dokonalejší dílo obmýšlí, tím zřetelněji
na jisté články rozděljuje, protože kde rozdílů není,
tu směsice jest.
Proto: Rozestřej vše tak, aby nikdež nic zamotaného nezůstalo. Knihy při-
rozeným způsobem nejlípěji zhotoveny buďtež.
- VI. Přirození v ustavičném vzrůstu jest; nikdy nejde zpět,
nikdy nestojí, nikdy první opustíe nového nezačíná,
ale jen předešlé všecko nového přidáváním rozmáhá
a sílí.
Proto: Jedno učení vyrostej z druhého a jím se utvrzuj. Všemmu učení žák
nechť rozumí a plně v paměť je vloží.
- VII. Přirození všecko spolu pojí a váže ustavičně.
Proto: Všecka učení buďtež celkem. Všemmu buď učeno z kořene. Všemmu uč
se udáváním příčin.
- VIII. Přirození mezi kořenem a ratolestmi proporcí šetří.
Proto: Vše budiž v soud a v paměť vkládáno. Vše budiž do knih zapisova-
váno. Porozuměnému žák jiné uč. Porozuměného hned užívej.
- IX. Přirození hýbáním častým se čerství a sílí.
Proto: Opakuj a cvič ustavičně! Pravidla nechť jsou krátká, příklady
světlé, cvik častý.
- X. Přirození se rozkládá a množí, kolikerým může způsobem.
Proto: Žák žízni po učení a ssaj je. Všecko v knihy a paměť vkládej. Jiné
uč, čemu sám se naučil.

38. Další stkvělá a významná vlastnost Komenského DIDAKTIK v tom záleží, že jeho velkolepá soustava vzdělavací, v těchto spisech tak jasně předestřená, sice na přirozenosti lidské jest založena, nicméně také spolu hovoří poměrům společnosti, ve které dítě vzrůstá, totiž požadavkům společnosti národní, zakládajíc všecko učení na mateřštině — požadavkům společnosti občanské i státní, zavádějíc u vyučování hospodářství a politiku, tedy vyučování nyní občanským zvané — a požadavkům společnosti církevní, uvádějíc nejenom náboženství, ale i mravovědu za předměty učebné; všechny, dosud o nadvládu spolu zápasící požadavky těchto mocností — národa, církve a státu — jsou u Komenského smířeny a sjednoceny u výchově právě křesťanské.

1028

A rovněž tak jeho obsáhlá osnova učebná smiřuje dva proudy vzdělávací, proud vzdělání do b n é h o čili formálního, který za jeho doby výlučně panoval a ovšem také planými výsledky se spokojoval, a proud vzdělání v ě c n é h o čili reálného, který teprve za naší doby uznání plného získal. Ano, ještě více, Komenský žádal, aby všemu učilo se teorií i praxí, tedy v ý k o n y ž a c t v a, takže vlastně jím r u č n í práce do školy se uvádějí.

Komenský s duchaplnou jednoduchostí vytýká školám, jako „dílnám lidí“ úkolem, že mládeži předváděti mají:

všecko, co { v bytu jest; a to se má znáti — odtud *osvícení* čili *umění*;
 { povinné jest; a to má činiti — odtud *ctnost*;
 { milost Boží dává; a toho se má požívati — odtud *pobožnost*.

K tomu trému jako přídavek, okrasa a korunka přistupuje *výmluvnost*. O tento čtvrtý úkol dělí se rozmanité vědy a nauky, které tu klademe z Komenského DIDAKTIKY České, by jednak se ukázal jeho všeobáhlý encyklopaedický duch, jednak aby zjevno bylo, že ani dnes školy naše nevystíhly ideálu Komenského, za nímž spějí pomalu a jenom někde, na př. v oboru vyučování občanského a mravního.

I. Umění neb osvícení žádá znáti
 B) Způsob přemýšlování o věcech:
 A) Rozdíl věcí, jež jsou
 a) podstatné { 1. duchovní: *theologia*,
 { 2. tělesné: *physica*.
 b) případné { 1. počet: *arithmetica*,
 { 2. velikost: *geometria*,
 { 3. figura: *optica*,
 { 4. hláhol: *musica*,
 { 5. díla vtipná: *mechanica*,
 { 6. místa v světě { vyšší obloha: *astronomia*,
 { nižší země okřšlek: *geographia*,
 { 7. čas světa { běhu samého: *chronologia*,
 { příběhů v něm: *historia*.
dialectica.

II. Ctností neb správy života
 nabyti žádá věděti
 A) Jak se chovají sám v sobě: *ethica*.
 B) Jak se chovají ve společnosti { a) domovní: *oeconomia*.
 { b) obecní: *politica*.

III. Pobožnost,
 na čem záleží, učí
praxis theologiae.

IV. Výmluvnosti umění žádá učiti se myšleni vynášeti	{	A) {	1. jazykem: <i>mluviti</i> .	
			2. pérem: <i>psáti</i> .	
		B) {	1. vlastně: <i>grammatica</i> ,	
	2. ozdobně: <i>rhetorica, poetica</i> ,			
	3. mocně: <i>oratoria</i> .			
	C) {	<i>mateřským</i>		
jazykem	{	a	pro společnost národů:	
více	{	<i>cizím</i>	<i>německý, latinský j.</i>	
než jedním	{		pro knihy moudrost boží původně obsahující:	
			<i>hebrejský, latinský j.</i>	

Toto učivo všecko mělo všem lidem bez rozdílu kmene, jazyka, pohlaví, stavu a jmění se udíleti, ježto všichni lidé k obrazu Božímu stvoření jsou a všichni Bohu připodobiti se mají, všichni všecko a to snadně a mocně uměti mohou; odtud má jeho DIDAKTIKA jistý ráz socialní. Zdánlivě v učivu tom schází tělocvik; avšak Komenský zřejmě za první základ všeho života a zdraví velmi jasně vytkl, takže patrně jej jenom jako věc samozřejmou do své bohaté desky učiva nevesl.

Komenský v duchu zásad, z přírody vyvozených, dle uvedené desky učivo všestranné kladl na každý stupeň své soustavy vzdělavací, nezapomínaje však toho, že malé věci malým, velké velkým náležejí. A běželo mu na nejnižším stupni o počátky, základy nejjednodušší čili kořínky všech věd, prací, umění a ctností, aby tyto na stupních dalších postupně byly rozhojňovány a posléze plně se vyvíly ve stromy mohutné. Všecko učení mělo pak počítí od mravů, by žáci byli učitelé po vůli, když je vyučuje literárnímu umění a pobožnosti; mělo dále všecko jíti přirozeně samo sebou. Komenský heslem si oblíbil větu: Všecky věci samy od sebe plyňtež, odstupíže násilí od věcí, kterou dokonce ve znění latinském kladl okolo obrázku, jímž zdobeny titulní listy jeho učebnic a oddily velkolepého vydání DĚL VYUČOVATELSKÝCH VEŠKERÝCH, napotom v Amsterdamě (viz odstavec 101.) tištěných; zajisté vštěpování vědy, mravů a pobožnosti mělo přirozenou methodou tak před se jíti, jako slunce, měsíc, hvězdy samy od sebe vycházejí a svítí, jakož oblak deštěm zavlažuje stromy, by spanile rostly samy, jako ze skály pramen se řine po spádu svém a jako také kvítka na potoku rostou mile a přirozeně. (Obr. 2.)

Nová, v DIDAKTICE vyložená soustava vzdělavací měla obsahovati čtvero stupňův a to:

I. *školu mateřskou* v každém domě, kde Bůh ditky dává, pro mládež až do 6. roku věku, pro věk nemluvněcí, žvatlající;

II. *školu obecnou* v každé osadě pro mládež od 6. do 12. roku věku, pro věk pacholecí, vzrůstající;

III. *školu latinskou* v každém větším městě pro mládence od 12. do 18. roku věku, pro věk jinocský, kvetoucí;

IV. *akademii* v každé zemi jednu pro jinochy dospělé v 19.—24. roce věku, načež slušelo jim, aby vzdělání své na cestách dovršovali, nastupující věk mužský, silný.

1628 Komenský za pobytu lešenského však také již na to pomýšlel, aby pro školy mateřskou, obecnou a latinskou potřebné učebnice sestavil, takže v roce 1632 — kdy bratři na synodě se radili o svém do vlasti návratu, který jistým pokládali — měl jich starší a písař Komenský připraveno vše, čeho pro prvou dobu školám bylo potřebí.

39. Byla to pro výchovu nejmenších dítek práce z roku 1628

INFORMATORIUM ŠKOLY MATEŘSKÉ,

to jest

Pořádná a zřetelná zpráva, kterak rodičové pobožní i sami i skrze chůvy, pěstouny a jiné pomocníky své, nejdražší tvůj klénot, dítky své milé, v prvním jejich a počátečním věku, rozumně a počestně, k slávě Bohu, sobě ku potěšení, dítkám pak svým na spasení věsti a cvičiti mají.

(Tiskem poprvé v Praze 1858.)

Obr. 2.

Heslo Komenského.

V této znamenité knížce, dosud nepředstižené, jejíž překlady do němčiny a latiny byly za života Komenského vydány, kdežto prvopis český tištěn teprv za dob našich, vypisuje se, že dítky nejdražší dar Boží a klénot nejpilnějšího opatrování hodny jsou; proto jim od rodičů potřebného vedení a cvičení dostati se má ve zdraví, rozumnosti, činech a pracích, výmluvnosti, mravích a ctnostech i v pobožnosti a to do věku šesti let, kdy je ke škole obecné připravovati dlužno.

Na spisy Komenského od německého filosofa Karla Krause¹⁶³⁶ byl upozorněn veliký paedagog německý Bedřich Fröbel, domnělý tvůrce škol mateřských, jenž mnohé myšlenky INFORMATORIA ŠKOLY MATEŘSKÉ si přisvojil a samostatně je zpracoval a ve skutek uvedl. Má tedy Fröbel ve školách mateřských předchůdce v Komenském našem, ano Komenského ideál nesl se ještě výše, jak patrně z obsáhlého úkolu školy mateřské u našeho Amose, jenž zahrnuje:

umění
učít se	{	I. některé věci znáti (fysika, optika, astronomie, geografie, chronologie, historie, oekonomika, politika); II. některé věci činiti (dialektika, arithmetika, geometrie, musika, činění myslí a rukama a práce tělesné jakékoli (řemesla); III. o některých věcech mluvíti (grammatika, rhetorika, poetika).

40. Pro obecnou školu napsal Komenský roku 1628 šest knížek pod společným názvem

ŠKOLA PROSTONÁRODNÍ,

jež obsahuje

- I. Fialinky mládeže křesťanské, obsahující nejvonnější kvítka prvního učení školního;
- II. Růžinky mládeže křesťanské, podávající krásně pokračujícího učení kytici vonných kvítků;
- III. Květnice záčkův umění a moudrosti;
- IV. Labyrinth žákův umění a moudrosti;
- V. Balšám duchovní mládeže křesťanské;
- VI. Ráj duše křesťanské mládeže.

(Osudy rukopisu neznámy.)

V knížkách těch postupně rozmnožováno učivo; v KVĚTNICI obsaženo, co krásného nebe i země i lidská umění obsahují, co věděti a věřiti třeba; v LABYRINTHU rozličné otázky k ostření vtípu i k podporování paměti způsobem hádanek předloženy a rozřešeny; v BALŠÁMU ukázáno spasitelné užívání všelikého lidského vědění a umění; v RÁJI DUŠE podána trest Písma svatého a nejpřednější zpěvy církevní, modlitby atd.

Nedochovaly se potomkům tyto knížky cenné, které by nám konkrétně předvedly Komenského školu obecnou. Její ideál však Amos náš jasně vyznačil v DIDAKTICE zejména VELIKÉ a způsob učení v ní dokonce předvedl v hovorech svého spisu z doby pozdější ŠKOLA HROU (viz odstavec 88.). I jest odtud patrné, že osnoval školu obecnou naprosto ve smyslu nynějším a jest duchovním tvůrcem novodobé školy obecné. Zajisté vytkl jí cílem obecné vzdělání skrze vyučování jazykem mateřským a realie, způsobem právě prvopočátečným, to jest názorným; i u Komenského škola obecná měla podávati vzdělání poměrně úplné čili jak říkáme zakrouhlené průpravným učením všem vědám, uměním, ctuosti a pobožnosti, jež touž prvopočátečnou methodou vštěpovány býti měly. Vedle těchto vnitřních známek novodobé školy obecné neschází u Ko-

1628 *menského ani známek vnějších, totiž povinné návštěvy těchto škol od veškeré mládeže určitého věku a obojího pohlaví.*

Neschází však ani na dějinných dokladech k tomu, že z Komenského čerpali, kdo o uskutečnění pravé školy lidové se snažili. Uveden tu budiž aspoň školní methodus knížete Gothaiského z r. 1642, jehož skladatelem jest žák Komenského, rektor Reyher; dále připomíná se, že některé myšlenky Komenského ve znění téměř slovném se vtělily ve všeobecná ustanovení o školách obecných v Prusku z roku 1872 atd.

41. Nejvíce však slávu Komenského roznesly učebnice pro školy latinské, jimiž stal se oprávcem velikým u vyučování jazyku latinskému a jež byly v Lešně nejen sepsány, ale také hned vytištěny a do gymnasia zavedeny.

V jazyku latinském viděli tehdáž hlavní vzdělavací prostředek škol učných. Byl však mládeži s takovou nesnází vštěpován, že učený Eilhard Lubin, který po osmnáct let spisováním DIDAKTIKY se zabýval, v předmluvě ku svému trojjazyčnému vydání NOVÉHO ZÁKONA roku 1614 se proslovil, že byla do škol z návodu zlého ducha zavedena latina, by kazila řeč mateřskou a plodila slovesné nestvůry latinské. Latinské jako řeči mrtvé, které nebylo lze obcováním, totiž slyšením jiných a mluvením s jinými si osvojití, nebylo učeno ani na základě jazyka mateřského, ani tak, aby učeň rozuměl obsahu cizích slov. Hned z počátku dostávalo se mu do rukou nějakého spisu latinského od proslulých spisovatelů starořímských, Cicerona a Virgila, spisu dosti těžkého, kterým se jen mořil; vždyť se učňovi nepomáhalo ani slovníkem, by význam slov cizích z něho vystihoval, ani mluvnici, která by mu počátky latinského jazyka předstírala. A muži učení velice se rozcházel v mínění, kterak tomuto vyučování pomoci. Proslulý učenec wittenberský Filip Melanchton za to měl, že nelze beze škody pro mládež a stát ani jazyku ani čemu jinému učit se bez mluvnice, o níž však zase druzí — na př. jmenovaný výše Lubin — tvrdili, že nadané studenty jen ze škol tato neřešť vyhání. Učený jazykozpytec hollandský Justus Lipsius, jenž za svého mládí ze třech mluvnic učiti se musil, obrátil se dokonce na vládcu brabantského, by jeho vláda proti roztažování se mluvnic jako obecnému neduhu ve školách zakročila! Tehdáž professor filosofie v Paříži, Jan Cecilius Frey, jenž roku 1629 také didaktičku „milostnou“ vydal, spolu s Lubinem navrhli, by pro učení se latině zřídily se zvláštní ústavy, v nichž by mládež prostým obcováním, pouhým slyšením a mluvením učila se latině tak, jak si zvyká jazyku mateřskému; pro ten případ, že by takové ústavy zříditi se nedaly, navrhoval Lubin, aby vydala se knížka s vyobrazeními všech věcí, které by krátkými větami tak byly opatřeny, by tyto věty úplně vyčerpávaly poklad jazyka latinského. Jiní zase s Ratichem chtěli, by jenom skrze čtení latinských spisovatelů, na př. Terentia a t. d., a skrze cvičení slohová byla latina vštěpována. A zase druzí s Ezecheliem Vogelem chtěli paměti mládeže den co den 15 vět ukládati k naučení a celou latinu tak probrati v jednom roce pomocí denníků ze spisovatelů latinských; o knížku k tomu r. 1638

skutečně Kašpar Seidel se pokusil BRANKOU JAZYKA LATIN-1636 SKÉHO.

Lépe než těmto mužům zvedlo se *jesuitům španělským* v Hiberně, kteří vydali BRÁNU JAZYKŮ; tu bylo 1200 nejpotřebnějších slov latinských složeno ve věty, které opatřeny španělským překladem. Tato BRÁNA byla roku 1614 doplněna od Angličanů překladem anglickým, záhy následovali Angličanův i jiní národové a tak se stalo, že jesuitská BRÁNA roku 1629 byla již v osmi řečech rozšířena.

42. Komenský španělské BRÁNY této neznaje, r. 1628 počal samostatně badati po snadnějším k jazyku latinskému návodu. Jsa si plně vědom toho, že slova sluší pokládati jenom za výrazy pro příslušné věci, našel, že nejlépe bude, věcem a slovům současně učiti. Chtěje pak složití knihu, ve které by veškerenstvo věcí ve slovech a větách tak bylo vyčteno by každý, kdo slov a vět se zmocní, také všechny věci obsáhl, zmínil se o úmyslu svým přátelům, kteří jej upozornili na španělskou BRÁNU JAZYKŮ. Ta však Amose našeho sklamala. Nalezl, že nehodí se začátečníkům, aniž obsahuje všechna slova potřebná a ve smyslu původním a ve větách, rozumem souvislých, takže spíše sloužití může těm, kdo již odjinud počátky latiny si osvojili.

I počal v letech 1629 a 1630 pracovati na nové BRÁNĚ JAZYKŮ, kterou ochráncové školy lešenské vynutili na něm dříve, než úplně zpracována byla; připsal jí předmluvu 4. března 1631 a vydal ji tiskem na z k o u š k u jen jazykem latinským pod názvem

BRÁNA JAZYKŮV OTEVŘENÁ.

(Tiskem poprvé v Lešně 1631.)

V této BRÁNĚ Amos náš srovnal 8000 slov v 1000 vět nejdříve kratších napotom delších pod 100 záhlaví pořadem jistým tak, by žádné slovo potřebné opuštěno nebylo, by každé jen jednou ve smyslu vlastním, přirozeném, bylo kladeno i by slova téhož nebo sobě odporného významu vedle sebe byla spořádána tak, aby jedno druhým se objasňovalo.

Spolu s BRANOU jazykův dostalo se mládeži do rukou návodu k osvojení si věcí; byla to současně kniha pro tak zvané realie, které tu poprvé v rozsahu velikém a soustavě důmyslné do škol latinských uvedeny. Zajisté BRÁNA obsahuje po úvodním povzbuzení ke studiu (ve stati I) přírodovědu (ve statích II—XIX), člověkovědu (XX—XXIX), řemesla (XXX—XLVIII), místa a způsoby živobytí domácího a občanského (XLIX—LXVII), školství, vědy a umění (LXVIII—LXXXI), mravovědu (LXXXII—XCV), hry (XCVI), pojednání o smrti a pohřbu (XCVII), o Boží prozřetelnosti (XCVIII), o andělech (XCIX), načež se uzavírá (C).

Při skládání latinské BRÁNY měl Komenský zřetel ku své mateřštině, ježto měla především prospěchu mládeže české sloužití. Vydal napotom s předmluvou ze 24. března 1633 český výklad BRÁNY pod názvem

ZLATÁ BRÁNA JAZYKŮV OTEVŘENÁ

aneb

Planiště všech řečí a umění,

to jest

Krátký způsob z latinského (a kteréhokoli jiného) jazyka spolu se začátky všech umění svobodných pochopení,

pod stem titulů v tisících propovědích obsažený.

(Tiskem poprvé v Lešně 1633.)

Komenského latinská BRÁNA JAZYKŮ, skrze niž mladík, poznáv v počátcích moudrost světskou i božskou, měl posléze vstoupiti do paláce umění i jazyka, to jest ku čtení výtečných spisovatelů latinských, hned po svém vydání byla přeložena do jazyka německého, polského, francouzského, anglického, napotom do švédského, hollandského, vlašského, španělského a řeckého. Byla zavedena i do škol jesuitských, a tvrdí se, že vedle bible a spisu Tomáše Kempenského o následování Krista nebyla žádná kniha tak často tištěna jako Komenského BRÁNA. Vždyť ji poznali i vzdálení národové asijsí a afričtí, když aleppský kněz Petr Golius opatřil ji textem arabským a když mohamedáni ji přeložili do jazyka tureckého, mongolského a perského.

BRÁNA měla ve škole desetkrát do roka být probrána. Nejdříve pro hbité čtení; po druhé s výkladem v jazyce mateřském dle knih příručných; po třetí s výkladem týmž bez knih; po čtvrté a páté s ohledem mluvnickým; po šesté pro učení z paměti; po sedmé s výklady věcnými, o historie čtených věcí a o přísloví k nim se táhnoucí se opírajícími; po osmé pro slova souznačná, výměnná, přímětky a protirčení; po deváté pro hovory, v nichž by závodili žáci o lepší výklad; po desáté k volným o věcech BRÁNY řečem a promluvám. Ku cvičení sedmému Komenský roku 1633 dle pořádku BRÁNY sebral a urovnal výborná přísloví česká pod názvem

MOUDROSTĚ STARÝCH PŘEDKŮ,

z a p r a v i d l o v y s t a v e n á p o t o m k ů m .

(Tiskem poprvé v Praze 1849.)

Za BRÁNU JAZYKŮ byly obecně Komenskému díky, že neutajil jako druhdy Ratic svého umění vyučovatelského světu ostatnímu, a hlučně chválen za mistrovství, kterým tak šťastným způsobem v jednotu svedl dvě světů, dosud sobě nepřátelských, svět slov a svět věcí. Komenský až se ulekl úspěchů svého díla, o kterém z Německa psáno, že ve školách pravé divy působí.

43. Časem ovšem dostavila se i jiná mínění, zejména, by BRÁNA ještě více věcí a slov zabrala. Komenský však naopak uznámenal, že již v nynější způsobě své uvádí začátečníka v celý les věcí a slov, pročez napsal jí p ř e d b r a n í, knížku průpravní v roce 1632, která vyšla záhy po BRÁNĚ jako

PŘEDDOMÍ JAZYKA LATINSKÉHO.

1636

(Tiskem poprvé v Lešně 1633.)

V toto pojal jen asi nejhlavnějších 1000 slov ve 427 větách, většinou dvoučlenných. PŘEDDOMÍ obsahuje nejdříve družiny jmen podstatných s přídavnými a se slovesy, slov neobebných s číslovkami (ve stati I—III); na to vyčítají se věci ve škole, v domově, městě (IV—VI) a posléze podává se malá mravověda (VII). V době, kdy PŘEDDOMÍ toto skládal, neoddával se Komenský naději brzkého do vlasti návratu. Proto tato učebnice nemá již zřetel k jazyku českému jako BRÁNA, než spíše hledí k jazyku polskému a německému. Sice bratří na synodě r. 1635 se snesli, by byly vydány BRÁNA i PŘEDDOMÍ latinskočesky, avšak toto snesení bezpochyby skutkem se nestalo.

44. K plnějšimu obeznámení se s latinou Komenský složil roku 1631 také spis soustavný, nedávno teprve nalezený, který byl

MLUVNICE LATINSKÁ,

novou methodou k libé snadnosti i ke hbité praxi po zákonech didaktiky přirozené upravená.

(Tiskem poprvé v Lešně 1631.)

Tato mluvnice má zřetel k obzvláštnostem jazyků německého, polského a českého a jest předchůdkyní mluvnice ke BRÁNĚ, kterou Komenský později v roce 1648 složil.

45. Přemýšleje o přirozených základech umění didaktického, zabral se Komenský hlouběji do studia přírody vůbec. Vykládal také — jak již výše jsme podotkli — dospělejším studentům lešenským o filosofii přírodní, kterou roku 1633 v latině sepsal pod názvem

FYSIKY

DLE SVĚTLA BOŽÍHO OPRAVENÉ SOUBOR,

nauky a bohosloví milovníkům posouzení vystavený.

(Tiskem poprvé v Lipsku 1633.)

Tento spis na dobu svou byl tak zuamenitý, že vydání lipské bylo patičtáno v Amsterodamě a Paříži. Komenský ve své FYSICE, dle příkladu svého učitele herboruského Alstedie a ve smyslu starších filosofů křesťanských, nepodává výsledků vlastního badání, nýbrž drží se bible a snaží se, zjednatí smír mezi vědou a vírou tím způsobem, by věda podřídila se víře. Z knihy Mojžíšovy, Genesis, dobírá si Komenský trého základu čili principu světa, totiž hmoty (principu trpného), světla (principu činného) a ducha (principu trpného i činného). Tyto principy zjevily se již o prvém dni stvoření a z nich vzešly další útvary, totiž živly, pára prvovéká, sraženiny, rostliny, zvířata a lidi. V témž duchu byl skládan Komenského spis o hvězdářství, uváděný názvem

HVĚZDÁŘSTVÍ,

PODLE SVĚTLA FYSICKÉHO OPRAVENO BÝTI MAJÍCÍ,

novými, ne podle libovůle vymyšlenými, nýbrž pravými a skutečnými, s povahy nebes vybranými větami upravené.

(Osudy rukopisu neznámy.)

HVĚZDÁŘSTVÍ toto mělo býti věnováno panu Filipu Landsbergiovi. Když však tento zemřel, zmizel tento podnět k vydání, k němuž nedošlo. Z jiných spisů Komenského lze usouditi, že ve hvězdářství nebyl přívržencem nové nauky Koprníkovy — zajisté nebyl by jinak ani za času nouze vzdal se převzácného rukopisu Koprníkova, jež byl v Herborně získal a roku 1637 v Lešně prodal hraběti Nosticovi, v jehož rodině — v naší Praze — dosud jako vzácný klénot se chová.

46. Složiv pro mládež BRÁNU JAZYKŮ, ve které věci jen po v n ě j š í stránce byly rozeznávány, počal Amos náš přemýšleti o BRÁNĚ VĚCÍ čili o BRÁNĚ MOUDROSTI, která by naváděla k poznávání věcí i po v n i t ř n í jich stránce, k poznávání jich p o d s t a t y. Když pak vyšetřoval podstatu všech věcí, které máme znáti, které máme konati, kterým máme věřiti a v které máme doufati, ukázaly se mu obrysy nové vědy obsáhlé, jež by počátky všemoudrosti obsahovala; byly to obrysy v š e v ě d y čili pansofie.

Když tedy lékař a jazykozpytec roztocký Petr Lautenberger tou dobou PANSOFII čili ENCYKLOPAEDII to jest SOUBOR VŠECH UMĚNÍ vydal, sáhl Komenský dychtivě po knize této, která však rovněž ho sklámala, jako svého času hibernská BRÁNA JAZYKŮV. Zajisté našel Amos náš, že Lautenberger miji vlastního předmětu a pramene pravé moudrosti, Krista totiž, že mlčí o životě budoucím, o cestě a prostředcích k němu a p. A proto umínil si, pro školy křesťanské sestaviti vševědu k ř e s t a n s k o u, sice stručnou, ale lepší, aby připravovala pokrok v životě pozemském i nebeském, pojímajíc do sebe jádro knih Božích i věci přírody a svědomí lidského.

Když důvěrnějším přátelům svým Komenský tento úmysl oznámil, naléhali naň — jako při BRÁNĚ JAZYKŮ — by již již VŠEVĚDU svou, v roce 1634 skládanou, tiskem uveřejnil. Samuelu Hartliebovi do Londýna, příteli drahému, pro pokroky vědy neunavně činěnému, poslal tedy Komenský přepis předmluvy k latinské té VŠEVĚDĚ, která ohlášena také v knihovém katalogu lipském jako BRÁNA VĚCÍ čili VŠEVĚDA KŘEŠŤANSKÁ. Roku 1635 dal o ní zprávu synodě bratrské, která ovšem nemeškala blahopřáti svému písaři učenému. Hartlieb pak bez vědomí Komenského dal předmluvu sobě poslanou otisknouti roku 1637 pod názvem

SNAH KOMENSKÉHO PŘEDEHRA,

brána moudrosti otevřená

(tiskem v Oxfordu 1637),

načež několikrátě patištěna pod názvem

1636

PŘEDCHŮDCE VŠEVĚDY,

v němž moudrosti obecné potřeba, možnost a snadnost (bude-li dle způsobu jistého počata) krátce a světle se ukazuje.

(Tiskem poprvé v Londýně 1639.)

V PŘEDCHŮDCI tomto Komenský moudrost chválí, její hodnotu a studium líčí, i potřebný k ní věk pozdní; je naděje jasnější moudrosti, která vzejde lepším uměním literním a lepším studiem školským; zejména skrze potřebnou knihu vševědy, kterou všhecko v číslo, míru a váhu uvéstí sluší všemi spisovateli skrze srovnání spisů s věcmi dle metody určitě, sedmi zásadami se spravující. Dále tu Komenský vykládá o podnětech ku vševědě, nadějích, jaké do ní klade a odůvodňuje vnější stránky spisu, zejména také, proč křesťanskou vševědou ji zove.

47. Hartlieb vydal tuto PŘEDEHRU proto, by učence povzbudil k posouzení nové věci; a ovšem nemeškali se tito se soudy svými. Jedni zajisté na výsost Komenského chválili, že jasně cestu k pravému a plnému osvícení vyznačil a největší dobrodiní lidstvu prokáže, když dokoná dílo bohulibé. Jiní — a s nimi byl Hartlieb — minili, že dílo tak veliké nemůže býti uvalováno na bedra jednotlivce, nýbrž že sluší celé řadě pracovníkův a že třeba, by proň celý sbor, celé kollegium pansofické se zřídilo. V Polště zase našli se lidé, kteří snahy vševědné podezírali jako nebezpečné směšování věcí božských a lidských, theologie a filosofie, křesťanství s pohanstvím, světla se tmou! Tito nepřítelové Amose našeho získali pro sebe i několik šlechticův a šířili v listech létacích smyšlenku, že Komenský chce zříditi zvláštní sektu, které by šlo jen o podrývání náboženství! I byl Komenský nucen, zamýšlenou vševědu svou ústně před synodou hájiti a širší veřejnost roku 1638 o svých pravých úmyslech zpravití spisem latinským

SNAH VŠEVĚDNÝCH OBJASNĚNÍ,

pro soudce učiněné.

(Tiskem poprvé v Lešně 1638.)

V tomto OBJASNĚNÍ Amos náš vykládá, že vševědou zamýšlí 1. křesťanům písmo svaté učiniti domácnějším nežli skoro posud; 2. dáti do rukou klíč, největší přírody i písma tajemství odmykající; 3. od studií tohoto života k studiím života věčného víc a více lidí převáděti, a to cestami, jimiž možná k lepšímu prospívati.

Odtud přestaly domysly, že nové snahy mohou v něčem víry ohrožovati, a Komenský mohl vševědě nadál v klidu se věnovati, jsa před podezříváním chráněn auctoritou své církve.

48. Zatím nemeškal Komenský žádné příležitosti, by milé vševědě i jinakým způsobem přátely zjednával. Je toho dokladem příležitostný spisek latinský z roku 1636

1632

STRŮJCE ŠTĚSTÍ,

čili

Umění, starati se o sebe sama

(tiskem poprvé v Amsterdamě 1657),

který novoročním darem 3. ledna 1637 připsal bratřím Bohuslavu a Vladislavu Lešcyňským; byli to synové onoho Rafaela, účinnivého Komenského a bratři ochránce a muže vysoce vzdělaného a duchaplného, jenž přečta DIDAKTIKU, vyžádal si od Komenského, by mu dovolil býti prvním, jenž by ten znamenitý stroj Komenského — rozuměj jeho novou soustavu vzdělávací — v pohyb uvedl.

Pod názvem STRŮJCE ŠTĚSTÍ složil sic již věhlasný mudrlec anglický, Baco z Verulam, spis latinský — ten však Amosu našemu nevyhovoval, jsa jen světským a politickým věcem věnován. Komenský jako bohoslovec, osudem vyzkoušený, hledal kotvy svaté i pro ty případy, ve kterých vázla moudrost světská. A nalezl, že kdo ujítí chce neštěstí a nehodám i v tomto i budoucím živobytí, nemá věřiti věcem než moudrosti, nikoli moudrosti cizí než své vlastní a nikoli konečně své vlastní než jediné Božské. Takovým úvahám o pravém štěstí pozemském a nebeském má také místo dáti vševěda, kterou všechna moudrost, posud jako bez mezí rozlitá a těkavá, má býti sražena ve způsob kratší a stálější, by na dál nebylo lidem vědou jen se chlubit, než ji skutečně věděti, a to ne věděti mnohé, ale dobré, užitečné a prospěšné věci, jichž jistota a neomylnost by tak prokázána byla, jako ve věcech počtářských.

49. Chtěje všecek pansofi se oddati, vyhledával Komenský muže, jimž by další práce pro učení latině svěřiti mohl. A hned po zavedení BRÁNY JAZYKŮ do gymnasia lešenského vyzval učeného Davida Vechnera, s nímž ve Šprotavě se seznámil, by tímž způsobem, jaký zachovává BRÁNA, zpracoval učebnici i pro vyšší třídy gymnasia; o tom roku 1635 zpravil synodu. Když Vechner této práce ujatí se nechtěl, počal naž z návodu Komenského naléhati také králův rada Jan Jiří Schlichtink z Boskovic, načež Vechner roku 1636 předložil zevrubný plán dalšího vyučování jazyku latinskému. Mezi jiným chtěl — jako druhdy Frey a Lubin — by zřídily se zvláštní ústavy, ve kterých by jen latinsky se mluvilo, takže by mládež, tu meškající, obcováním latiny se zmocňovala. Komenský však na kratší a bezpečnější k tomu učení ukázal cestu ve zvláštním spise latinském, městské radě přeslavné Vratislavanův obci připsaném 22. prosince 1637, jež pojmenoval

O studiu latinské řeči

po předdomí, bráně, paláci i pokladech latiny, jež jest plně vykonati čtyřdílným stupněm,

DIDAKTICKÁ ROZPRAVA,

ku které se přidává na prospěch cvičitelům mládeže zpráva, kterak náležitě obíratí se již na světlo vydanými PŘEDDOMÍM a BRANOU.

(Tiskem poprvé v Lešně 1638.)

V šestileté škole latinské dle tohoto návodu mělo se učit latině 1636 nejdříve jakkoli, napotom vlastně a ozdobně, posléze jadrně a mocně, postupně čtyřmi stupni, jimž právě přezděno předdomí, brána, palác a poklad latiny; při tom se předpokládalo, že jinoši, do školy latinské vstupující, mateřštinu dosti si osvojili čtením a psaním. Tato rozprava zejména v obecných svých připomenutích učitelům obsahuje tolik jadrných pokynů didaktických, že ne nevhodně nazývá se též Vratislavskou Didaktikou.

50. Komenský však neměl ani na tom dosti, že pro jednotlivé třídy školy latinské stanovil učivo, sestavoval učebnice, navrhoval muže, kteří by nové knihy sepsali nebo Komenského učebnice zlepšovati dovedli, než také nabádal studenty k soukromé v latině pilnosti; a to tím způsobem, že zavedl latinská rozmlouvání a ta zase jen za přípravu pro veřejná vystoupení ve brách školních, v nichž studenti měli se vyznamenati nejen zběžným hovořením řečí latinskou ale i uhlazenými pohyby. Nad to taková divadla nebo hry školní měly posloužiti spolu ku předvedení pojmův odtažitých, na př. věci mravoučných, jednáním určitých osob; tím měla smyslům blíže se přivésti a ozřejmiti myšlenka či zásada jistá, jakož naskytala se příležitost, jednajícím osobám v ústa vkládati propovědění jadrná, pro vědu a život zisťná. K tomu účelu složil Komenský roku 1638 latinskou hru divadelní

DIOGENES CYNICKÝ,

čili

Stručný způsob filosofování.

(Tiskem poprvé v Amsterdamě 1658.)

Tato hra došla takové obliby, že roku 1640 před hostmi pana Bohuslava Lešcyúského dokonce třikráte byla provedena. Dále byly předvedeny hry: UKRADENÍ SYNOVÉ BEDŘICHA SASKÉHO, MAURICIA CÍSAŘE TRAGICKÉ SKONČENÍ a v lednu 1641 od Komenského složená hra

PATRIARCHA ABRAHAM.

(Tiskem poprvé v Amsterdamě 1661.)

X. Pozvání do Švédska a Anglie.

1638—1641.

51. Sláva Komenského jako osvědčeného škol oprávcе tak se šířila, že ho počala docházeti pozvání z ciziny, by i jinde školy obnovoval. Tak již roku 1638 k tomu účelu zvala Komenského sama vláda do Švédska. 1638 Komenský k pozvání tomu odpověděl, že úkol takový je pro něho samého příliš obtížný a že by při provádění jeho tuze zášti byl ostaven. Radil, aby k němu vyslanec vhodný ze Švédska přišel, že ochotně ho seznámí se svými osnovami učebnými a soustavou školskou.

1638 Zajisté Komenský nemínil obnově škol pouze jediné země sloužití, ale pro všechny země prostředky a způsob lepšího vzdělávání ustavit. Proto svou českou DIDAKTIKU vzdělal v novou DIDAKTIKU VELIKOU jazykem latinským, jímž všichni mužové vzdělání tou dobou vládli.

Sám pak s přátely svými byl přesvědčen, že k pošinutí školství na nové, přirozenější dráhy skrze práce didaktické a k zvelebení vědy skrze práce pansofické třeba, by více mužů spolehlivých, za klidu a bez starostí o hmotné potřeby se sdružilo. Dne 12. září 1640 v tom smyslu předložil panu Bohuslavu Lešcynskému všecku osnovu svých prací vědeckých, žádaje zejména, by mu k pomoci dáni byli tři jazykozpytci, důkladný dějepisec, znalec písemnictví a všemůl čili polymat; těmto pomocníkům mělo 200—300 tolarů ročně platiti se tak dlouho, dokud by s Komenským velikého díla nedokonalí.

52. Zatím, než lešenský pán rozhodl o těchto návrzích, zvala již k velikým dílům našeho Čecha Anglie, ve které snahy Komenského kořeny zapouštěly.

Vezdy činný Samuel Hartlieb byl přední mezi těmi, kdo nemohli od Komenského dočkat se vyřízení tklivých otázek vědeckých. V Anglii vůbec byla půda pro založení společnosti učené, kolleje učenců ze všech národů, připravena, ježto již Baco Verulamský slavné paměti po čem podobném se snažil. I neustál Hartlieb naléhati na Komenského, by do Anglie přišed, osobním vystoupením urychlil zařízení kolleje učené, která by všechny vědy v jednotné sdružení svedla po jistotných zásadách methodických.

Bratři, majice na mysli hojné podpory, jaké z Anglie pro ně docházely, nadáli se výhod ještě větších z toho, že jich proslulý starší ve štědré zemi bude meškati a propustili ho ochotně ze služeb církvi a gymnasiu.

Vydal se tedy Komenský na moře, které však nepřálo klidné plavbě. A blíž Norvéžska byl koráb uchvácen bouří a zahnán daleko do moře baltického. Nicméně Komenský v důvěře ve zkušeného námořníka gdanického, přítele svého, na korábu přítomného, a poslouchaje nutkání vnitřního, pokračoval v cestě po moři a šťastně přistál u břehu anglického
1641 21. září 1641.

XI. Jeden rok v Anglii.

1641—1642.

53. Ve hlavním městě království anglického, blíž moře na Temži, v *Londýně*, již ho očekávali přátelé, mezi nimi Hartlieb a Duraeus, nám již známi, kteří oznámili mu, že na příchod jeho naléhali úsilně ze snesení samé sněmovny, parlamentu londýnského.

Komenský žádal přátely, by zatím utajili jeho přítomnost, aby pouze jim aspoň po několik dní oddati se mohl. Avšak nadarmo! Jeho příchod do Londýna se rozhlásil, a Komenského počali záhy navštěvovati muži učení, jimž zase on navzájem návštěvy oplácti musil. A tak tu žil — jak do Lešna 18. října svým napsal — jako známý mezi známými. Nicméně zůstávalo mu dosti prázdně k hovorům a úradám s přátely. Mnozí učenci angličtí totiž ostýchali se ho navštívit, domnívajíce se, že by s ním dohovoreti se nedovedli nebo majíce o něm příliš vysoké mínění.

Londýn a Anglie velice zamlouvaly se Komenskému. Zejména chválil horlivost, s jakou lidé slovu božimu přislouchají, čilost, s jakou v písemnictví, ve školství a ve vědách pracují, ochotu, jakou parlament všecky věci tyto podporuje a p.

54. Parlament tehdáž nezasedal, byv na tři měsíce odročen. Když po čtvrt roce znovu se sešel, oznáměno Komenskému, by vyčkal vyřízení běžných záležitostí, ježto potom bude ze členů parlamentu zvolena učená kommisie, která o základech vševědy se uradí. Dále slibováno, že v Sabaudeu v Londýně nebo ve Winchestru v hrabství hantském na řece Itchinu nebo v městě Chelsey, nedaleko vlastního Londýna na levém břehu Temže položeném, bude zřízena kolleje s takovými prostředky, by učenci jakékoli národnosti po několik let nebo doživotně mohli plně oddati se pracím vědeckým za řízení Komenského.

A již podobalo se, že skrze Amose našeho bude uskutečněn úmysl Bacona Verulamského a že ustavena bude společnost učená, která by výhradním úkolem měla, vědu pěstovati a rozmnožovati.

Avšak jinak bylo v knize osudů psáno! Vzbouřilif se katolíctí Irčané, povraždili v jediné noci na 50.000 Angličanův a dali tak podnět ke kruté válce občanské, jejíž obětí později stal se sám král Karel I. A tu ovšem za hluku válečného a hlomozu bitev nebylo se nadíti klidu, potřebného ku pracím velikým.

55. Proto Komenský otálel, přijati zálohou 200 liber šterlinků, kterou mu nabízeli ku pracím předběžným knihkupci londýnští. Nechtěl ani spoléhati se na pomoc, kterou přátelé mu slibovali. Předstíral si také, že bratří od jeho poslání v Anglii více si slibují a že by oproti parlamentu nevděčným se ukázal, kdyby v Anglii odjinud podpory přijal.

Ostatně kynula mu naděje ze Švéd, že zde pro práce své lepších nalezne poměrů. Zajisté odtud pomocí se mu nabízel pan Ludvík z Geer, jenž za času pronásledování jinovců v Nizozemí, byv tu statkův a šlechtictví zbaven, vystěhoval se do ciziny a tu jako horlivý továrník a obezřelý obchodník nabyt tolik jmění, že mohl zakoupiti se ve Švéděch ve Finspongu a Norrköpinku. Svými penězy zakládal v případě potřeby vládu švédskou, ze svých zbrojíren zaopatřoval celou flottu. Když mu choť domlouvala, by odpočal od obchodu, že má již dosti k zaopatření svých třinácti dětí, odpověděl pan Ludvík z Geer: My arcí máme již dosti, nikoli však ti, kteří pro Krista jsou potřebni a zkomouceni. I podporoval evangelíky a bratry tak štědře, že věru plně

¹⁶⁴¹ zasluhoval jména, které mu Komenský přičkl, velkoalmužník Evropy.

Pan z Geer upozorněn svým správcem holandským, Gottfriedem Hottonem, na snahy Komenského, psal do Lešna, by Komenský a jeho spolupracovník přišli do Švéd na statky paně Geerovy, že tu podpory naleznou. Toto pozvání posláno za Komenským do Londýna, načež odpověděl náš Amos 15. listopadu 1641 panu z Geer, že by byl jistě vyhověl nábožné jeho vůli, kdyby ho byl ještě v Lešné dopis zastihl, že však na tu dobu k Londýnu vázán jest. Když pak nový ochránce novým listem vlastnoručním pozvání opakoval, znovu omlouval se mu Komenský 19. prosince, že mešká v Anglii jako vyslanec své církve, která tu podpory hledá a že není sám, takže dříve musí od církve býti propuštěn a že i o soudruhy musí se postarati. Současně pak psal důvěrně správci Hottonovi, že bez spolupracovníků nevystačí na sepsání knih vševědných a opravu studií; i kdyby jenom na vševědu se omezil, bylo by nutně jednoho aspoň spolupracovníka třeba, aby, kdyby jeden z nich skonal, druhý aspoň k nějakému užitku práci přivésti dovedl; také třeba koho k obstarávání dopisův a sbírání zpráv; čas ku práci potřebný těžko však stanoviti — zatím by pro tři léta mohla věc se zkusiti.

Hotton však měl uloženo, jednati jen se samým Komenským a nikoli s jeho spolupracovníky, jak oznámil dvěma dopisy. Na ty odpovídal ¹⁶⁴² Komenský teprve 6. února 1642 omlouvaje se z opozdění prací mimořádnou, velice složitou — bezpochyby skládáním spisů vševědných, níže položených. I opakoval opět, že bez pomocníků díla ujeti se nemůže, ač není třeba, by jednoho vyjímajíc, všickni společně bydleli. Ke dvou nebo tříleté cestě vševědné po Francii a Itálii doporučil opět důvtipného, vzdělaného a uhlazeného Jáchyma Hübnera, jemuž učený svět přezděl Fundanus to jest Muž důkladný; proti námitkám paně Geerových o pravověrnosti Fundanově psal Komenský, že setrvá-li Fundanus při svém přesvědčení náboženském, bude jen jeho škodou, změní-li je, jeho prospěchem, zatím však nijak nemůže dílu vševědnému překážeti.

A poznav takto, že ve Švédsku chovají obavy a námitky proti vševědě se stanoviska náboženského, psal Hottonovi 14. března — kdy již měl dovolení od církve své, které ho došlo za choroby nějaké — by ochránce k tomu přiměl, aby Komenskému vykázal jiné místo než Švédsko, kde se mu báti předsudkův a podezřívání; v hlučné a neklidné Anglii setrvati nemíní, ač mnohou podporu mu tu připovídají; v Polsku bylo by ku práci místo klidnější, ač-li by ho štědrost paně Geerova zprostita obtížné služby s vyučováním, které o tolik let od větších věcí ho odvádělo; k dopisování s učenci by pak nejlépe hodilo se Prusko nebo Hollandsko, snahám Komenského již nyní velice nakloněné.

56. O tomto jednání Komenského s panem z Geer věděli v Lešné jenom tři starší jednoty. V Londýně Duraeus a Hartlieb naléhali, by Komenský aspoň po dva nebo tři měsíce se zdržel a tu srovnal a přepsal všecko, co za 14 let pro vševědu sebral, aby pro každý případ jeho práce byla zachována.

Komenský skutečně v zimě 1641—42 pracoval na třech pojednáních, zamýšleje v Londýně je vydati; z nich roku 1641 v anglickém překladě v Londýně tištěna vševedná práce, kterou Komenský v latině sepsal pod názvem

NÁKRES VŠEVĚDY,

p ů d o r y s, p ř ů č e l í č i l i p o h l e d c h r á m u m o u d r o s t i

a

připomenutí o vzorku jeho v sobě obsahující.

(Tiskem latinsky poprvé v Gdansku 1643.)

Tímto spisem mínil Komenský obrániti se proti těm, kdo na něm co jiného žádali; měl netrpělivě obměkčiti a povahu práce a její metodu ukázati. Vydal ji latinsky pro netrpělivé za svého pobytu v Elbinku.

Dne 11. dubna počal Amos náš konati přípravy k odjezdu, které skončil dne 18. dubna, očekáváje již jenom peněz, by mohl do Švéd se přeplaviti. Bylť tou dobou v takových nesházích, že nemohl opatřiti ani několik knih anglických pro profesora štokholmského, doktora J a n a M a t h i a e u, dvorského kazatele, učitele a rádce královny Kristiny. Psal tedy 18. dubna o peníze Hottonovi, oznamuje mu také — na jeho dotazy co je pravdou na pověstech, že v Londýně vydal ukázky svých spisů — že zamýšlel vydati před svým odjezdem metafysiku vševednou, zpracovanou roku 1642 a tisknouti ji v Londýně nebo Leydech, že však od toho upustil, chtěje v prázdní, ochrancem mu slibované, věc dokončiti a vůbec dokonale provésti. To jest spis, který teprve po smrti Komenského úplně vyšel latinsky pod názvem

BRÁNA VĚCÍ OTEVŘENÁ,

to jest

M o u d r o s ť p r v á (kterou vůbec nazývají metafysikou) v m y s l í c h l i d s k ý c h v h o d u p r a v e n á,

by po ní ve veškeren věcí okolek i všecken vnitřnější věci řád a ve všecky nejvnitřnější s věcmi souvěké pravdy pohled naskýtal se obecný i spolu aby se projevovalo, že týž jest pramen a zdroj i úprava a správa všech lidských myšlének, řečí, činův.

(Tiskem pět listů v Lešně 1649, úplně v Leydech 1681.)

Tento spis měl býti jako klíč rozumu lidského, otevírající smysly na všeliké věci. Komenský tak si ho vážil, že ještě na smrtelné posteli napomínal syna Daniela, by nezanedbal, BRÁNY VĚCÍ tiskem vydati. Byla však vydána jenom obecná část spisu zamýšleného s obsáhlou předmluvou k akademiím evropským; v této Komenský dosavadní pokyny metafysické od Aristotela vyznačuje a zvláštnosti svého pokusu líčí i zkoušení mudrcův současných jej doporučí; následují (v kapitole I) přístup, výklady o podstatě moudrosti, její pramenech a metodě (II), o světle myslí, jež nám umožňuje rozumně mysliti, prospěšně žádati, mocně způsobiti (III), o mezích myšlení (IV—VII); po předpravných

¹⁶⁴² výkladech obecných o záhadách metafysiky (VIII—XI), řeší se záhady bytosti (XII—XVI), podstaty (XVII), případku (XVIII), času (XIX), prostoru (XX); potom vykládá o kolikosti, jakosti, činnosti, trpnosti, řádu, užitku, dokonalosti, nedostatečích, změteních, podvojnosti a skupení věcí (XXI—XXXII); dále jedná o nebytostech a polobytosti (XXXIII a XXXIV); o pudech obecných a mohutnostech (XXXV a XXXVI) načež BRÁNA VĚCÍ se zavírá poukázáním na TROJEDINÉ UMĚNÍ, KTERAK MOUDŘE A SPOŘÁDANĚ MYSLITI, MLUVITI, COS KONATI, jež mělo doplniti jako část zvláštní BRÁNU VĚCÍ a obsahovati

MOUDROSTI PRVÉ PRAXI,

to jest

Lidských myšlének, řečí, skutků povědomost, umění, užitek otvírající klíč trojjediný, utvrzený jako pečetí milostným polibkem mluvnické, logiky i pragmatické metafysiky.

(Osudy rukopisu neznámy.)

S dopisem ze dne 18. dubna poslal Komenský Hottonovi přehled kapitol dalšího díla svého, které v zimě 1641 v Londýně složil latinsky pod názvem

CESTA SVĚTLA,

kteřá jest již vystižena a má vystihána býti,

to jest

Rozumné vyšetřování, kterak by rozumové duši světlo, moudrost, konečně v podvečer světa po všech myslech a národech šťastně rozseto býti mohlo.

(Tiskem v Amsterdamě 1668.)

Tímto spisem, který také v Londýně tisknouti zamýšlel, radí Komenský, by pěstování vševědy se oddalo pilným a mnohým mužům moudrým, kteří by navzájem o sobě věděli, sborovou nějakou společností mezi sebou byli souřadění a ztvrzených zákonů páskou svázání; jednati měli spolu skrze dopisy na základě řádu jistého, tvořice kollej učenou s jazykem obecným; tím by dosažena byla vševěda, s kterou by přišel pokolení lidskému nade všecko pomyšlení krásný a blažený zlatý věk pravdy, lásky a pokoje. K dosažení cíle tak velikého vedle toho však třeba bude i důvěry, modliteb, přízně velmožův a praktického věci provádění. Jazyk obecný měl býti nový, všech známých jazyků snadnější, líbeznější a dokonalejší; zejména měl býti významuplný, naprosto pojmový, dále ve všem pravidelný, důsledně obdobný, posléze s věcmi naprosto souladný, skládný.

CESTA SVĚTLA jest provanuta duchem chiasmů a vykládá, že svět jest školou moudrosti Boží. Avšak škola světa vinou lidskou upadla ve veliké zmatky, proti nimž třeba všeobecného světla, které před koncem světa jistě se dostaví a temnotu překoná. Cestu svou světlo toto nastoupí skrze vševědné knihy a školy, pomocí všeobecné kolleje a všeobecné řeči, jak výše bylo vypsáno.

57. O vydání NÁKRESU VŠEVĚDY v řeči anglické Komenský psal ¹⁶⁴² Hottonovi 9. května; měla být Anglii památkou na jeho pohostění. V témž listě mu oznámil, že nechce bez vědomí páně Geerova odpovědět na pozvání, které z Francie ho došlo od tří učenců, by do země jejich přišel jim projevil své mínění o methodě jazykův a řeči všeobecné.

Obr. 3.

*Loe, here an Exile! who to serve his God,
Hath sharply tas ted of proud Pashurs Red
Whose learning, Piety, & true worth, being knowne
To all the world, makes all the world his owne
F. Q.*

Jan Amos Komenský z Moravy
u věku 50 let, r 1642.

V témž měsíci květnu dostalo se Komenskému od nejstaršího syna páně Geerova, Vavřince, na cestu a knihy poukážkou 27 $\frac{1}{2}$ libry šterlinku.

I vydal se po moři do Švéd, opouštěje Anglii 10. června 1642 jako muž padesátiletý, zapřisáhan přátely, by zůstal věren vševědě a neujímal se prací jinakých.

1643 Prátele angličtí postarali se u G. Gloucera o podobiznu Komenského, kterou opatřili i verši významnými v jazyce anglickém a již u věrné reprodukci přináší náš obr. 3.

XII. Přes Hollandsko do Švédska.

1642.

58. Z Anglie plavil se Komenský do Hollandska, kde se dověděl, že jeho BRÁNA JAZYKŮ přeložena byla do řeči východních. V *Amsterdamě* se zástupcem pana z Geer jednal předběžně o nastávajících pracích svých. Z *Haagu*, kde byl 7. července, odnášel si od přítele Duraea doporučující list k Matthiaeovi, po kterém toužil neméně jako po panu z Geer. V témž měsíci meškal v *Leydech* nad ústím starého Rýna a tu bezpochyby dostalo se mu pozvání vzácného od Jana Winthropa, zástupce amerického státu Massachusset, aby odebral se na zdejší kollej Harwardovu a ujal se její správy. Amos náš však — bezpochyby na doléhání Hottonovo — odolal stkvělému nabídnutí, zůstav věren Evropě a pauu z Geer.

59. Znovu se vybrav v srpnu na moře zdráv a bez pohromy 9. září 1642 zavítal do přímořského města švédského při ústí řeky Motaly, *Norrköpinku*, kde však pana z Geer nezastal. Ohlásil se mu tedy listem.

Matthiaeovi teprve po třínedělním meškání v *Norrköpinku* dopsal 8. září po jizdném poslu, kterého si konečně na panu z Geer vyprosil, by ho zpravil o místě schůze a po případě vyprosil mu slyšení u královny Kristiny. Listem ze dne 11. září sám pan z Geer přimlouval se u Matthiaeho za schůzi, o které nevíme, kde se udála.

Zatím Komenský domluvil se s panem z Geer o pracích vševěduých a chystal se na zpáteční cestu do Lešna po loď, která 20. září v *Norrköpinku* zakotvila. Avšak skládáním a nakládáním zboží měla loď po celý týden v *Norrköpinku* meškati, pročež vypravil pan z Geer Komenského do Štokholmu, by tu proslulého arcikancléře Axela Oxenstierna s úmysly svými seznámil: opovědětí měl Komenského u kancléře Matthiae, k němuž za tou příčinou vyslán jizdní posel.

V sobotu 25. září vyjel Komenský z *Norrköpinku* a v pondělí ráno 27. byl ve *Štokholmu*, ve hlavním městě švédském, při jezeře Mälarském na více ostrovech rozloženém. Na cestě dopsal učenému professoru upsalskému Janu Locceniovi, lituje, že nemůže k němu na porady přijeti, že však bude ucházeti se o radu university upsalské, až k vydávání prací svých přikročí, jak byl slíbil Janu Skythovi, kancléři universitnímu a vychovateli Gustava Adolfa.

S tímto Skythem a Oxenstiernou měl Komenský po čtyři dni pilná rozmlouvání. Zejména Oxenstierna zrakem orla pronikal v záhady vyučování a vševědy, nalézaje, že Komenský lépe věc vystihuje a pevnější základy umění vyučovacímu buduje než Ratic; o tomto Oxenstierna

zrovna prorocky se vyslovil, že sic nešvary učení současného dobře pro-¹⁶⁴²hlédá, za to bezpečné pomoci proti nim nepodává, jakoby byl tužil, že bude Ratichovi jednou veřejně reversem osvědčiti, že více sliboval než dokázati dovedl!

Proti úmyslům Komenského, skrze vševědu působiti k napravení věcí lidských, namítal Oxenstierna, že tomu překážejí poměry politické, dokládaje se posléze i Písmem svatým, jež spíše připovídá temnotu a zhoršení, než světlo a zlepšení. Ale když Komenský i tyto jeho námitky vyvrátil, uznal Oxenstierna, že rektor lešenský jediný na pravou k pokojnému cíli cestu uhodil, ač je-li vůbec jaká. Nicméně radil Komenskému, by především pokračoval ve svých pracích pro školy a pro zlepšení učení latině, že jimi nejlépe dráhu připraví většimu dílu svému, vševědě. Tato rada zalíbila se i panu z Geer, který Komenskému uložil, aby nejdříve latinské učebnice skládal. Komenský pak, naděje se toho, že toto dílo ve dvou nebo třech letech dokončí, slíbil vrátiti se ku pracím v jazyce latinském, kterých tak rád byl by se zhostil! Za místo pobytu stanoven Elbink v západním Prusku na řece stejnojmenné.

60. Před svým odjezdem ze Švédska poslal ještě Komenský pět výtisků svého latinského PŘEDCHŮDCE VŠEVĚDY učenci upsalskému panu Freinsheimovi, aby je mezi soudruhy k posouzení rozdal.

Na loď vstoupiv 2. října plavil se z Norrköpingu zdoluhavě a ne-suačně proti větru, takže teprve jedenáctého dne přistál v Prusku v *Barsundě*.

Odtud 13. října psal svému ochránci panu z Geer, že kdyby všecko s sebou měl, jako jistý filosof řecký (Diogenes), že by chtěl do Švéd se vrátiti a tam v zimě pomeškati — patrně zalíbilo se Komenskému ve Švédsku více, nežli se byl nadál.

XIII. V Elbinku mezi závazkem a náklonností.

1642—1648.

61. V novém místě svého působení, v *Elbinku*, po svolení městské rady najal si Komenský domek, ve kterém mnil za ticha a klidu oddati se pilné práci. Odebrav se odtud do Lešna, vzal od bratří propuštění ze služeb církvi a gymnasiu — a bratří ochotně je udělili, když Komenský dokladem přízné páne Geerovy 500 tolarů mezi ně rozdal a tolikéž bratřím do Uher poslal — a odstěhoval se s rodinou do Elbinku, kam k pobytu šestiletému 21. listopadu přibyl.

62. Po celý týden měl co činiti s rovnáním nábytku, než mohl oddati se práci, při které přepisováním a rovnáním rukopisů měli mu pomáhati Pavel Cyrillus, Petr Figulus, Daniel Petrus a Daniel Nigrinus. Zatím se byly již dostavily poměry, které měly Komenskému pobyt elbinský tak ztrpčovati a práci znesnazovati. Zajisté

¹⁶⁴² angličtí přátelé mu vytýkali, že opět strojení spisů didaktických oddati se slíbil, ač v tom oboru jest led již prolomen a cesty k nápravě jasně vyznačeny, kdežto vševěda dosud i samých základů postrádá. Hartlieb stěžoval si Komenskému — jak týž 21. října Hottonovi napsal — také proto, že se úplně zapomnělo na Fundana. Komenský pro tohoto učence, od něhož za svého pobytu londýnského pro vševědu mnoho si přisliboval, chystal oněch 200 liber šterlinků, jež mu zálohou byly od knihkupců londýnských nabízeny. Poměry však se zhoršily i pro Hartlieba, takže jak Hartlieb tak Fundanus byli nouzí skličeni. I vyprošoval Komenský na panu z Geer, by těmto jeho přátelům po 200 tolařech poskytnul, Fundanovi aspoň pro dobu, dokud by nějaký jiný příruvec se mu nenaskytl; zajisté dopsal Vlach jakýsi, Rossignuola, Kamenskému, by věnoval vševědu svou jakémusi kardinálu znamenitému (snad Mazarinovi); Komenský však přízeň kardinálovu chtěl obrátiti k Fundanovi, jenž svůj spis historický měl poručiti témuž vlivu plnému hodnostáři církevnímu. Dopis londýnských přátel poslal Komenský do Švédska, naděje se, že přispěje k tomu, by mu dovoleno bylo, zase ku pracím vševědným se obrátiti — nadarmo! V odpověď se mu dostalo, by jen při pracích didaktických setrval. Rovněž se mu nezvedlo, by získal pro práce učené pomocníka důkladně vzdělaného, jakého zřel v Jiřím Wechnerovi, s nímž se znal již ze Šprotavy. O něm psal 28. listopadu, děkuje panu z Geer a Matthiaeovi za oněch 1000 tolarů, bratřím poskytnutých.

Současně do Finsponku správci páně Geerovu, Janu Wolzogenovi, poslal dva opravené výtisky PŘEDDOMÍ JAZYKA LATINSKÉHO, jeden z nich pro M. Sepelia, jenž měl PŘEDDOMÍ tomu přičiniti výklad švédský a dáti je žákům opisovati.

Když Švédové 2. listopadu 1642 u Breitenfeldu u Lipska pod Torstensonem nad vojskem císaře Ferdinanda III. zvítězili, oddal se Komenský nadějším lepší pro vlast budoucnosti a mínil ujeti se práce své tak horlivě a chutě, že nechtěl ani dopisováním s přátely se meškati. Zajisté psal 10. prosince panu Vavřinci z Geer a Hottonovi, 26. prosince pak správci Wolzogenovi a přátelům v Anglii, Francii, Belgii a Polsku, že po jeden rok chce se zdržeti všeho většího dopisování, aby nebyl maten novými radami, námitkami a nedočkavostí. Mínil pak v následujícím roce 1643 nově vzdělati BRÁNU JAZYKA LATINSKÉHO, přičiniti k ní slovník a mluvnici a dle možností dodělati i v Anglii počatou BRÁNU VĚCÍ, by k větším dílům napotom přikročiti mohl.

63. Ale zatím již v samém Elbinku, kde Komenskému za nedlouho se zalíbilo, dostavovali se rozliční pokašitelé a od práce zdržovatelé. V jich čele bývalý pastor reformované církve v Gdánsku, B. Nigrin, jenž po čtyři léta dával si zdání, že katolíky a evangelíky chce smířiti, začez od polského krále hojných darů se mu dostávalo. Nigrin naléhal na Komenského, aby od Švédů se odloučil, tak úsilně, že druhdy Amos ¹⁴⁴³ náš i do *Gdánska* před jeho nástrahami unikal. Když Nigrin roku 1643 potřetí víru změniv posléze na víru katolickou přestoupil, stal se Komenskému zřejmým odpůrcem, což však Komenský si líboval, jak 21. dubna 1643 správci Wolzogenovi napsal V témž dopise však již si

nařikal, že BRÁNU JAZYKA LATINSKÉHO již po čtyři měsíce předě-¹⁶⁴³lává, aniž zná, bude-li s ní i za další čtyři měsíce hotov. Sám sobě počal se posmívati, že se slovičky boj vede i počal želeťi slibu svého, kterým od prací vševedných ke slovičkářství byl odveden. Jen tím se ještě těšil, že mu vděční budou učitelé i žáci, že takové těžkosti za ně překonal.

64. V červnu provázel Komenský svého pomocníka oblíbeného, Figula, na cestě do Švédska až blíže moři do Gdanska, kde objednal vytištění NÁKRESU VŠEVĚDY, v Anglii sepsaného. Figulus, jenž ve Švédsku oddati se měl bohosloveckému studiu, nesl sebou od Komenského poděkování panu z Geer za nových 1000 tolarův, opět bratřím darovaných, dopisy Matthiaeovi a Oxenstiernovi spolu s rukopisy CESTY POKOJE, v Londýně sepsané, a nové práce latinské o srovnání různověrců, sepsané pod názvem

KŘEŠTANSTVÍ SJEDNOTITELNÉ JEDNOTILEM KRISTEM,

to jest

Jak snadno by křesťané, jest-li že by v pravdě a upřímně křesťany býti chtěli, nemohli se sváříti, tak jasný jak slunce v poledne bývá důkaz.

(Osudy rukopisu neznámy.)

K myšlénkám o srovnání různověrů daly podnět vývoody slovního právníka osnabrúckého, H u g a G r o t i a, o smíru náboženském, o který prý také král francouzský posly svými v Osnabrúcku na Haase v Hanoveránsku se snažil. CESTA POKOJE měla pak zejména Oxenstiernu přesvědčiti, že ze vševedy přece jen poplyne věci lidských napravení. Matthiae měl zase pronéstí soud o Komenského mínění, že třeba schopnosti lidské všestranně vzdělávati, jak vyloženo bylo v CESTĚ POKOJE.

Komenskému velice záleželo na Oxenstiernovi, jehož pokládal za muže, který v době nejbližší k důležitým jednáním politickým povolán a metlu soudu v rukou míti bude. I běželo mu zejména o to, by Oxenstierna navrácení bratří do vlasti dle myšlének Komenského podporoval.

65. Dne 5. září narodila se Komenskému dceruška, již dáno jméno Z u z a n a. Radost z toho v rodině však byla zkažena tím, že musil býti pro špatné chování propuštěn pomocník David Nigrus z rozkazu samého pana z Geer.

Toho měsíce však také dáno Komenskému na srozuměnou, že práce jeho pomalu pokračuje. Na to Komenský 28. září odpovídal správci Wolzogenovi, že knihy spisuje a nikoli opisuje, že práce jeho má býti ve všem s o u l a d n á a odtud naskrze býti musí n o v á, což však s kvapem se nesnáší.

Ke konci září do Švéd poslal na spěch z polského do latiny přeložený

KALENDÁŘ KŘEŠTANSKÝ.

Různé bylo Komenskému vyslýchati rady o tom, co vlastně mu konati sluší. Jedni mínili, by Komenský díla didaktická po kusech oti-

1643 skoval — čemuž odpíral, chtěje v souladném celku najednou je předvésti; jiným příliš vážnější práce vševedné zanedbával — těm sliboval pokračovati v nich v předmluvě NÁKRESU VŠEVĚDY, koncem 1643 vytištěném; ze Švédska naléhali naň, by již pro školy švédské učebnice latinské poslal — těm poradil, aby zatím mládež jazykem mateřským dějinám bibliickým se učila a k pobožnosti a dobrým mravům vedla, že tak nejlépe pro latinské učení se připraví.

66. V červnu navštívil Komenského brémský lékař Kozák z Práchnan, kterého Amos náš za spolupracovníka získati chtěl a z vlastních peněz 50 tolarů mu dal, aby jen Komenskému pomáhal jako muž znalý přírody ze skutečnosti i z bible, pravý filosof a lidumil. Amos náš chtěl Kozáka přiměti i k tomu, by v Elbinku se usadil, a minil z vlastních vydržovati ho peněz, poskytl-li panu z Geer i pro rok 1644 podporu dosavadní. Zatím však přítel anglický Hartlieb ocitl se v takové nesnázi, že pro něho Komenský u pana z Geer vyžádal si peněz, které pro r. 1643 mu vybývaly, jakož mu přikázal roční podporu 40 liber šterlinků, jakou Komenského šlechtici angličtí až ke skončení jeho prací vševedných obmýšleli.

Na místě Figula, do Švédska vypraveného a propuštěného Nigrina, přibrál si Komenský nového pomocníka ve studentu polském Melicharu Zamorském, který v Elbinku se oženil a usadil. Také chtěl pro práce vševedné získati hamburské učence Junga a Tassia, které doporučil Oxenstiernovi a Skythovi, by jim poskytlí zaopatření na některé universitě švédské. Sešlo z toho pro veliké platy, za které hamburští filosofové do Švéd odejítí chtěli, jak sdělil Komenský 8. října správci Wolzogenovi, zříkaje se nadějí, v ně kladených. Počal tehdež zase více vlastní síle důvěřovati, jsa zbaven — jak se domýšlel na vždy — pokušitele Nigrina a s radostí nalézaje, že daří se mu, stále hlouběji v základy věci a vyučování pronikati.

V letě 1644 chtěl Komenský zase osobně ochránci svému panu z Geer se představití, by mu vyložil, co dosud vykonal a ho přiměl, by poskytl další pomoc, zabezpečující dokonání díla počatého nebo ho zbavil práce, sílu jediného člověka přesahující; zabránila tomu úmyslu válka dánskošvédská a odcestování pana z Geer ze Švédska.

Přehlédnuv, co vše dosud v Elbinku vykonal, Komenský 27. března 1644 zatím psal panu z Geer, že spatřuje mnohé, co by jiným ukázati se mělo, co však jest nad sílu jeho samostatného, že dokoná požadované práce jazykové; posléze, že pro záležitosti náboženské musí pobýti mimo Elbink.

A meškal Komenský v Gdansku, odkud 18. června stěžoval si Hottonovi, že nelíbí se Kozák panu z Geer pouze pro způsob slovesný, jakým práce své podává, takže Komenský musí o své újmě jej podporovati, chtěl-li od něho lučbu pro vševedu získati.

Vševeda se zdržovala pracemi o latině, avšak i z těchto Komenský byl často vyrušován, takže již v roce minulém chtěl do Švédska ujíti, kdyby zdě většího pokoje se mohl nadíti. Zajisté nemohl Komenský nikde dosti se ukrýti před lidmi, kteří chtěli s ním mluvití a jeho slyšeti.

Také církev naléhala, by tu radou, tu přímluvou o věci její se přičinil. ¹⁶⁴⁴ I starostí o vzdělávání a zaopatřování dospělé mládeže bratrské nebyl zbaven. A dokonce po žádosti šlechticův evangelických a rady městské v roce 1644 a 45 vykládal v Elbinku od 1. do 3. hodiny čtyřikrátě téhodně o své BRÁNĚ VĚCÍ, kterou v Anglii, jak výše vypsáno bylo, skládati počal a tu ještě na ní piloval; přepisy BRÁNY VĚCÍ od studentův elbinských mnil ještě před vydáním tiskem učencům na soud rozdati. Pro práce vševědné byly tyto přednášky elbinské sice prospěchem, ale pro dokonání prací jazykových novou překážkou.

67. Nigrin neustál na Komeuského dotřati ani tehdáž, když byl již v táboře katolíků. A zase z jiné příčiny byl Komenský nucen složití obranný spis bohoslovecký, který v sedmi týdnech zhotovil a v Gdansku vydal pod latinským jménem Huldrika Nivnického, obraceje se jím proti kapucínovi Valerianovi Magnovi, kommissaři reformačnímu v Čechách, jež zakládání víry pouze na bibli se opíral. Byl to spis latinský

Huldrika Nivnického soud o soudu Valeriana Magna
O PRAVIDLU VÍRY KATOLÍKŮV I NEKATOLÍKŮ,
čili

Nechutenství ozvěna.

(Tiskem poprvé v Gdansku 1644—45.)

Z Gdanska vrátil se 15. srpna do Elbinku a za nedlouho — ač nerad — zase do *Orlu* při řekách Oce a Orliku na Litvě odcestoval, by tu na shromáždění evangelíků hájil zájmy jednoty bratrské.

Vrátiv se do Elbinku, opět nadál se klidných dní. Avšak již tu byl dopis pana z Geer, v němž Komenskému vytýkal, že nestálý jest a ani ve dvou letech nedokončil prací, které sliboval, a jež od něho se očekávaly. Amos náš 28. září klidně panu z Geer odpovídal, že vděčností k němu je zavázán a neomešká, by slíbené i s úroky dodal; že však již v Amsterdamě pravil, že mu bude po rok nebo dvě trávití přehlížením a pronásledováním věcí dosavadních a že třeba ke skutečnému prospěchu studií všeho přesněji dbáti a k věcem samým pilný zřetel obracet, jak dovodil v PŘEDCHŮDCI VŠEVĚDY.

Téhož dne v dopise Hottonovi upřímně vylíčil všechnu tiseň své duše a nesnáze všeliké. „Ó kéž by se líbilo Bohu — žaluje tu tklivě Amos náš — vnuknouti někomu jinému tyto myšlénky, udělití komu druhému tyto ducha podněty! Kéž bych buď více mohl aneb méně chtěl! Poněvadž pak, čím výše pokračuji, tím výše se mi pohled otvírá, nemohu nesnažiti se po onom vyšším, dokonalejším a lepším. Tím jest, že se mi znelibuje dřívější, jakožto nedokonalejší a já se opravuji a kárám tisícovým způsobem bez kouce a bez přestání . . . Ano, velikou podnikl jsem práci, a přihodilo se mi jako řece, že čím více od pramenů svých se vzdaluje, tím větší spoustu vod musí unášeti . . . Poznáváš snad, že větší věci myslí mou vládnou, než jsou latinské mluvnické, slovníky a podobné dětských studií fáče. Řekneš

1614 snad opět: od menšího jde se k většímu; onoť se dříve očekává. Vím, i abych očekávání tomu dosti učinil, tolikráte jsem se donutiti pokoušel. Ale nadarmo! Pochybnosti všude nacházím, kdekolivěk něco částečného konati se snažím . . . Upouštím tedy a vracím se ke kořenům věci, hlouběji vážnoucím, věda, bude-li v tom vůle Boží, že dosti rychle vrátím se k jednotlivému, kdež jest místo jeho; neujde nic . . . Proším tedy, přestaňte donucovati na světlo, než doma uzraje, co činím . . .“

68. Komenský mohl ujíti ze služeb pana z Geer, ježto nenedostávalo se mu z jiných stran pozvání. Zajisté již roku 1643 kníže sedmihradský Rakoczi zval Komenského, by po zesnulém Alstediovi, bývalém učiteli svém, na jeho místě pokračoval v obnovování škol sedmihradských; a v tohoto knížete bratří po Bohu jedinou skládali naději, že jim k návratu do vlasti dopomůže! Kníže litevský Radziejwill zase písemně i ústně podával Komenskému čtvrtinu svých důchodův, aby v Litvě se usadil a zcela pracím vševědným se oddal. Stavové evangeličtí opět u krále polského chtěli za plnou pomoc se přimlouvati. Avšak Amos náš trvaje věrně při svých závazcích k panu z Geer, zamítal všechny ty nabídky, nechťeste také příliš u veřejnosť s pracemi svými vystupovati než raději v skrytosti pracovati.

Dne 26. října pozdravil Komenský listem Mathiaeu, který stal se biskupem strengnäsským, žádaje ho spolu, by mu poslal výtisky řádu dobrého, který pro církve švédskou vypracoval. Zajisté mnil Komenský tento řád obrátiti ve prospěch i rozptýlené cirkve české.

V témž měsíci Komenský dobré spolupracovníky nové si vyhledal. A to pro věci jazykové v Janu Raviiovi, učiteli dánském, který byl Komenského ctitelem již od vydání BRÁNY JAZYKŮV. A dále v Jiřím Ritschelovi, jemuž z vlastních prostředků 200 tolarů chtěl dáti. Zpravil o tom Hottona listem 9. listopadu a hned 29. listopadu také panu z Geer předstíral své nesnáze z nedostatku pomocníkův a pro Krista ho prosil, aby ho neopouštěl a tak ho opatřil, aby aspoň během zimy mohl konečně dokonati věci, k nimž látka nastřádána.

Dověděv se zatím, že omluvný list zářtjový pana z Geer nedošel, poslal jeho opis a vyňatek z listu Radzivilova 1. listopadu správci Wolzogenovi, by pan z Geer odtud poznal, zasluhuje-li Komenský výčitek auebo spíše shovéní.

Ke konci roku 1644 ulevilo se Komenskému v jeho starostech, ježto z Královce konečně mu přišel pomocník Ritschel, jenž u něho se ubytoval. Městská rada elbinská pak prominula Komenskému nájemné 1645 a poskytla mu i jiná ulehčení. Dne 28. února 1645 došel Komenského posléze list pana z Geer, psaný 18. ledna, spolu s poukazem na 400 dolarův, odkud Komenský poznal, že pan Geer své mínění o něm v lepší obrátil zásluhou Hottonovou.

69. V březnu postonával Komenský a 18. dubna, kdy plavba do Švéd zase volna byla, psal panu z Geer poděkování, ubezpečuje ho, že sice dílo se zdržuje pro novost věci a snahu po čisté pravdě, za to že věky přetrvá. Spolu panu z Geer oznamoval, že dokonává spis o na-

pravení věci lidských, v němž vševěda má býti dílem sedmým. Komenský 1645 tento spis počal pracovati roku 1644 a věnovati jej mínil učencům evropským pod názvem

O NÁPRAVĚ VĚCÍ LIDSKÝCH

porada obecná

k pokolení lidskému, mimo jiné pak k mužům v Evropě učeným, pobožným, mocným.

(Tiskem z části poprvé v Amsterdamě 1667.)

Tou dobou však pan z Geer jistojistě od Komenského již nějakou učebnici očekával! Avšak jak malichernou musila taková věc jeviti se Amosu našemu, jenž od války třicetileté si přisliboval převrat a přerouzení celého světa a spisem O NÁPRAVĚ VĚCÍ LIDSKÝCH chtěl pro zámysly své veliké především mocného Oxenstiernu získati!

V dubnu navštívil Komenský *Lešno*, kam již po čtvrté bratří listem prosebným ho zvali. Zajisté připravovali se na sjezd v Toruni, který král Vladislav IV. polský svolával pro evangeliky a katolíky, by tu dle možnosti se srozuměli a sjednotili.

Komenský připomíná si nesnášlivost protestantův anglických proti katolíkům irským a dověděl se, že na sjezd toruňský nesnášliví luteráni Botsak a Colovius z Gdanska se chystají, přestal doufati v úspěchy sjezdu. Zajisté psal 24. února kastelánu Chelmskému, *Zbihněvo vi z G olaj*: „Kéž by všechny sekty i se svými ochránci a příznivci za své vzali! Kristus, jemuž sloužím, nezná sekt, nýbrž dává svým v dědictví lásku a mír.“ Proto naléhal Komenský v *Lešně* na starší jednoty, by ho zbavili poslání do Toruně, což konečně učinili. Za to však počali naléhati na politikové jednoty, t. j. bratří, kteří péči měli o světské záležitosti církve, aby v této době závažné svých služeb církvi neodřikal.

Sjezd měl trvati od 28. srpna tři měsíce, což Komenskému bylo tuze značnou v jeho pracích přetržkou. Proto 26. května psal panu z Geer za vědomí přátel nejdůvěrnějších, aby ho povolal k sobě do Švéd a požadoval od něho zprávu o pracích dosavadních, aby tak byl zbaven cesty toruňské. Znalť již Komenský — jak téhož dne Hottonovi dopsal — že luteráni od bratří a kalvínů se odloučili, takže hned zprvu sami evangelici se rozdělili! Aby však Komenskému nemohla se vytýkati netečnost a vlažnost u věcech náboženských, věnoval králi Vladislavovi spis KŘESŤANSTVÍ SJEDNOTITELNÉ JEDNOTITELEM KRISTEM z roku 1643, ježž, jak víme, po Figulovi také do Švéd poslal.

70. Dne 9. června odcházel z domu Komenského chovanec a žák *Kristian Ambrož Kochlewski*, mladý šlechtic, jemuž Komenský památkou v latině napsal často otiskovaná

PRAVIDLA ŽIVOTA

moudrého, harmonického, pokojného, činného, zaměstnáním přetíženého, volného, na cestách konečně.

(Tiskem poprvé v Amsterdamě 1657.)

1645 Dne 14. června odcházel Komenskému zase Jiří Ritschel, který při spisech latinských po sedm měsíců pomáhal a do Anglie se ubíral, nesa s sebou list pro pana z Geer.

A zřel v tom Komenský řízení boží, když na místo Ritschela, jenž mu odešel a na místo Fundana, Kozáka a Ravia, kteří zase panu z Geer se nezalíbili, nabídl se mu slezský lékař a filosof, doktor Cyprian Kinner z Břehu, který za návštěvy u Komenského osvědčil, že lépe než jiní věci rozumí. Komenský pobízel Kinnera, by rodinu z Břehu do Vratislavi odstěhoval a sám v Elbinku pomocí Komenskému se oddal za plat 400 tolarů ročně.

A spoléhaje na vydatné přispění Kinnerovo, 14. června s Hottonem počal již jednati o vytištění spisů svých v Štokholmě na papíru z Belgie. Sice nebyly ještě úplně spisy o vyučování latině k tisku připraveny, ale scházelo jim tak málo, že Komenský s pomocí Kinnerovou doufal záhy je dodělati a postupně k tisku opatřovati. Také dotazoval se ochránce svého, komu mají býti věnovány; pan z Geer mínil, že království švédskému. Komenský sám v dopise správci Wolzogenovi 15. června psal, že spisy nižší, didaktické, ovšem jmenem ochráncovým oddá Švédům, kteří k nim podnět dali; spisy vyšší však, které vyspěly na dílo O NÁPRAVĚ VĚCÍ LIDSKÝCH, že těm věnovati sluší, kdo by myšlenky, v nich obsažené, uskutečňovati pomáhali; přikládal dva návrhy takového věnování, jež svědčiti mělo buď lidskému pokolení, buď zemím evropským, buď trojici severních království. Doložil však Amos náš, že na tuto věc netřeba spěchati, poněvadž dosud skončeny nejsou soudy Boží nad Babylonem.

71. Když ve známost vešlo, že Komenský sjezdu toruňskému do Švéd miní ujíti, počala naň naléhati šlechta evangelická, zejména ona, která v Elbinku své syny jeho vedení svěřovala, by aspoň na předběžných pracích sjezdu měl účast. Když pak pan z Geer Komenského vyrozuměl, že ho miní do Švéd povolati až po skončení války dánsko-švédské, odebral se náš Amos přece — ač nerad — do *Toruně* na Visle na dobu od 25. srpna do 18. září. Zpravil o tom Hottona skrze životního lékaře krále Vladislava IV., Andreu Cneuffelia, který odebíral se do Hollandska, by odtud královnu Marii Ludvíku do Polska provodil. Cneuffelius zavázal se Komenskému slibem, že v Holandech lékaři Františka u Sylvi ovi sdělí tajemství svého umění, jak léčiti nemoci vnitřní, by z něho byl prospěch obecnější.

V Toruni 25. srpna došel Komenského list Hottonův z 1. srpna, v němž byl přátelsky upozorňován, že nevyhledává se na něm nových jako spíše hotových věcí a spolu byl připravován na dopis rozezleného pana z Geer, jehož mysl Hotton a Vavřinec z Geer snažili se ukojiti.

A v skutku ještě do *Toruně* došel dopis páně Geerův, který mohl jen zhoršiti špatnou náladu, s kterou Komenský, neúspěchy sjezdu předvídající, z něho pospíchal. Byl pln výčitek a důtek a obsahoval hrozbu, že bude-li Komenský jinými věcmi se zabírat, že bude mu také živo-bytí hledati u těch, jimž slouží.

I ujali se Komenského vyslanci bratrští v Toruni, Jan Bytner, 1645 Jiří Vechner, Adam Hartmann a Jan Felinus, kteří 19. září panu z Geer posílali list omluvný, by Komenskému vinou nepokládal, co učinil z přání církve a z proseb lidí vznešených. Také 20. září psali biskupu Matthiaeovi, by u pana z Geer přimlouval se za Komenského, jenž při zamýšlené cestě do Švéd měl s biskupem i o zvelebení jednoty bratrské jednati.

Teprve 12. října sám Komenský psal ochránci svému, že od něho takových pohrůzek se nenadál, ježto vždycky oznamoval, že skládá velké dílo za celek veskrz souladný a souvislý, jehož částky bez celku nemohou býti dokonány. Bývá-li proti své vůli časem někam odvolán, okřeje duch jeho pracemi zmořený, vždyť není ani anděl ani ze železa. Za tři léta žádal za tři pomocníky a žádného nevyžádal; doktorovi Kinnerovi zdánlivě velikou podporu proto přislíbil, že hojně schopnosti hojněji žádají býti podporovány; že jeho na pomoc přibral, aby jen tak často vyžadované knihy pro školy mohl dokonati a že jemu snad přísluší rozsuzovati, jak kdo pro práce se mu hodí; nemůže-li i tak ochránci se zalíbiti, nechť zůstanou dary jeho v rukou jeho, jako zůstává srdce jeho v rukou Božích, jež bohdá ani od Komenského s Kinnerem se neodtáhnou. Kdyby stáří a jiných příčin nebylo, nic by si nepřál raději, než v pustině nějaké oddati se sladkému přemyšlování, by žádných ochránců nebylo mu třeba hledati. Nechť pak pan z Geer již jakkoli rozsoudí, zůstane mu vděčným a ozdobí jménem jeho své spisy didaktické, jež mohou i v Gdánsku se tisknouti.

A téhož dne, posílaje opis prvního listu Hottonovi, upřímněji si postěžoval, že nelidské jest, koně, který sám běží, ostruhami pobadati nebo píce mu ujímati. Ukrutno, že v Elbinku má býti otrokem a bez práva, „svědomí a zajisté a svoboda, z boží lidí nejvzácnější, neprodává se za peníze“.

Dopis Komenského patrně působil na pana z Geer, že mu počátkem roku 1646 poukázal 500 tolarů; bratřím polským, nouzí sklíčeným, 1646 tolikéž; pomlčel však o podpoře Kinnerovi, takže Komenský zase uveden byl v nesnáze.

Poděkoval usmířenému ochránci 27. února a odtud již pilně se oddal dokonávání prací didaktických, ježto také bratří počali naléhati, by konečně jich se zhostiv, zase církvi se oddal.

72. Ke sklonku roku 1646 Komenský ve Švédech odevzdal tak dlouho toužené spisy své o učení latině — a z nich nejvíce ho zabavovalo přepracování BRÁNY JAZYKŮ, ježto měl práci velikou zejména se správným pojmenováním věcí — panu z Geer, jenž je na soud podal kommissi tří učenců švédských. Ve dnech 12.—14. prosince učenci ti podali Komenskému svá dobrozdání a pokyny k dalšímu ještě spisů před tiskem opravení a zdokonalení.

Ještě v témž měsíci ujal se Komenský práce této se svými čtyřmi pomocníky. Starostí hmotných však ani tehdáž nebyl prost. Zajisté 28. prosince bylo mu prosbou úpěnlivou obrátiti se k přednostům belgické církve O p t e b e k o v i a C a l a d r i n o v i, by, ne-li nad ním,

1646 aspoň nad Ritchelem, nouzi trpícím, se ustrnulí. Sám s nouzí pro Rit-
1647 chela 50 tolarů sehnal a 21. ledna 1647 Hartliebovi od srdce si po-
stěžoval, že kdyby sám na sebe byl se spolehl, odjinud pomocí nehle-
daje a do žádných závazků se nedávaje, dávno byl by vykonal, co za-
mýšlel. Nyní, když pružnost ducha jej opouští, i od dobrodinů jest opu-
štěn. Naposledy do Belgie prosbou se obrátil, neboť „lépe umřítí nežli
žebrati.“

V létě propustil Komenský Kinnera, ježto nemohl již jej vydržovati,
a Kinner proti nadání práci zdržoval, ač na veliké namáhání stále si
naříkal.

V listopadu teprve, v nouzi největší, došlo od pana z Geer 500 to-
larův — a ne poprvé — také švédský sýr.

XIV. Didaktické práce pobytu elbinkského.

1643—1647.

73. Dne 28. září 1643, kdy Komenský nedočkávaným brániti se
musil, že díla svá spisuje a nikoliv opisuje, učinil také poprvé zmínku
o díle velikém pobytu elbinkského, jemuž z vyučovatelských prací jenom
DIDAKTIKA VELIKÁ po bok se stává. Je to METHODA JAZYKŮ
NEJNOVĚJŠÍ, která v říjnu 1645 byla téměř k tisku připravena.
V lednu 1647 byla přehlédnuta i kapitola závěrečná, zhotoven rejstřík
1648 a věnování a vše do Švédska zasláno 31. ledna. Následujícího r. 1648
vytištěno v Lešně toto dílo znamenité jazykem latinským pod názvem:

NEJNOVĚJŠÍ METHODA JAZYKŮ,

na základech didaktických mocně vyvedená, pří-
kladem jazyka latinského skutečně vyložená, ku
potřebám škol již konečně dokonale nastrojena,

než kterou i nad to se znamenitým prospěchem nastrojiti lze k jiným
studiím způsobům.

(Tiskem poprvé v Lešně 1648.)

Tato METHODA ve 30 kapitolách podává více než pouhé navedení
k vyučování jazykovému, svědčíc vlastně methodě všeobecné, kterou
kdo kde ke všemu užiti může, dokládajíc na jazyku latinském užiti její.
V theoretických kapitolách předních (I—VI) vykládá se jazyk s myslí
a rukou jen za nástroj moudrosti Boží, podstata, osnova, rozličnost a
původ jazyků, jich shodnosti a rozdílnosti, přednosti a řevnivosti. Vzdělá-
vání jazyků dítí se má skrze vyjmenování věcí, slovník a mluvnici.
Vzdělávání nejhodnější pak jest jazyk latinský. Dějiny metody a pokusů
ku zvelebení učení jazyku latinského jsou předmětem dalších dvou kapitol
(VII a VIII), jimž následuje část didaktická, kterou vyšetřují se pod-
stata a podmínky metody jazyků nejnovější (v kapitole IX) a mistrně
snímají se obecná pravidla didaktická (v kapitole X), by byla základem

i jazykům. V celé dosavadní, neobyčejně bohaté světové literatuře didaktické není díla, které by v objemu tak omezeném veliké množství zásad učebních tak důkladně z hlavních myšlének vyvádělo, je tak přesně a zase jadrně vyslovovalo a v tak znamenité přehlednosti je předstíralo jako se děje v didaktice, obsažené v X. kapitole *METHODY* jazyků nejnovější; tu se dochází 187 zásad učebních rozebráním čili analysí mála hlavních pojmů, takže odtud tato práce také didaktikou rozbornou neb analytickou se nazývá.

Vykládá se pak v této didaktice o zásadách vyučování, jež jest rozdílné dle

- I. účelu { a) nahodilého,
 b) vědeckého;
- II. prostředků { a) obecných. Podstata učení žádá 1 aby od známého 2.
 učilo se neznámému; 3. snahu učiti se; 4. snahu učiti; 5. vzor učební; 6. pravidlo; 7. cvik; 8. kázeň;
 b) zvláštních, týkajících se jednotlivých předmětův učebních;
- III. metody a) vědy, b) opatrnosti, c) práce, d) jazyka;
- IV. dospělosti osob a) dětí, b) dospělých;
- V. bezpečnosti resultátu, jenž žádá učiti a) hbitě, b) lahodně, c) na jisto.

Další tři kapitoly (XI—XIII) tvoří vlastní jádro spisu, ježto svědčí metodě jazyků co do cíle, prostředkův a způsobu vyučovacích. Potom ve čtyřech kapitolách (XIV—XVII) vylíčeny jsou čtyři stupně učení latiny, jak je byl Komenský již Vratislavským z Lešna roku 1637 naznačil, totiž předdomí, brána, síň jazykův i četba spisovatelův latinských. Dále v deseti kapitolách (XVIII—XXVII) o metodě, takto obecně i v latině vyložené, následují rozmanitá uvažování, zejména o třech její přednostech; o její výhodách pro latinu, jazyky mateřské a mnohojazyčné vzdělání; o užití její pro učení věcné čili studia realní, pro učení písmu Božímu, pro mravy a ctnosti; o prospěšnosti její k lepšímu zřízení škol, k napravení způsobu učenosti, ku vzdělávání národů nevzdělaných a dosažení při mnohých věcech obecné jednomyslnosti. Závěrečnými kapitolami (XXVIII—XXX) obrací se Komenský k učencům, bohoslovcům a světským mocem v lidu křesťanském, by o *METHODĚ JAZYKŮV NEJNOVĚJŠÍ* uvažovali a dobrou-li ji shledají, k dobru obecnému ji obraceli.

Jako význačné vlastnosti své metody Komenský sám vypočítává, že učí touž prací věcem a jazyku, tedy skrze souběžnost věcí a slov; že zachovává stálou stupňovitost bez všeliké příkrosti i strachu příkrosti i domýšlení se těžkosti a způsob přednášení učitelí i uční rozkoš působící; že vlastní i stálou prací žáků všecko provádějíc, učitelům práce ujímá, žákům tesknosti, rozhojňujíc těmto rychlý prospěch.

Kdo sezná toto dílo veliké, důmyslně rozvržené, tak opatřené, by věci podřízené z hlavních samy sebou vycházely, dílo, jež obsahuje všechno, co dosud u vyučování jazykovém vyšetřeno a zabírá se také do celého širého oboru vzdělání vůbec, nalezne, že nemohlo býti dílem okamžitého vnuknutí, nýbrž výsledkem veliké, dlouholeté a vytrvalé práce, která jindy by snad celému sboru učenému se ukládala a jež na našem Komenském tak nekřesťansky v době krátké se vymáhala.

1648 74. **METHODA JAZYKŮ NEJNOVĚJŠÍ** musí se ceniti tím více, že Komenský nezůstal jenom na její obecných vývodech, ale že zároveň je vyzkoušel při spisování tří učebnic, jež současně latině a všem svěděly, a nově doloženy byly mocnými prostředky každého řádného učení jazykového, slovníkem a mluvnici. Byly to **PŘEDBRANÍ VĚCÍ A SLOV, BRÁNA VĚCÍ A SLOV se SLOVNÍKEM a MLUVNICÍ a SÍŇ VĚCÍ A SLOV**, jež Komenského tak zabavovaly, že až si stýskal a zle naříkal na to slovíčkářství!

Nové **PŘEDBRANÍ** a nová **BRÁNA** byly v prosinci 1646 předloženy kommissi učenců švédských a v Elbinku dokončeny, **SÍŇ** byla dodělána za pobytu Komenského v Uhrách. Dne 31. ledna 1647 část předělané **BRÁNY s METHODOU JAZYKŮ NEJNOVĚJŠÍ** byla poslána do Švédska, a ve Štokholmu na zkoušku byly objednány rytiny obrazů pro **BRÁNU**, které Komenský hračkou sám kreslil — doklad věru vzácné všestrannosti jeho nadání! Aby však vydání **BRÁNY** pro obrazy se nezdrželo, radil Komenský, by zatím bez nich se vytiskla a to jen v malém počtu (500 výtisků) pro učence, by o ní soud proslovili, načež teprve po jich dobrozdání opravená jako dokonalé dílo školám oddati se měla. Na obrazech Komenskému velice záleželo; zajisté radil, by o nich jednalo se s umělcem dovedným, s **Matoušem Merianem** ve Frankfurtě nad Mohanem, anebo ještě spíše s **Václavem Hollarem**, rytcem pražským slavné pověsti, který z vlastní vypovězen, v Londýně se zdržoval a Komenskému pomoc přislíbil. I ku **PŘEDBRANÍ** zamýšlel Komenský obrazy přidati, jak patrně z toho, že za pobytu svého v Uhrách vydal obrazy ve spise **SVĚT V OBRAZECH** s tím zřejmým doložením, „by byly **PŘEDBRANÍ** a **BRÁNĚ** svítidlem.“ (Viz stať 89.)

75. **PŘEDBRANÍ, BRÁNA** a **SÍŇ** byly vydány latinsky, zřízeny i pro jazyky německý, hollandský, uherský, polský a rozšířeny po školách celé střední Evropy. Původní název jejich byl:

Vzdělání školského část prvá:

PŘEDDOMÍ, VĚCÍ A JAZYKŮ ZÁKLADY UKAZUJÍCÍ.

(Tiskem poprvé v Lešně 1648.)

Vzdělání školského část druhá:

BRÁNA, VĚCÍ A JAZYKŮ STROJ ZE VNĚJŠÍ UKAZUJÍCÍ.

Slovník branný. Mluvnice latinská a domácí.

(Tiskem poprvé v Lešně 1650.)

Vzdělání školského část třetí:

SÍŇ, VĚCÍ A JAZYKŮ OZDOBY UKAZUJÍCÍ.

(Tiskem poprvé v Blatném Potoku 1651.)

Komenský v těchto třech učebnicích, které v každé příčině proti **PŘEDDOMÍ** čili **PŘEDBRANÍ** a **BRÁNĚ** prvních vydání veliký pokrok a znamenité po stránce věcné i slovesné vytříbení ukazují, podal učení

latině vzorné pomůcky, které také znamenitým úspěchům se těšily. Za našich dob již se zapomíná, čerpati z těchto prací velikého Čecha, ač se poznalo, že v jazykozpytu byl znalcem výtečným — dovodil na př. příbuznost maďarčiny a švédštiny, i že již také na fyziologickou stránku mluvy pilný zřetel měl — předstihuje i v té věci daleko současníky své!

XV. Podruhé v Lešně.

1648—1650.

76. Roku 1648 zemřel v Ostrogu biskup jednoty bratrské Vavřinec Justinus, za jehož nástupce vyvolen Komenský.

Jako biskup odebral se 56letý Amos náš do sídla svého Lešna k druhému pobytu dvouletému v srpnu — proti vůli pana z Geer, jenž k Figulovi se proslovil, že bude-li novou hodností Komenský opět v dokončení prací zdržen, nedostane od něho žádné podpory.

Za nedlouho po přestěhování do Lešna 27. srpna zemřela Komenskému druhá choť Dorota Cyrillovna, zanechávajíc choťi pět dětí, Daniela, Dorotu Krispinu, Alžbětu, Zuzanu a ještě mladší dcerku.

Vedle neštěstí v rodině dojímalo Komenského také naprosté opuštění a kruté sklamáni jednoty bratrské od těch, od nichž nejvíce si slibovala a v něž především doufala. Byli to Švédové, k nimž bratří vypovězení naději se obrátili, když mírem pražským, r. 1635 mezi císařem Ferdinandem II. a kurfirstem saským uzavřeným, válka třicetiletá pozbyla rázu náboženského. Proto šlechtici bratrští vstupovali ve služby do vojska švédského, proto bratří za vítězství zbraní švédských se modlili, proto také Komenský proti vlastní náklonnosti pro švédské školy učebnice skládal. Když v Münsteru, na řece Aa ve Westfálsku, kde jednán mír mezi Francouzi a císařem Ferdinandem III., proti bratřím vystupoval plnomocník Ferdinanda III., Max hrabě z Trautmannsdorfu, napsal bratr Ondřej z Habernfeldu obranu bratří pro kancléře švédského Oxenstiernu; nato ujímali se vypovězenců českých plnomocníci švédští při jednání osnabrüeckém s týmž plnomocníkem císařovým, ale nadarmo. Když pak roznesla se pověst, že z jednání míru westfálského byly Čechy vyloučeny, naléhala polekaná církev na svého biskupa Komenského, by její hoře a sklamáni švédské královně a rádcům její oznámil a o slítování prosil. U zoufalém myslí pobouření psal tedy Komenský 11. října Oxenstiernovi, že nesplniv slibů svých bratří se neujal, a Matthiaeovi si nařikal, že snad Švédové za několik tůň zlata chtějí opustiti tolik tisíc ubohých duší, kterým přece tolik slibovali, že z toho až zmatek ve Vídni povstal.

77. V témž roce 1648, ač církev ho zaneprázdnňovala a tisk *METHODY JAZYKŮ NEJNOVĚJŠÍ* dosti ho zaměstnával, přiměly Komenského zmatky a spory mezi církevními stranami v Anglii, že na ně oleje nalíti chtěl latinskou rozpravou, tam poslanou pod názvem

1648

NEZÁVISLOSTĚ — VĚČNÝCH ZMATKŮ PŮVOD.

Přistupuje o rozkolníkův ve věcech víry křesťanské opětným získání.

(Tiskem poprvé v Lešně 1650.)

Komenský tu předem poukazuje na potřebu závislosti (dependentie) v přírodě a společnosti, by odtud vyvodil potřebu podřízenosti a závislosti, tedy řádu ve věcech duchovních i ve správě církevní; odtud patrně nesprávné stanovisko independentů, to jest přátel nezávislosti, které Komenský má ke smíru s odpůrci, jež rovněž k mírnosti napomíná. „Odvýkejte bojům, zkujte meče své v motyky a oštěpy své v srpy,“ hlásá náš proslulý křesťanův smírce.

1649 78. Péče o duchovní a hmotný prospěch bratří i polských i uher-
ských téměř výhradně spočívala na biskupu Komenském, který až do
únavy pracoval. V Nizozemí, Německu, Polsku, Uhrách zaopatřoval stu-
dentům bratrským místa učitelův a vychovatelův u šlechticův evangeli-
ckých — ač někdy za to s čirým nevděkem se potkával, na gymnasiu
lešenském toho roku z nouze sám nejvíce vypomáhal, METHODU JAZYKŮ
NEJNOVĚJŠÍ vydával na vlastní peníze — jaký div, že starostmi o rodinu,
matky zbavenou a o církve rovněž osiřelou, koncem r. 1648 v nemoc
upadl a z Lešna ujítí zatoužil do Švéd, kam počátkem r. 1649 svého
nastávajícího zetě Figula za účelem tím k jednání ústnímu vyslal!

Chtěje dceru nejstarší Dorotu Krispínu vyvdati za chovance svého
Jana Molitora z rodu Laneciova, jenž v roce minulém paní Ko-
menské nedlouho před smrtí její z náklonnosti své se vyznal, psal Ko-
menský 11. února poručníku Molitorovu, Marjaovi z Morasfalda
do Uher, aby k sňatku přivolil.

Dne 17. května v domácnost uvedl novou hospodyní, třetí manželku
svou Johanu Gajusovou, s níž byl oddán od Jana Hyperica
v *Toruni*, kde také oslavován sňatek v domě Turnovských.

79. V létě téhož roku, aby pro bratry opuštěné v širších kruzích
nově soustrast vzbudil, vydal tiskem v latině i v češtině osmou knihu
spisu z roku 1585

Urozeného Pána, Pana Jana Lasického
HISTORIA O PŮVODU A ČINNOSTI BRATŘÍ ČESKÝCH.

(Tiskem poprvé v Lešně 1649.)

Ke spisu tomu 21. srpna připsal a otisknouti dal povzbuzením bratří
zarmoucených pojednání pod názvem

NAPOMENUTÍ K NAVRÁCENÍ SE NA PRVNÍ LÁSKU.

(Tiskem poprvé při spise předchozím.)

80. Dne 3. října 1649 byl dlouholetý miláček Komenského, Petr
Figulus, vysvěcen knězem. I oddal mu Komenský 19. října manžel-
kou dceru svou Alžbětu.

Toho roku dal v Lešně tisknouti PŘEDDOMÍ a BRÁNU; působili 1649 mu však tiskaři tolik mrzutostí, že 18. ledna 1650 byl již odhodlán, po vytištění SLOVNÍKU BRANNÉHO — a ten byl pokročil k Ee — nic již Lešnu nespřevřovati.

Také dal Komenský vytisknouti roku 1649 na ukázkou pět listů své BRÁNY VĚCÍ, snad aby poněkud upokojil Švédy, kteří na vytištění prací vševedných nyní doléhali.

Dověděv se pak, že Oxenstierna stále se ještě horší z výčitek, jež mu Komenský jménem církve minulého roku učinil, napsal mu 1. listopadu list omluvný, že nebyla to bolest soukromá, které výrazu propůjčil, než veřejná, poněvadž v jednání osnabrúckém byl opuštěn celý národ český.

Za výtisky Lasického HISTORIE, do Švédska zasláné, došly odtud darem od královny Kristiny jemu 200 tolarův a zeti Figulovi 50 tolarů.

Snahy smírné Komenského i v tom roce zaměstnávaly, jakož patrně z toho, že tehdež sepsal latinský spis, dotud jen známý názvem:

UVEDENÍ NA CESTU POKOJE KŘEŠŤANSKÉHO.

V prosinci 1649 konečně dostavila se i podpora od pana z Geer, Komenskému 400, Figulovi 200, bratřím chudým 158 tolarů.

81. Poměry církve bratrské však napořád se horšily. Po tolikém sklamání jednota počala se rozpadávati, také však její mravní podstata počala se kaziti. Komenský ještě horších věcí očekáváje, rozloučil se roku 1650 s církví svou spiskem pohnutlivým

1650

KŠAFT UMÍRAJÍCÍ MATKY JEDNOTY BRATRSKÉ,

kterýmž v národu svém a obzvláštnosti své dokonávajíc, svěřené sobě od Boha poklady mezi syny a dědice své rozděluje.

(Tiskem poprvé v Lešně 1650.)

Jednota dědicem tu činí lid český v důvěře, že po přejití vichřic hněvu, skrze hříchy uvedeného, vlada věcí jeho zase k němu se navrátí. A poroučí vlastní milé, národu českému a moravskému napřed milost k pravdě Boží čisté, kterou nám před jinými národy prvé službou mistra Jana Husa našeho ukazovati začal Pán, a kterouž on s pomocníkem svým i mnohými věrnými Čechy krví svou zpečetil; po druhé horlivou žádost vyrozumívání vždy plnějšimu a jasnějšimu též pravdy Boží; po třetí zvláštní k církevnímu řádu a milostné kázni lásku; po čtvrté horlivost sloužení Pánu Bohu jedním ramenem — jednou církví; po páté snažnost v pulerování, vyčišťování a vzdělávání milého našeho a milostného otcovského jazyka; po šesté mládeže lepší, pilnější a zdárnější cvičení nežli bývalo; summou všechny pozůstalosti jako popel po svém shoření, aby z něho vlast sobě luh k smývání dítek svých připravila, jak v počátcích jednoty učinil Pán, že z popela Husova jednotu a dítky její vzbudil.

Nadšeným slovem bible posléze žehnal Komenský národu českému, aby přece byl a zůstával ratolestí rostoucí podle studnic a nad zeď, by mužové jeho byli bez počtu a přišel čas, aby říkali národové: „Blahoslavený jsi; kdo jest podobný tobě, lide vysvobozený skrze Hospodina,

1650 jenž jest pavéza zpomožení tvého a meč důstojnosti tvé? Tvoji zajisté nepřátelé poníženi budou, ale ty po vyvýšenostech jejich šlapatí budeš.“

82. Zatím **METHODA JAZYKŮ NEJNOVĚJŠÍ** uvedla Komenského v nové styky s muži učenými; hned při její tisku došlo Komenského pozvání do Poznańska, nedlouho potom do Uher.

Když totiž **METHODA** se tiskla, poslal učený vojvoda poznaňský, palatín Křištof Opaliňski, ze Bnin do Lešna 10 knih svých satyr, aby tu byly vytlačeny. A dověděv se, jaké spisy Komenského v témž Lešně se tisknou, pozval ho ku zřízení trojtřídního gymnasia do Sira-kova v Poznaňsku. Jednání vedlo zatím k tomu, že ke Komenskému byl vyslán rektor nové školy sirakovské, by nové **PŘEDDOMÍ** a novou **BRÁNU** Komenského do polštiny převedl a škoie své přinesl.

Do Uher zván byl Komenský roku 1648 po smrti Jiřího Rákoczyho — téhož, který Komenskému již roku 1643 se nabízel — od vdovy jeho **Zuzany Lorandfi** a syna **Zikmunda** po radě bývalého vychovatele knížecího, **Jana Tolnaie**, nyní kazatele v Tokaji. Chtěli, by Komenský s rodinou do Uher se přesídlil a nové školy tu zřídil ve smyslu svých snah vševědných.

83. Komenský vydal se do Uher na Velkonoce roku 1650, aby vyhověl bratřím uherským, kteří nedostavivše se na poslední synodu, v Polsku konanou, naléhali, by biskup lešenský k nim na synodu do *Uherské Skalici*, v župě Nitranské blíže hranic moravských, se dostavil. Komenský sem se vybral a ubytoval se u správce duchovního **Jana Efronia**, s nímž si dopisoval. Dále z osady *Púchova* u Váhu na Slovensku žádal reformovanou církev gdánskou, by pomohla bratřím zdejším kostel stavěti. A podněcován proctvými **Drabíka**, bývalého spolužáka svého, vydal se do *Prešova* v Šaryšské stolici na řece Toryse, by tu o přesídlení do Sedmhrad vyjednával. Tu se setkal s radou knížecím **Ondřejem z Klobušic**, který naň doléhal, aby Rákoczyho službám se oddal. Teprve však v *Potoku Blatném*, nad řekou Bodrogem, kde škola zříditi se měla, a v *Tokaji* na Tise projevil Komenský k tomu ochotu za těch podmínek, že závazků svých k panu z Geera k jednotě bude sprostěn a že při nové škole bude postaráno také o knihovnu, kabinet přírodovědecký a o tiskárnu na tištění knih školních.

I psala 15. května kněžna **Zuzana** starším jednoty, by Komenského za slušnou pomoc a odměnu propustili k nové škole, při níž chce také 10—12 českých studentů bezplatně vším opatřiti. Kníže **Zikmund** opakoval svou žádost. Tolnai ubezpečoval Komenského o hluboké úctě.

Bylo tedy sjednáno, že Komenský do Uher se odebere. I připravoval se na novou do ciziny cestu, probíral se rukopisem české **DIDAKTIKY** a 20. července k němu připsal, jak by vlasti toho potřeby bylo, k čemu do Uher jest volán, vyzdvihnouti nové školy hlučné k naučení tím šťastnějšímu mládeže!

Dne 6. října vyjel Komenský z Lešna podruhé k delšímu v cizině pobytu, provázen přítelem sobě oddaným, **Adamem Samuelem Hartmannem** a zetěm **Figulem**.

XVI. Na vševedné škole v Uhrách.

1650

1650—1654.

84. Dne 24. listopadu uvedl se 58letý rektor nové školy v *Blatném Potoku* stkvělému shromáždění šlechticův a učencův uherských velikou řečí O VZDĚLÁVÁNÍ VTIPU, v níž vylíčil povahu jeho, potřebu i prostředky jeho vzdělávání a význam toho vzdělávání pro Uhry; přirovnával národ barbarský s národem vzdělaným, chtěje podnítiti národní cit Uhrů, by po vzdělání ducha a země zatoužili. A již 28. listopadu mluvil opět řeč O PROSPĚŠNÉM UŽÍVÁNÍ KNIH, NEJHLAVNĚJŠÍM NASTROJI VZDĚLÁVATI VTIP. Obě řeči vydal napotom tiskem pod názvem společným, předmluvu 28. ledna 1651 jim připsav:

1651

PRVOTINY PRACÍ ŠKOLSKÝCH NA SLAVNÉM POTOCKÉM GYMNASIU,

když ve větší a lepší přestrojovati se počalo.

(Tiskem poprvé v Blatném Potoku 1651.)

85. Tehdáž již Komenský byl hotov se spisem, ve kterém základ nové školy jasně vyložil a jenž vyšel v latině pod názvem:

ŠKOLA VŠEVĚDNÁ,

to jest

Povšechné moudrosti dílna,

kteřou od několika let, kde by koli možná bylo, založiti jsem toužil, kteřá však nyní pod ochranou nejjasnějšího pána, p. Zikmunda z Fel-seovadu atd. atd. v Blatném Potoku Uherském skutečně vyzdvižena býti má.

(Tiskem poprvé v Blatném Potoku 1651.)

V tomto spise v části obecné podávají se nové škole základy didaktické; je to didaktická Potocká, v řadě didaktik Komenského pátá (po české, veliké latinské, vratislavské a analytické). V ní po vložení podstaty školy vůbec a školy vševedné čili pansofické zvláště vytýkají se obecně prostředky moudrosti v knihách, učitelích a methodě, načež zevrubněji stanoví se řády věcí, osob, knih, místa, času, prací a prázdnin. V druhé zvláštní části podrobně se vypisuje sedmero tříd školy vševedné, totiž vestibulka, janualka, atrialka, filosofika, logika, politika a theologika. Jakým způsobem vyčerpávaly veškeru hojnost věcí věditelných, patřno z tohoto přehledu:

<i>Škola vševedná</i>		
slouží v nižších třídách		
probouzení smyslů skrze smyslný rozbor jazyka, povrelní poznání věcí přivádějící.		
Rozbor jazyka děje se		
po počátečních,	po zvláštnostech, ve třídách:	po ozdobách,
I. (<i>vestibulka</i>),	II. (<i>januálka</i>)	a III. (<i>atriálka</i>).
Vyšší třídy slouží		
vytříbení věcného rozumění. Toto děje se výkladem		
všech věcí příčiny otevíra- jícím,	kouty rozumu procháze- jícím, ve třídách:	o rozumném zřízení života,
IV. (<i>filosofika</i>),	V. (<i>logika</i>),	a VI. (<i>politika</i>).
Poslední třída slouží		
povznesení mysli mocí zjevného světla až k Bohu.		
Ukazuje cestu k životu věcnému a jeho blaženost a jest řadou		
VII. (<i>theologika</i>).		

Výpisu zevrubnému těchto tříd následují úvahy, jimiž podstata a možnost i způsob provedení školy vševedné se objasňují; v dodatcích zejména pojednává se o nákladu na školy i uvažuje se o Latia od Tiberu (Říma) k Bodrogu (Potoku Blatnému) přenesení, kterýmž přenesením Komenský navrhuje uskutečnění myšlének Davida Vechnera a Lubina (viz stať 41.) v Uhrách, to jest zřízení tu obce latinské skrze školu vševednou.

A označuje Komenský tuto školu jako dílnu, v níž by všichni, ku vzdělávání připuštění, ku všem potřebám života (tohoto i budoucího) evičeni byli, a to na jisto, cestou totiž tak bezpečnou, že při nikom, kdo by jí veden byl, nebude moci býti shledáno, by něco z věcí naprosto nevěděl, něčemu naprosto nerozuměl, něčeho ku skutečným a slušným potřebám naprosto nedovedl obracetí nebo něco pohodlně pověditi.

Jak patrnó, i zde běželo Komenskému o zřízení ústavu vzdělávacího, jenž by vychovával celého člověka, po všech jeho stránkách, nepomíjel vývoje tělesného ani vzdělání duševního; nejen rozum ale i cit a snaha měly tu rovnoměrně se zaměstnávatí učením jazykovým, věcným, náboženským i mravním. Při tom všemu skrze smysly, tedy pomůckami názornými mělo býti učeno, vedle rozumu i ruka měla býti cvičena; tedy nauky měly doplňovatí se výkony. Z novějších škol má tak zvané realné gymnasium ve vševedné škole Komenského vzor ovšem ještě nedostížený.

K vystižení úkolů tak velikých, jaké Komenský škole vševedné vytkl, musili ovšem také prostředkové se rozhojnití a upravití; proto celá škola měla se spravovatí řádem určitým, v němž by všichni činitelé její byli zastoupení, tedy řádem samosprávným; smyslem mělo poskytovatí se předmětů samých i obrazů; tělu her, zdraví a sílu podmiňujících; závodění žáků mělo se naváděti hrami divadelními; ovšem pak přede-

vším dostati se mělo žákům knih výborných, ke kterémuž účelu s maďar- 1651
skými výklady vytištěny jsou některé latinské učebnice Komenského.

86. Pro rozličné překážky nebyla však uskutečněna škola sedmi-
třídní, nýbrž pouze trojtřídní. Komenský objasnil povahu její spisem,
v němž hlavně snímá myšlenky z kapitol XI.—XVI. **METHODY JAZYKŮ
NEJNOVĚJŠÍ** a dokazuje ovšem i nedostatečnost tří let pro učení latině
po předdomí, bráně a sní jazyka latinského. Tento spis nazval:

O naleženě ke hbitému spisovatelů latinských čtení
a jasnému rozumění cestě snadné, krátké a lahodné,

O ŠKOLE LATINSKÉ,

ve tři třídy rozdělené.

(Tiskem poprvé v Blatném Potoku 1651.)

Zjistě sama šlechta uherská naléhala, by již již nová škola byla
ustavena. I otevřena 13. února 1651 prvá třída její vestibulka, při
čemž Komenský vyprav si báji o labyrinthu Daedalovu a niti Ariadnině
promluvil řeč latinskou **CHVÁLA METHODY PRAVÉ**; tu měl příle-
žitost, objasniti metodu vlastní s velmi mocným užitekem na vystihání
věcí tajných, na vysvětlování zatmělých, na prokazování pochybných i na
pořádání zmatených, již slušelo přednosť dáti i od těch, kteří podléhá-
jíce dávnému neduhu lidskému: dávati přednosť věcem obvyklým před
lepšími, jezdili pořád po staré struně. Dne 14. března téhož roku
otevřena dále januálka řečí, v níž mezi jiným Komenský svou **BRÁNU**
hájl a vykládal **O PROSPĚŠNOSTI SPRÁVNÉHO POJMENOVÁNÍ VĚCÍ**,
14. ledna roku následujícího 1652 otevřena třetí třída atrialka řečí 1652
O VYZDOBOVÁNÍ JAZYKA. Všechny tyto latinské řeči vydány souborně
s názvem:

PRACÍ ŠKOLNÍCH NA SLAVNÉM GYMNASII POTOCKÉM POKRAČOVÁNÍ.

(Tiskem poprvé v Blatném Potoku 1652.)

Ukázkou toho, jakým způsobem Komenský ve škole latinské poněmáhlu v učení
postupoval, menším učňům menší, větším větší věci ukládal a povlovně i po stránce
jazykové i po stránce věcné je vzdělával, klademe sem nauky o vodě, jak ve třech
jeho učebnicích po tři postupné třídy latinské se nalezájí převodem Letošníkovým:

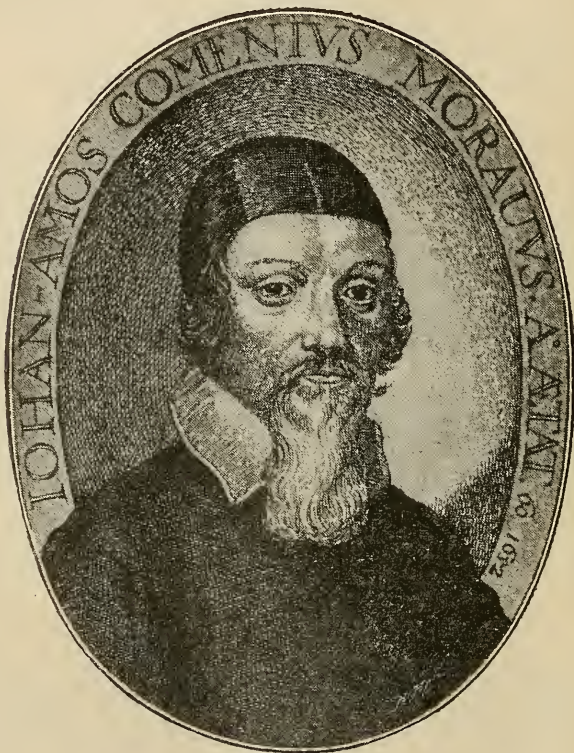
Předdomí o vodě.

1. Voda tekoucí jest: zřídlo, pramen, potůček, potok, řeka, bystřina (přival).
2. Stojící voda: bahno, kaluž, jezero, moře. 3. V řece jest: proud, duo, vir nebo
brod. (Z kapitoly druhé.) 4. Voda (jest) čistá neb kalná, horká a studená nebo
vlažná. 5. Řeka: hluboká neb krátká. (Z kapitoly třetí.) 6. Vodě přísluší: vlhkou
býti a téci, když mrzne, ztuhnouti; když se příliš rozhrže, vřítí a kypětí. 7. Zřídlu
přísluší: prýstítí se neb i moci vyskakovati; potůčku: téci a dmouti se. (Z kapi-
toly páté.)

Brána o vodě.

1. Voda prýští se ze zřídla, vyskakuje z pramene, teče roklinami, běží rovinou. Její nejmenší část krůpěj, největší moře se nazývá. 2. Prameny slané jmenují se soliny, kyselé kyselky, teplé teplice; ony slouží k vyvážení soli, ony za pití léčivé a tyto ku zmírnění neduhů. 3. Potůčkové vytékají ze zřídla, stékají se v potoky a pak v řeky mezi svými břehy běžící. Veletok však jest řeka sem tam se valící, přival řeka nashromážděná z vod deštových, dravě odtékajících. Povodeň tok přelévající se ze svých nádrží a pustošící pole. 4. Proudem nazveš, kde voda teče, hlubinou a vírem, kde se točí, požeradlem, kde se požírá, propastí, kde bezedná jest. Voda, jestliže kde zbavena jest proudu, dme se a rozlévá se v jezero a kaluže. Bahna jsou pramenové tiší bez prýštění. Bahniska stékaní bahna. (Z kapitoly šesté.)

Obr. 4.

Jan Amos Komenský z Moravy
u věku 60 let, r. 1652.

Síň o vodě.

1. Pohledme na vodu, prachu zemského pojídlo, věci změkčovatele, žíznivého občerstvení. Pramen co jest? Podzemní propastí živý průchod a přirozený výtrysk. Studně co? Podzemních vlhkostí vyprýštění. Řeka vodovod přirozený, vod řečiště, tok ustavičný, krajin zavlažování. Moře? Země hranice, krajin dělitel, pramen přšek, řek hospoda, vod shromáždění ustavičné. Ocean? Vod všech původ a zase

požeradlo, země odevšad obemknutí, cesta ku protichodecům atd. 2. Slané prameny 1652 jsou nejlepšího koření skladiště; kyselky jsou čišník náhrady vína; teplice lázně bez lazebníka a lékaře, léky síly podivuhodné. 3. Vyprýštění tu onde pramenů působí žily potůčků, jichž stékání potoky, těch pak větší soutok řeky, stékají ve žlabě břehy zavřeném. Shromáždění pak vod a prudkost spěšně se valící tvoří příval a spoustu vodní, jimiž mnohdy pole se polejí a pustoší. 4. Tok řeky, kde vodu stále prouditi vidíš, proudí sluje, kde v kruh točiti se uziš, vírem a kotlinou, kde sama, že se požívá, shledáš, požeradlem, kde do hloubky padati seznáš, aby v hlubině se ztratila, prohlubní. Kdež pak žádného vody průtoku neshledáš, aniž jakého spádu, nýbrž jen dmutí a rozlévání, jezera budou a kaluže; kde žádného pohybu neshledáš, a zemi jen vlhkostí přelitou a promočenou, bahna nebo bahniska, t. j. soutok bahen. (Z kapitoly šesté.)

Téhož roku 1652 slavný rytec český Václav Hollar vzdělal rytinu Komenského, jejíž věrnou reprodukci přináší obr. 4. Jest nápadně shodna s rytinou Gloucerovou z roku 1642 (viz obr. 3. na str. 45.) a originál opatřen téměř verši anglickými.

87. Že Komenský ani za doby zřizování školy potocké, kde tolik starostí ho tížilo, neustal pěstovati drahý sobě jazyk mateřský, patrně z toho, že právě roku 1651 sestavoval:

UMĚNÍ KAZATELSKÉ.

(Tiskem poprvé v Praze 1823.)

Tato sbírka obsahuje kázání, která náležejí k nejvýtečnějším v písemnictví českém a také k nejlepším XVII. věku vůbec. Zajisté jsou prostá tehdáž oblíbených avšak malicherných hříček ve věci a slohu, všech tehdejších oblíbených vtípův a útoků na protivníky, jsou řeči upřímné a promyšlené, často hluboké a duchaplné, vroucí a přece důstojně klidné.

88. Za třídní učitele nové školy byli ustanoveni Štěpán Tolnai, Pavel Kapossius a Jan Etzedius. Dalších učitelův nebylo ani třeba, když 4. února 1652 v knížeti Zikmundu Rákocím zemřel škole nejupřímnější podporovatel a nejvydatnější ochránce, čím doplňování školy zabráněno, a Latium na Bodrogu v nic uvedeno. Komenský sám po smrti Zikmundově do Lešna chtěl se vrátiti, a jen spojeným prosbám kněžny Zuzany a staršího syna Jiřího se podařilo, Komenského ještě v Potoku na čas nějaký zdržeti. Komenský však při tom podléhal i vlivu proctví Drabíkových.

Jinak zajisté rozmanité překážky udolávaly i neúporného Komenského ve snahách jeho. Samolibí učitelé nevražili na představeného svého, pod nímž tak hluboko stáli, a jakkoli Komenskému zprvu jako modle se klaněli, nebyli od toho, nyní po případě ho kamenovati. Mládež uherská byla tak nečlá a při učení nehybná, že hrubě jí neprospěl ani otisk zlaté knížky Joachyma Fortia Ringelberka, horlivého učitele německého, kterou učitele i učně k podivuhodné horlivosti rozpaluje. Proto Komenský sám novou o tom rozpravu sepsal v latině, pobízející k práci mládež křesťanskou pro Boha a tudíž i pro církev a zemi. Byl to:

1652

FORTIUS OBŽIVLÝ,

čili

Jak lenivost ze škol vypuditi.

(Tiskem poprvé v Blatném Potoku 1652.)

1653

K užitku mládeže potocké učinil také Komenský roku 1653 sebrání pokynův o mravech vůbec, o způsobech celého těla, o jeho hledění, odívání, chůzi, o řeči, o mravech rozličných za dob různých, k osobám určitým a na místech určitých. Vyšly v latině pod názvem:

PRAVIDLA MRAVŮ.

Ku potřebě mládeže stručně shledaná.

(Tiskem poprvé v Blatném Potoku 1653.)

Velmi zevrubné pokyny, z kterých patrnó, že při škole potocké měl se zříditi také alumnát, to jest ústav k vychovávání a všestrannému opatrování i nemajetných studentů, složený ve spis zvláštní roku 1653:

ZÁKONY ŠKOLY DOBŘE SPORÁDANÉ.

(Tiskem poprvé v Blatném Potoku 1653.)

Skutečně podařilo se Komenskému pilností uberských studentů po-
1654 vzbuditi teprve počátkem roku 1654, kdy s velkou nádherou před shromážděním stkvělým sehráli žáci školy potocké prvý díl BRÁNY JAZYKŮ, od lešenského rektora Šebastiana Macera roku 1651 v rozmluvy rozvedený.

I vnější úspěch tohoto představení divadelního byl znamenitý, takže naléháno na Komenského, by častěji podobné hry školní uspořádal. To mu bylo podnětem, že ve velmi krátké době dvou měsíců na osm her divadelních rozvedl všecek obsah BRÁNY JAZYKŮ. Již 24. dubna mohl připsati předmluvu tomuto novému obsáhlému spisu latinskému, jež nazval

ŠKOLA HROU,

čili

En cyklopaedie živá, to jest Brány jazykův výkon divadelní, věci všeliké, které názvoslovím oděny jsou a oděny býti mají, předvádějící smyslům v podobě živých, umělých a lahodných představení.

(Tiskem poprvé v Blatném Potoku 1655.)

89. Toho roku také ještě pracoval na slovníku ku své učebnici atrialní, kterou si z Lešna na dodělanou odnesl a tu také vytiskl, jak již výše pověděno. Byl to:

SLOVNÍK K SÍNI CELE LATINSKÝ.

(Tiskem poprvé v Amsterdamě 1657.)

A spolu oddal se úmyslu, vydati knihu s obrazy, které by zvědavost učňů povzbuzovaly, učení zlahodňovaly a smyslně pochopení slov

usnadňovaly. Toť právě dílo, které — jak již výše jsme pověděli — 1654 mělo býti PŘEDDOMÍ a BRÁNĚ JAZYKA LATINSKÉHO svítidlem a vydáno bylo pro nedostatek rytcův a jiné překážky až po odchodu Komenského z Uher pod názvem

SMYSLNÝCH VĚCÍ SVĚT V OBRAZÍCH,

to jest

Všech základních věcí a v životě činů malba
a pojmenování,

uvedené v očitě okazování, by bylo Předdomí a Bráně svítidlem.

(Tiskem poprvé v Norimberku 1658.)

Obr. 5.

Škola ve Světu v obrazích.

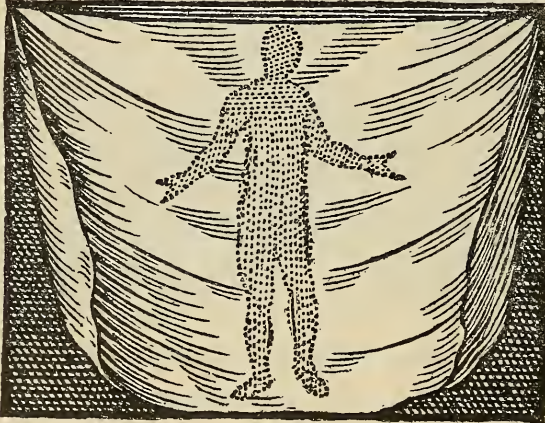
Škola¹ jesti říkájí dílna, kde mladistvé duše etnosti se vyučují a dělí se na třídy. — Učitel² sedí na učitelské stolici³; žáci⁴ na lavicích⁵; on učí, tito učí se. — Něco napíše se jim křídou na tabuli.⁶ — Někteří z nich sedí u stolu a píší,⁷ on opravuje⁸ chyby. — Někteří stojí a odříkávají, co v paměť uložili.⁹ — Někteří rozprávějí¹⁰ a chovají se svévolně a nedbale; ti trestají se prutem¹¹ a meilou.¹²

Toto dílo i těm, kdo z provedení her školních neseznali, jak Komenský naléhá, by vše, co žákům učiti se jest, nejdříve smyslně skrze samy věci se předestřelo a pak teprve pojmenovalo, ukázalo, jak upřímně mu běží o vyučování názorné. Zajisté tu předvedeny v obrazech veškeré věci, o nichž hovoří BRÁNA, a skrze číslice jednotejné u zobrazených věcí a u slov jim příslušných ukázáno, jak věci a slova vždy spolu jíti mají. Příkladem v obrazci 5. vyobrazení a text Školy z prvých vydání. Tu také pojmy odtažitě osobami a příhodnými příznaky znázorněny, patrný to doklad, jak upřímně Komenskému šlo o názornost! Komenský se neostýchal, ani samu duši zraku předvésti

1654 a podal v prvých vydáních SVĚTA V OBRAZÍCH vyobrazení, které reprodukuje. (Obr. 6.) Na svou dobu SVĚT V OBRAZÍCH byl spisem tak neobyčejným, že v rozličných vydáních mezi všemi národy se rozšířil a jméno Komenského i tehdy ještě oslavoval, když na jiné spisy jeho se pozapomínalo. Hned po prvním popatření na toto dílo psal rektor školy Křemnické: „Kdo naleznuv již nejlepšší, hledá čeho jiného, ten hledá něco špatnějšího.“ A tak dlouho Komenského SVĚT V OBRAZÍCH zůstal nepřekonaný, že slavný básník německý, duchaplný Goethe, označil vyhlášený ELEMENTARWERK, rovněž obrazy doložené od německého vychovatele Basedova, nikoli za omlazený, ale za pokažený Svět v obrazích!

Tento spis v prvých vydáních zajímá také tím, že mezi úvod a první oddíl (Bůh) vložena jest jakási obrázková abeceda způsobem na obr. 7. a 8. předvedeným.

Obr. 6.

Znázornění duše ve Světu v obrazích
v prvých vydáních.

Tato abeceda zařízena pro potřebu dítek uherských, které ve škole latinské teprve počaly se učit čísti; i měly, nazírajíce na obraz jistého zvířete a znajíce zvuk, jaký vydává, zapamatovati si výslovnost písmena příslušného. Dále však svrchu uvedená abeceda také ukazuje Komenského jako přívržence hláskovací metody ve čtení; zajisté položena ve sloupci čtvrtém (á, bé) jména písmen, v pátém pak písmena sama. Podivným osudem se stalo, že SVĚT V OBRAZÍCH vytýkán byl svým titulem jen kuse (bez objasnění účelu, „aby bylo PŘEDDOMÍ a BRÁNĚ svítidlem“) a považován za navedení učiti se jazykům. Nová vydání jeho dotřela se i do našich škol, aby sloužila k vyučování jazyku německému; i vykládává tu učitel němčiny podle spisu to, čemu na př. ve fysice budou žáci učiti se teprve po roce — tak zneužívá se jména

Komenského k tomu, aby porušována byla přední zásada, jím pro učení 1654 cizím jazykům vyslovená: ona souběžnost věcí a řečí, na kterou důraz kladl v *METHODĚ JAZYKŮ NEJNOVĚJŠÍ*; Komenský sice dopouštěl, aby *SVĚT V OBRAZÍCH* byl i ve školách obecných, ale jen proto, aby žák řádně spis probera, nabyl plné znalosti mateřského jazyka svého.

90. Komenský, ač již v lednu 1653 do Polska vrátiti se chtěl, přece stále meškal v Uhrách k naléhání knížat sedmihradských. Avšak potřeby jeho církve neustávaly do Lešna jej volati, takže konečně přece bylo mu s Uhry se rozloučiti 2. června řečí tklivou:

PRACÍ ŠKOLSKÝCH, V POTOCE PODNIKNUTÝCH, ÚHRN.

(Tiskem poprvé v Blatném Potoku 1654.)

91. Srovnávaje své názory o zřízení řádného státu se skutečností, jakou v Uhrách shledal, sepsal a Jiřímu Rákoczymu roku 1654 věnoval latinský spis

NÁRODŮ ŠTĚSTÍ

za zrcadlo postavené těm, kdož, jsou-li šťastni, i kterak by jimi se státi mohli, poznati by chtěli.

(Tiskem 1659.)

Tu nejprve vykládá se, co jest národ i že ke štěstí přirozenosti své se snaží; dále vytýká se osmnácte známek štěstí národu, zejména lidnatost, dobrá zem k přebývání, nesmišenost národová, dobří sousedé, statečnost, pokoj a svornost doma, řád a kázeň, bdění nad zákony, panovník z kmene domácího, šetření svobod, pracovitost, rozkvět hospodářství a umění, blahobyt, veřejná bezpečnost, dobré mládeže vychování a vzdělanosti pěstování, náboženství a nábožnost, znamení mimořádná, podivování se cizích národů národu šťastnému; na to ohledávají se postupem odůvodněným známky ty se zřetelem k Uhersku, při čemž neobyčejné myšlenky, vzácné rady a řízné pokyny v hojnosti se pronášejí.

V *STRŮJCI ŠTĚSTÍ* z roku 1637 Komenský vykládá obecné zásady štěstí člověka pobožného na tomto i onom světě; v řeči *O VZDĚLÁVÁNÍ VTIPU* z roku 1650 osmnácti srovnáními ukazuje kratičce rozdíl mezi národem surovým a vzdělaným, aby Maďary roznítil ku vzdělání uslechtilému, k němuž cestu jim ukazuje; v *ŠTĚSTÍ NÁRODU* posléze na základě Písma svatého pomoci chce, by Uhersko zkvetlo na takovou říši, jakou jeho spolužák Drabik prorokoval.

92. Ještě v Uhrách zastala ho zpráva o smrti jeho ochránce pana Ludvíka z Geer, jemuž a jeho rodu věnoval vděčnou památku ve spise latinském:

Duše svatě blažený průvod skutků dobrých družina,
to jest

POHŘEBNÍ NA LUDVÍKA Z GEER STARŠÍHO ŘEČ

k urozenému Vavřinci z Geer.

(Tiskem poprvé v Blatném Potoku 1654.)

	Vrána kráká	<i>á á</i>	A a
	Ovce bečí	<i>bééé</i>	B b
	Koniček cvrká	<i>cí cí</i>	C c
	Dudek dudá	<i>du du</i>	D d
	Dítě kvílí	<i>é é é</i>	E e
	Vítr věje	<i>fi fi</i>	F f
	Husa hejhá	<i>ga ga</i>	G g
	Ústa dýchají	<i>háh háh</i>	H h
	Myš píská	<i>í í í</i>	I i
	Kachna káchá	<i>kha kha</i>	K k
	Vlk vyje	<i>lu ulu</i>	L l
	Medvěd mručí	<i>mum mum</i>	M m

Abeceda ve Světu v obrazích.

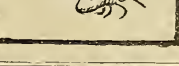
XVII. Potřetí v Lešně až do jeho zkázy.

1654—1656.

93. Za nepřítomnosti Komenského v Lešně mnoho se tu změnilo. Pan Bohuslav Lešcynský přestoupil na víru katolickou a dal se dokonce

Obr. 8.

1654

	Kočka mňouká	<i>nau nou</i>	N n
	Vozka volá	<i>ó ó ó</i>	O o
	Kuře píští	<i>pi pi</i>	P p
	Žežulka kuká	<i>kuk ku</i>	Q q
	Pes vrčí	<i>err</i>	R r
	Had síčí	<i>sí</i>	S s
	Kavka kráká	<i>tae tae</i>	T t
	Výr huhlá	<i>ú ú</i>	U u
	Zajíc vřeští	<i>vá</i>	V v
	Žába skřečí	<i>cóax</i>	X x
	Osel hyká	<i>y y y</i>	Y y
	Střeček bzučí	<i>ds ds</i>	Z z

Abeceda ve Světu v obrazích.

od arcibiskupa poznaňského a soudem královským k tomu přiměti, že odňal reformovaným kostel a oddal jej katolíkům, ač byli v Lešně pouze tři nebo čtyři měšťané toho vyznání. Bratry sice pan Bohuslav podporovati nepřestal; ti však svými nadějemi počali obracet se ku vladařům braniborským a po dopise zetě Komenského Figula z 3. července 1654 více počali očekávati od Anglie.

1655 94. Dne 15. února 1655 Komenský v nějaké chvíli prázdné na vzor jiným přeložil několik veršů z výtečných spisovatelů starořímských do milé mateřštiny. Vydány byly teprv za našich dnů pod názvem:

PŘEKLADY Z OVIDIA A VIRGILIA.

(Tiskem poprvé v Praze 1842.)

Také roku 1655 vydal modlitby

ÚTOČIŠTĚ V SOUŽENÍ I NEBEZPEČENSTVÍ,

aneb

Boj s Bohem modlitbami,

(tiskem poprvé v Lešně 1655),

jakoby byl předvídal, že bude mu v Bohu útěchu znova hledati v největší nesmířeného osudu ráně, která ho v Lešně očekávala.

95. Za tažení vítězného krále švédského Karla Gustava proti Polákům roku 1655 až po Krakov, zůstalo Lešno nepřitelem, Švédy, ušetřeno, snad z úcty ke Komenskému nebo dozvukem bývalé přízně ku bratrům zde usedlým. Avšak když Poláci zemí svých nazpět dobývajíce, 1656 29. dubna 1656 opět Lešna se zmocnili, neušetřili ani města ani jeho obyvatelů; vypálili a pobořili je úplně, takže neobstál před zlobou jejich ani nový kostel reformovaných, právě dostavený! Na chránění majetku nebylo ani pomýšlení. Každý utíkal, kam mohl, aby aspoň života uchránil — městská rada do Vratislavi, odkud posly do Anglie se žádostí o pomoc poslala. Bratří rozplašili se na všechny strany — Komenský našel útočiště ve Slezsku u šlechtice, jehož známe jen po začátečních písmenech V. T. z B. Ten desátého dne poslal na spáleniště, aby se vyhledalo, co Komenský na spěch zakopal. Nalezena však spousta náramná. Zničen byl Komenskému domek, zmařena knihovna a za své vzaly rukopisy velecenné, ovoce to čtyřicetileté pilné práce jazykové a kněžské a pětadvacetiletých studií vševědných. Až do smrti své želel Komenský toho, že zmařen JAZYKA ČESKÉHO POKLAD, totiž slovník českolatinský a latinskočeský, k němuž již za studií v Herbornu material snášeti počal; z tohoto díla píle 46leté jenom skrze přepisy ve slovníku Rosově literatuře české co zachováno. (Viz stať 8.) V dopise Harsdorferovi velice nařiká Komenský, že mu zničen byl také

HÁJ VŠEVĚDY.

Dále toho velmi litoval, že zhubena byla

KÁZANÍ,

která Komenský po čtyřicet let snášel pro svou ve stáří útěchu a v milé dědictví synu Danielovi.

Za své většinou vzala rozsáhlá, učená i politická

KORRESPONDENCE,

v jejíž četných dopisech, které Komenského s celou řadou proslulých 1656 učencův a státníkův evropských spojovaly, nalezla by se dáta bezpečná i pro ona jeho působení fakta, v nichž dosud není jistoty naprosté.

Také zmařeno dílo o methodě přirovnávací, které Komenský napsal na uhájení DIDAKTIKY, kdy mu vytýkali, že vzdělávání ducha lidského přirovnává ku ptáku, mladé vyvádějícímu a p. Bylo psáno v latině pod názvem

MOUDROSTĚ DVOJ- I TROJNÁSOB OČKOVANÁ,

jiné v jiném bystře vidoucí a jiné jiným mocně ukazující.

V dopise Peelo vi 22. května páčil Komenský svou škodu na penězích, knihách a domácím nářadí na 700 liber šterlinků; peníze schovával pro děti a to po 200 librách každému.

96. Spuštění Lešna, kterým zdejší sbor bratrský byl rozptýlen, jest předmětem zvláštního spisu Komenského, v latině sepsaného pod názvem:

VYBITÍ LEŠENSKÉ ROKU 1656 UČINĚNÉ,

věrností historickou vypravované.

(Tiskem v Amsterdamě 1656.)

Vytýkají druhdy Komenskému, že zkázu Lešna zavinil spisem latinským z roku 1656, krále švédského velebícím:

POCHVALNÁ ŘEČ NA KARLA GUSTAVA.

(Tiskem v Leydech 1657.)

Avšak tomu neuvěří nikdo, kdo zná, s jakou láskou objímal Komenský všechny národy světa a jak vděčným se ukazoval i ve věcech nejnepatrnějších — nejméně byl by se nevděkem zachoval k Lešnu, které po vypuzení z vlasti bylo mu po tolik let druhým domovem; zajisté ke Karlu Gustavovi vzhlížel jen jako na nadějného vykupitele bratří opuštěných a nikoliv jako na nepřitele Polska!

97. Biskup úplně rozptýlené církve, 64letý Amos, byl již zase k tomu odkázán, aby nový útulek si vyhledal. I vybral se ze Slezska do *Frankfurtu* n. Odrou, kde však mor zuřil, takže upustil od úmyslu, zde se usaditi. Zanechav rodinu v Prusku, odebral se do *Štětína* na Odře, odtud do *Hamburku* na Labi, kde přes dva měsíce nemoc k lůžku jej poutala. Zde ho zastihlo pozvání dávného ctitele jeho, Vavřince z Geer, syna bývalého ochránce jeho, který zval ho do *Amsterodamu*, do něhož Komenský koncem srpna 1656 zavítal, by tu poslední útulek našel a ctěn a vážen jako kníže zbývající léta svého života aspoň bez starostí o potřeby hmotné trávil.

XVIII. V Amsterdamě.

1656 — 1670.

98. Zničení útulku bratří českých v Lešně vzbudilo v Holandsku a Anglii soustrast velikou a bylo vůbec pokládáno za poslední projev zloby antikrista proti vypovězencům českým. Soustrast ukázala se i způsobem účinným, sbírkami pro bratry konanými, které v Anglii sám vládce Kromwell, hrabě esecký zařídil. I došlo z Anglie do Hamburku nejdříve 5900 liber šterlinků, podruhé do Amsterdamu 3000 liber; od zanicence náboženského, hraběte Pembroke Montgomery, 150 liber šterlinků; v Holandsku měli bratří štědré podporovatele v pánech z Geer, kteří i odkazy na ně pamatovali, sbírkami se sešlo 157⁴/₅ tolarův atd.; také ze Švýcar docházela podpora. Nevděčný úkol, rozdělovati podpory mezi potřebné, připadl Komenskému, kterému tak mnoho a někdy mrzutého jednání přibýlo. Komenský dělil peníze tak, že nejdříve bratřím polským čtyři pětiny, českým jednu pětinu dával; později, kdy se větší potřeba u bratří českých ukázala, přikazoval českým pět a polským sedm dvanáctin. Také dle vůle dárcův jistá summa byla obrácena na vytištění BIBLÍ, polské v 2000, českého MANUALNÍKU ve 3000 výtiscích; nově vydány byly ve sličných úpravách CVIČENÍ V POBOŽNOSTI PRAVÉ, kniha osmá Lasitského HISTORIE O PŮVODU A ČINECH BRATŘÍ ČESKÝCH i řada nových spisů, jež níže položeny.

Angličtí přátelé Komenského, zejména Duraeus a Hartlieb, chtěli postarati se o útulek Komenskému v Anglii a o trvalé bratřím bydliště v Irsku. Avšak vypovězenci čeští a Komenský sám chtěli zůstatí blíže vlasti, nevzdávající se ani nyní veškeré naděje — důvěra to, kterou jen utíkání se k prorokům mohlo poněkud opodstatnití.

99. Zatím v Amsterdamě, „městě velikém, zřítelnici měst, ozdobě Belgie, slasti Evropy“, upřímně uvítali Komenského. Nadšený ctitel Vavřinec z Geer opatřil Komenskému v domě svém všecko pohodlí; s radostí přijímal od Komenského každou práci; nejvřejeji si přál, aby Komenský dokonal vševědu a proto nijak k určitým dílům ho nezavazoval, jako druhdy jeho otec. Do Amsterdamu také záhy za Komenským přišla rodina. Přátelé dary opatřili mu knihovnu. Tiskaři zdejší, Jansenius, Ravenstein, Conrad, Seidel, Burg, Roy, Betkius, van der Berg, zvaný Montanus, nabízeli se Komenskému k otiskování prací starších i novějších.

Jakého divu, že za poměrů tak zlepšených Komenský ponenáhle se zotavoval ze svých utrpení, nabýval nové síly a duševní svěžesti, již ani péče o bratry nevyčerpávala, než která objevila se neobyčejnou činností literární, velice vzácnou u věku tak pokročilém. Jeden latinský spis následoval tu za druhým, starší spisy latinské a české nově otiskovány, pro bratry opuštěné i více spisů českých podniknuto a tím vším i tiskem biblí zaopatřování nejeu výše jmenovaní knihtiskaři, ale i bratrská tiskárna, když roku 1661 z Briegu do Amsterdamu se přestěhovala.

100. Když s Komenským do Amsterdamu přišla ŠKOLA HROU¹⁶⁵⁶ práce potocké, bylo naleháno, by poznovu ji vydal; i pracoval na novém vydání krátce a tak rychle, že již 1. ledna 1657 mohl k němu připsati¹⁶⁵⁷ předmluvu.

K témuž Novému roku chtěl přítele milého, kazatele amsterodamského, Jana Rulíka, čím překvapiti. I vzdělal proň v osmi dnech kořeny slov latinských pořadem abecedním v 700 stručných vět významných, které vydal pod názvem

Maličký maličkým, v š e m v š e c k o,

to jest

KU PŘEDDOMÍ JAZYKA LATINSKÉHO PŘÍDAVEK,

naskýtající prvotná slova latinská již spolu sestrojovaná a uvedená ve větičky krátké, za předebru daný těm, kteří strojí se vstoupiti do lesa latinského.

(Tiskem poprvé v Amsterdamě 1657.)

Měly býti tyto větičky přídavkem k PŘEDDOMÍ a přechodem ku BRÁNĚ JAZYKA LATINSKÉHO, poněvadž Komenskému nevyhovoval podobný pokus z Anglie.

V též měsíci přehlížel Komenský latinskou

KORRESPONDENCI S PANEM LUDVÍKEM z GEER

(rukopis v Českém museu),

jistě ne bez potěchy, že nyní k synu bývalého ochránce svého v poměrech méně vázaných a proto dalece příznivějších žije.

Vážení členové rady městské žádali Komenského, by svou metodu, kterou stručně roku 1657 na novo vyložil ve spise, dosud známém jen názvem:

SOUBOR,

vyzkoušel na několika chlapcích; pomoci se mu při tom nabídli dva mužové vzdělaní. Komenskému bylo vyhověti této žádosti zástupců města pohostinného a učil, ne však bez závisti jiných. Ti mezi jiným namítali Komenskému, že ve spisech svých špatně latiny užívá, proti čemu se hájil Komenský spisem

OBRANA LATINY BRÁNY JAZYKŮ.

(Tiskem poprvé v Amsterdamě 1657.)

Tu Komenský významně o učení latině propovídá, že bylo mu prostředkem ku věcem větším než jazykovým. Měla-li BRÁNA věci vyjmenovati, nemohla vždy z Cicera čerpati; však již mudrlec římský Seneka si naříkal, že nelze o všem po latinsku mluvit. Nezbyvalo mu, buď některé věci mlčením pominouti, nebo na ně prstem jen ukazovati, nebo z řečtiny a z jiných jazyků potřebná slova si vypůjčovati, nebo nová tvořiti — učinil poslední, poněvadž jevílo se mu býti nejúčelnějším. Tu jest patrný ten veliký rozdíl mezi středověkými humanisty, kteří přestá-

1657 valí na pěstování latiny, jak byla spisovateli starými ostavená, na pěstování latiny mrtvé, a mezi naším Komenským, jenž chtěl latinu přizpůsobiti pokroku věd a umění a tak ji upravití za jazyk, jenž by napořád trval vzdělávacím živlem omlazující se Evropy!

Dne 5. června 1657 esslinský bohoslovec Adam Weinheimer v dopise tubinskému professoru Hessenthalerovi nadšeně se roze-psal o Komenského METHODĚ JAZYKŮV NEJNOVĚJŠÍ a pronesl se, že sluší na tohoto veleducha didaktického naléhati, by veřejnosti neuta-joval žádné další práce své. Komenský neměl co jiného hotovo, než

VÝCHOD Z LABYRINTHŮ ŠKOLSKÝCH,

anebo

Stroj didaktický řemeslně sestrojený tak, aby již ve vyučování a v učení nic více neváзло, než vše před se šlo.

(Tiskem v Amsterdamě 1657.)

V tomto spisku Komenský stručně opakuje své zásady didaktické. Potom vysvětluje, že položil moudrosti lidské výše tři stupně; a to I. návod, jenž se vykoná ukázáním předmětu, rozbořem čili analysí, samozřením čili autopsií; II. cvik, jenž vyžaduje vzoru, souboru čili synthese a samodělnosti čili autopraxe; III. užívání a to pravidel, přirovnávání čili synkrise a samoužívání čili autochrese. A slibuje, že východ na rovinu třemi stranami učiní, a to rozpravami OBŽIVLÉ LATIUM, TISKÁRNA ŽIVÁ, RÁJE NAVRÁCENÍ; první a třetí pokládal Komenský za vrchol svých prací didaktických.

Napsal pak Komenský stručně myšlénky své o obživnutí Latia, kterými i v Blatném Potoku se zabavoval v prácičce

LATIUM OBŽIVLÉ,

to jest

O způsobě, kterak zaraziti kollej čiře latinskou jakožto novou římskou obec malou,

kde by se latinskému jazyku naučeno bylo cvikem a zvykem jako někdy tam, však lépe než někdy.

(Tiskem v Amsterdamě 1657.)

Potom vrátiv se k jiné myšlénce zamilované a již v DIDAKTICE VELIKÉ provedené v kapitole XXXII, nově ji vzdělal ve spisku

TISKÁRNA ŽIVÁ,

to jest

Umění, jak spěšně a přece hojně i ušlechtilé moudrost vštěpovati nikoli papíru alebrž myslím.

(Tiskem v Amsterdamě 1657.)

V tomto spisku vykládá také význaky titulního listu k latinskému vydání DĚL VYUČOVATELSKÝCH VEŠKERÝCH, kde vyobrazen za

101. Z Německa a Pruska docházely dotazy a pobídky o nových¹⁶⁵⁷ otiscích spisů vyučovatelských. Pan Vavřinec z Geer sliboval uhraditi náklad na sebrání všech spisů vyučovatelských, na něž naléhali i městská rada i přátelé v Amsterdamě. Komenský, vida, že otištění spisů hotových nepřilíš odvrátí a zdrží ho od prací vševedných — a zabral se hlavně do spisu O NÁPRAVĚ VĚCÍ LIDSKÝCH, již v Elbinku počáteho — odhodlal se, své nejhlavnější spisy vyučovatelské svěsti v soubor dle času, v němž vznikly a opatřiti je poznámkami o jich původu a jich podnětech. A složil starší svá díla ve tři díly, k nimž dílem čtvrtým přidal výše uvedených osm rozprav, teprve v Amsterdamě složených. S neobyčejnou rychlostí vytištěno toto sebrání 39 didaktických prací Komenského; v dílu čtvrtém uvádí ještě psaní z Gdanska ze dne 24. října a již 21. prosince podepisuje věnování. Již k Novému roku 1658 mohl¹⁶⁵⁸ Komenský odevzdati městu nejznamenitějšímu Amsterdamu, tržišti světa nejproslavenějšímu a jeho sboru starších nejmoudřejšímu, toto dílo znamenité, jemuž ve světové literatuře paedagogické dosud nic se nevyrovnává. Vytisknuto bylo v latině ve foliu velkém na více než 2000 stránkách, takže přes decimetr v šířce měří, písmem sličným, v úpravě stkvelé, s významným listem titulním, na němž krásnou mědirytinou Komenský se školou svou vyobrazen. (Obr. 9.) Knihovny veřejné a soukromé chlubí se, mohou-li se vykázati tímto dílem latinským, jež vyšlo názvem:

DÍLA VYUČOVATELSKÁ VEŠKERÁ,

při rozmanitých až posud příležitostech sepsaná
a na různých místech vydaná.

Nyní pak netoliko v jedno, aby pospolu byla, sebraná, nýbrž i posledním pokusem v soustavu jedinou, strojně sestavenou, uvedená.

V Amsterdamě.

Nákladem pana Vavřince z Geer. Vytiskli Krištof Konrád a Gabriel Roy.
1657.

Ukázkou tisku podáváme snímek titulního listu dílu Iho v obr. 10.

V díle prvé m na 482 stránkách spisy z let 1627—1642. — a) Slova k Amsterdamským. b) Čtenářům zbožným a opatrným. — 1. O prvních příležitostech, jimiž ve snahách svých k studiím zanesen byl spisovatel, zcela krátká zpráva. 2. Didaktika Veliká. 3. Škola mateřského klínu. 4. Nákres školy prstonárodní. 5. Brána latinského jazyka prvého vydání. 6. Předdomí Brány jazykův otevřeně. 7. Obraz Chrámů latiny Davida Vechnera a proč dílo to dále nepostoupilo. 8. O studii jazyka latinského, ve čtyři části rozděleném, výklad k Vratislavským. 9. Předchůdce vševedy. 10. Snah vševedných objasnění.

V díle druhém na 462 stránkách spisy z let 1642—1650. — 1. O nových v didaktických studiích pokračováních příležitostech s promluvou k Ludvíku z Geer. 3. Methoda jazyků nejnovější. 3. Předdomí druhého vydání, část ukázkou. 4. Brána druhého vydání, část ukázkou. 5. Brány jazyků nejnovější klíč, totiž Mluvnice latinské obecné. 6. Poznámky o nové Mluvnici branné. 7. O Slovníku branném latinsko-německém. 8. Některé o těch věcech učených mužův úsudky a nové výklady.

V díle třetím na 1064 stránkách spisy z let 1650—1654. — 1. O povolání do Uher zpráva. 2. Školy vševedné na sedm tříd rozdělené nákras. 3. O nalezených vševedné snahy překážkách. 4. O vzdělávání vtípu řeč. 5. O prvotném vzdělávání vtípu nástroji, jak by se s ním obratně zacházelo, o knihách, řeč. 6. Škola

J. A. COMENII

DIDACTICORUM OPERUM

Pars Prima.

Ea continens, quæ de sanctiore Iu-
ventutis Educatione, melioreque Scho-
larum statu, ab Anno 1627 usque ad 1642 scripta
fuere: cum breviter memoratis Occasionibus
quibus eò fuit ventum, subsequutis-
que Eruditorum cen-
suris.

Quorum syllabum sequens ostendet pagina.

latinská trojtrídni. 7. Předdomí vydání třetího s Mluvnicí i Slovníkem a Návodem. ¹⁶⁵⁸ 8. Brána vydání třetího: Návod, Slovník, Mluvnice a text. 9. Sít: Návod, Umění ozdobnické čili Mluvnice ozdobná a text. 10. O studia vševědného překážkách. 11. Fortius obživlý. 12. Pravidla mravů ve prospěch mládeže sebraná. 13. Zákony školy dobře spořádané. 14. Zpráva o spise Svět v obrazech. 15. Škola hrou. 16. Prací školních v Uhrách podniknutých úhrn. 17. Pohřební na pana Ludvíka z Geer staršího smrt řeč. 18. Genealogická zpráva o rodu Geer.

V díle čtvrtém na 110 stránkách spisy z let 1656—1657. — 1. Život vírem. 2. Předdomí jazyka latinského přídavek. 3. Latiny Brány jazykův a jejího užívání komického obrana. 4. Věječka moudrosti. 5. Ze školních labyrintů východ na rovinu. 6. Latium obživlé. 7. Tiskárna živá. 8. Ráj mládeži křesťanské navracený. 9. Odevzdání pochodně.

Komenský odevzdal dílo třiceti let, za rozličných příčin u rozličných národů skládané, městské radě amsterodamské zvláštním listem, žádaje, by je ve prospěch mládeže své obrátila a tři nebo čtyři muže bystroduché ve sbor didaktický svolala, by s ním uvážili, zda-li a kterak by mohlo tak se státi. Nedošlo k tomu pro podezřívání a odpor lenivých, kteří namlouvali lidem, že Komenský tak školy jen znepokojuvati chce.

Dne 7. února podal Komenský výtisk toho spisu také prefektům mořeplavby a vojenství hollandského, kteří vyžádali sobě ještě 15 výtisků vázaných, by na každého z nich — a 16 jich bylo — se dostalo. Odeslány jsou 17. února, načež Komenskému uznáním a 500 zlatými se odměnili, i pro náhradu ztrát lešenských.

102. Zatím co roznášela DÍLA VYUČOVATELSKÁ VEŠKERÁ slávu Komenského po celé Evropě střední, uvedl se samochtě náhodou do neobyčejného labyrintu, který za sebou mu potáhl mnoho práce a obtížení, nenávisť, strachu a nebezpečenství. Byl to bývalý soudruh Komenského a nyní soukeník v Lednici v Uhrách, Drabík, jenž neustál Komenskému svá prorocství za zjevení božská posýlati, vyhrozuje mu i trestem božím, neuveřejní-li jich v latině. Komenskému sice nebyla neznáma dobrodružství Drabíkova po jeho z místa kněžského v Drahotouši na Moravě odchodu; také na sobě samém zkusil, že místo obecné na zemi blaženosti, kterou Drabík pro rok 1656 předpovídal, zastihla jednotu pohroma největší; nicméně utěšuje se tím, že Bileam také nebyl spravedliv a přeče řeč jeho byla pravdiva, přeče věřil Drabíkovi, kterému dokonce sám pan z Geer tak se naklonil, že byl ochoten povolati ho do Amsterdamu, kde měl Drabík mnoho věřících. Komenský v neotřesené důvěře v Boha, že svého služebníka věrného a těžce zkoušeného neopustí, všecko své doufání upjal k chiliastickému r. 1672 a 1673, kdy Kristus na zemi měl říši boží obnoviti. I vydal v roce dvoustoletého trvání jednoty bratrské 1657 v překladech latinských sbírku prorocství s pojednáním o prorocích pravých a falešných ve spise:

SVĚTLO VE TMÁCH,

to jest

Prorocství dar,

jímž Bůh církev evangelickou obdařil skrze Kristofa Kottera,
Kristinu Poňatovskou a Mikoláše Drabíka.

(Tiskem 1657.)

1658 Za tímto spisem, vydaným bez jména spisovatele a v úpravě velmi sličné, následoval opět v latině dodatek ku proroctvím těm pod názvem:

DĚJINY PROROCTVÍ

Krištofa Kottera, Kristiny Poňatovské,
Mikoláše Drabíka

a co s nimi porůznu se stalo až k jejich roku 1657 uveřejnění
a po uveřejnění.

(Tiskem 1659.)

A posléze všechna proroctví sebrána a nově vydána i se všemi vysvětlivkami potřebnými a čtverym věnováním Synu Božímu, mocnostem křesťanským, andělům církve a čtenáři, opět v latině a bez udání jména Komenského pod názvem:

SVĚTLO ZE TMY,

n o v ý m i p a p r s k y r o z m n o ŝ e n é,

to jest

Nejslavnější Božská zjevení, ve prospěch století našeho učiněná.

(Tiskem 1663.)

Za tím následoval opět latinský:

DODATEK KU PROROCTVÍM DRABÍKOVÝM.

(Tiskem 1663.)

Jakou měrou důvěřivý Komenský ku proroctvím těm lnul, patrně z toho, že spis SVĚTLO ZE TMY opatřil i podobiznami proroků, mnohými obrazy i dvěma monogramy, jakož i odtud, že připsal 28. března 1664 předmluvu k německému překladu proroctví Kotterových, v níž 13 proroků v 50 letech vypočítává! Hlavním obsahem proroctví těch jest, že zkaženosti světa bude konec učiněn válkou od národů, kteří ze čtyř stran přikvačí, aby papeži a domu rakouskému konec přivedli: po tom nastane obecná reformace, která ještě před koncem věků k lepšímu stavu připraví lidstvo.

Vydání těchto proroctví tiskem přivedlo Komenskému důvěřivému, jak již výše poznamenáno, mnohou nesnáz a vzbudilo mnoho nepřátel, kteří vytýkali mu nízké podněty a nepěkné vlastnosti, jež přece povaze našeho Komenského povždy tak cizí zůstávaly!

Proti professoru groninskému, Samueli de Marets, Komenský 1659 roku 1659 obranou zase chiliasmu u velkém spěchu napsal spis latinský:

NAPOMENUTÍ BRATRSKÉ SAMUELI MARESIIOVI

o horlivosti bez vědění a lásky.

(Tiskem v Amsterdamě 1659.)

Nejurputněji pro proroctví dotírali na Amosa professor frankerský Mikoláš Arnold, proti němuž Komenský na uhájení poctivosti a svě- 1660 domí svého roku 1660 napsal spis latinský:

OBRANA POVĚSTI SVÉ

1660

proti Mikuláši Arnoldovi.

(Tiskem v Leydeeh 1660.)

Komenský ani v této OBRANĚ proti bývalému žáku svému Arnoldovi nezapřel své povahy jako vychovatele a vševědce, předstíraje tu šest otázek mravovědných, sedm vychovatelských, čtyři vyučovatelské, dvanáct silozpytných atd. A zase v závěrku patrna jeho smírcí povaha ze slov: „Nerad bych ti, bratře milý, dělal křivdu, ale zdáš se mi býti oddaným přespříliš bohosloví theoretickému, které po vědění toliko se shání a světlem svým se polehtává. Prosím tebe, račiž více obírat se bohoslovím praktickým, které naplní tě horoucnější láskou k Bohu a bližnímu. Jemu zajisté samému jedině učili apoštolé i sám apoštolův i náš společný mistr a pán slovem i příkladem“ . . .

Drabík konečně v červenci 1671 odpykal prococtví svá; zajisté pro-rokoval rozdělení říše habsburské mezi syny Bedřicha Falckého a Ráko-cziho a pod., proto byl obviněn z pobuřování a velezrády a popraven způsobem potupným. Komenskému však přivedla pro léta prococtví ta pověst nešvarnou; zajisté Petr Bayle, svobodomyšlný professor filosofie v Rotterdamě, jenž nenáviděl jednoho z proroků, bohoslovce Petra Juriena, a proto přidal se ku straně jeho odpůrce Arnolda, snesl všechny lehkomyšlné a zlomyšlné klevety a pomluvy proti Komenskému, jehož vyličil jako člověka ošemetného, nadutého, lstivého, vášnivého, zištného a bláznivého a to v čase, kdy právě jméno Komenského v Holandsku slavili a práci jeho žehnali! A dle Bayleho soudili o Komenském mnozí, kteří napotom o něm psali, aniž by spisy jeho četli, odsuzující muže, jenž svou povahou a svými zásluhami přece tak vysoko byl povznesen! A přece nelze diviti se Komenskému, že předstihnul ve všech věcech ostatních daleko dobu svou, zůstal právě u důvěře v prococtví synem své doby, kdy i velicí politikové jim se oddávali! Měla-liž tato důvěra za zlé pokládána býti muži domova prázdnému, osudem napořád pronásledovanému, u víře v Boha nevývratné šťastnému nešťastníku, jenž v úzkostech své upřímné duše českobratrské nevidá na zemi pomoci, spoléhal na prococtví nebeská?! Ostatně žel i náš, prý osvicený věk, jak muži slovatní, politikové a básníci řádu předního i sami přírodopzpytci osvědčení a věhlasní dávají se klamatí kejklům spiritualistickým a ve čtvrtém rozměru prostoru zří odbíhati věci podivuhodné, nadpřirozené, o nichž skládají a vydávají ještě rozsáhlejší, nákladnější úpravnější — a podivnější díla, než je Komenského kaceřované SVĚTLO ZE TMY.

103. Mírně hájil Komenský cti a svědomí svého: proti těm, kdo mu víru v proroky zlým vykládali. Rozhodně se ozval, češť a víru svou zastáváje, proti socinianu Danieli Zwickerovi, synu jistého kazatele gdanského, povoláním lékaři, který z Gdanska vypovězen, v Amsterdamě meškal. Tento muž častými dopisy od roku 1653 z Hollandska v důvěru Komenského se vetřel a nyní se ho dovolával ve vývodech proti božské podstatě Krista. Však i jiní bohoslovci bludná mínění šířili! Komenský

1660 byl nucen v letech 1660 a 1662 napsati zvláštní o tom spisy latinské, z nichž tři proti bičovatelí Krista, Zwickerovi; vyšly pod názvy:

O SMÍRU SMÍRŮ,

to jest

O podmínkách smíru, socinskou sektou nabídnutých,

napomenutí křesťanům.

(Tiskem v Amsterdamě 1660.)

O opětovném socinianů smíru opětovaném

KE KŘESŤANŮM NAPOMENUTÍ.

(Tiskem v Amsterdamě 1661.)

NAPOMENUTÍ TŘETÍ

k Danieli Zwickerovi a ke křesťanům.

(Tiskem v Amsterdamě 1662.)

Dále svědčí témuž učení práce Komenského, kterou upravil spis lékaře a bohoslovce Raymunda de Sabundského, v Toulouse okolo roku 1436 vydaný a důmyslně rozum a víru spojující:

Raymunda de Sabundského

OKO VÍRY,

Bohosloví přirozené,

jinak

Kniha tvorů, zvláště pak o člověku a přirozenosti jeho, co jest, i o tom, čeho mu potřebí, aby poznal Boha i sama sebe, i všeho, čím povinnován jest Bohu, bližnímu, sobě pro své spasení.

(Tiskem v Amsterdamě 1661.)

Lichost a škodlivost socinismu — ač proti Zwickerovi bez úspěchu — zřetelně dokázal Komenský ve spise novém, jímž usvědčil sociniany, že jsou křesťané nedokonalí, zvrhli a jako zplození ebionitův, od cesty pravdy a pobožnosti se uchýlivše; nazval je:

SOCINISMU ZRCADLO,

jedním pohledem ukazující, v co tam věří nebo nevěří,

z jich vlastního přiznání vybrané.

(Tiskem v Amsterdamě 1661.)

Proti Schlichtingiovi zase hájil pravou víru spisem, za peníze bratrské vydaným:

O křesťanův pravém Bohu,

Otcí, Synu a Duchu Svatém

VÍRA STARÁ.

(Tiskem v Amsterdamě 1659.)

A ještě proti Pavlu Felgenhauerovi, který ani r. 1660 ne-¹⁶⁶⁰ přestával brojiti proti lidské přirozenosti Kristově, jakož zase sociniani s Zwickerem v čele neustáli proti božství Kristovu se opírali, vydal Komenský dva listy, napsané již roku 1640 lékaři z Cařihradu, Čechu Danielu Stolciovi, které uvádívají se jako ZÁPAS NA OBĚ STRANY.

Vydány tiskem jazykem latinským pod názvem

OD PRAVÝCH A LEVÝCH,

to jest

Pro víru v Krista, Boha člověka marcionitskými bludy
(člověčenství Kristovo popírajícími)

b o j.

(Tiskem v Amsterdamě 1662.)

104. Půtky pro věci víry a náboženství neutlumily v Komenském filosofovi, jenž ku přírodě zřetel obrací, jakož patrně ze dvou spisů latinských:

ROZHLEDY O POVAZE TEPLA A ZIMY.

(Tiskem v Amsterdamě 1659.)

KARTESIUS SE SVOU PŘIROZENOU FILOSOFÍÍ

od mechaniků vyvrácený.

(Tiskem 1660.)

Jenom názvem známa jest další jeho práce z té doby, latinsky vydaná:

ODMÍTNUTÍ POJEDNÁNÍ PODIVNÉHO,

jemuž nápis

Filosophie písma vykladatelka.

(Tiskem 1660.)

R. 1661 také obíral se Komenský poznovu BRANOU VĚCÍ, v Anglii počatou, na níž velice si zakládal a ke které v Elbinku se vracel. (Viz její obsah ve stati 55.)

105. A ani tyto práce nezaměstnávaly dosti starce, věkem sic ze-¹⁶⁶¹ mdleného, ale duchem tak neobyčejně čilého; neunavilo ho ani rozdělení podpor bratřím a dopisy v záležitostech církve, kteréž věci druhdy na něm i 30 dopisů týdně vyhledávaly.

Zajisté oddal se ještě novým pracím didaktickým, upravuje pro vyšší třídy (3. a 4.) školy vševedně ze svého MANUALNÍKA ČESKÉHO stručnější a tiskem větším výtah z Písem svatých, jenž vyšel v latině pod názvem:

BRÁNA ČILI UVEDENÍ V BIBLI SVATOU,

to jest

Knih lidem od Boha v pravidlo toho, čemu věřiti, co činiti
a čeho doufati mají daných,

ú h r n.

(Tiskem v Norimberce 1658.)

1661 A další spis podobný, jenž vyšel v latině názvem:

ÚHRN NOVÉHO ZÁKONA.

(Tiskem v Norimberce 1658.)

106. Z nových, ve prospěch církve bratrské podniknutých spisů, jichž vydání částečně bylo podnikáno z peněz pro bratry sebraných, uvésti dlužno nejprve český:

KANCIONÁL,

to jest

Kníha žalmův a písní duchovních.

(Tiskem poprvé v Amsterdamě 1659.)

KANCIONÁL tento dokonalou formou slovesnou i hudební vysoko stojí nad svými předchůdci a za doby příznivější byl by v hymnologii české způsobil nemalý obrat a pokrok, ježto českou píseň uváděl na českou půdu a v předmluvě nad to o pohnutkách, podmínkách a poměrech zpěvů církevních tak zevrubně pojednává, že odtud kde kdo povoláný v díle tak šťastně počatém šťastně pokračovati mohl.

Dále vydán v těch dobách zlých, kdy Komenský koncem března již i ke složení hodnosti biskupa se chystal, jazykem českým list pastýřský, také z bratrských peněz:

SMUTNÝ HLAS ZAPLAŠENÉHO HNĚVEM BOŽÍM PASTÝŘE

k rozplašenému hynoucímu stádu.

(Tiskem poprvé v Amsterdamě 1660.)

Od končin země volal na rozptýlené stádce oveček pastýř ke končinám země zahnaný, smutný, osamělý, osiřelý, oznamuje jim marnost svého počínání, by rozboření ovčince ubránil. Ale nechtělo býti, poněvadž přišla hodina. I žehnal se jako Jakob se syny, kteréž do Egypta uveda, neměl vyvésti; jako Mojžíš, který lid svůj z Egypta vyvedl, ne však do zaslíbené vlasti; jako Pavel, žehnaje milým Efeským v Miletu, jichž tváře viděti více neměl. „Mějtež se dobře, přátelé milí — končí Amos náš — a po mně se již nejinak, než jako byste mne do hrobu položili, ohlédejte. Neb ač dýchání mé ještě dnes při mně jest, zítra však, bude-li, nevím. A byť i něco dnů přidal Pán, nechť je mám k odpočínutí a na věčnou cestu se strojení; ať ještě poobčerstvím, dříve než se odsud vyhostím“.

Potom jazykem latinským otiskl starý řád jednoty bratrské z r. 1632 pro některé vznešené muže anglické s výklady některými pod názvem:

ZPŮSOB KÁZNĚ I ŘÁDU CÍRKEVNÍHO

V JEDNOTĚ BRATŘÍ ČESKÝCH

s předeslanou krátkou historií o církve české původu, postupu a změnách.

(Tiskem poprvé v Amsterdamě 1660.)

Tomuto řádu na výstrahu přičinil a králi anglickému Karlu II. při- 1661
psal spis latinský :

NAPOMENUTÍ CÍRKVE ČESKÉ, ZKÁZY UTRPĚVŠÍ

k anglické, zkáze předejítí hledící

k prospěchu jednoty a řádu.

(Tiskem v Amsterodamě 1660.)

Do Anglie byl poslán tento spis, v němž za čtyřech stěžeje spásy církve vyhlášeno, by sjednotil se celý lid křesťanský, by uveden byl v řád, svázán vazbami kázně a naplněn duchem života, a jeuz za peníze bratrské vydán, v důvěře, že král se odvděčí bratřím potřebným; avšak král neposlal ani poděkování, ano dal se bez úspěchu upomínati o peníze, pro bratry od církevních sborův anglických sebrané a ve státní pokladně uložené.

Pro roztroušenou mládež bratrskou také z výsledků sbírek vydal Komenský roku 1661 německý katechismus pod názvem :

PRASTARÉ NÁBOŽENSTVÍ KŘESŤANSKÉ

v otázkách a odpovědích.

(Tiskem poprvé v Amsterodamě 1661.)

A jazykem českým knížku podobnou, katechismus s názvem :

POČET Z VÍRY.

(Tiskem v Amsterodamě 1662.)

107. Na opětne žádosti knihtiskaře van der Berga-Montana, by sestavil výkaz prací svých, konečně po dvou letech. v roce 1661 sepsal a při STRŮJCI ŠTĚSTÍ v Amsterodamě vydal:

LIST K PETRU MONTANOVÍ,

seznam spisů Komenského obsahující.

(Tiskem v Amsterodamě 1661.)

Tento list je velmi cenný, poněvadž pouze z něho dovidáme se o mnohé práci vzácné, kterou Komenský podnikl a k jejíž vydání nedošlo i o spisech, které bez udání spisovatele vyšly a k nimž Komenský jako takový se zná i o podnětech ku pracím těm.

108. Ve stáří svém neustal pak Amos náš ještě latinskými spisy se 1662
těšiti a ze spisovatelů výtečných věci cenné pro Čechy milé překládati. Jsou to verše jadrné a ladné, v nichž osvědčené pokyny o chování se člověka k Bohu, k sobě samému, k bližnímu, k čeledi, ke smrti obsaženy. Vyšly jako :

MOUDRÉHO KATONA MRAVNÁ POUČOVÁNÍ

v češtinu uvedená.

(Tiskem poprvé v Amsterodamě 1662.)

1663 Roku 1663 vydal Komenský spis český

VEYHOST SVĚTU,

kterýmž

jeden z utrápených, skrz práčata světa prohnanych, kolotáním rozličným zmatených, avšak do centrum milosrdenství Božího již zase uvedených a Bohu na všecku jeho vůli cele oddaných, nehodných Ježíše Krista služebníků,

ode všech nepobožných, zemstvím čenichajících a v tělesných žádostech pohřížených světa synů zjevně se odděluje.

(Tiskem poprvé v Amsterdamě 1663.)

Tu již utíká Amos náš z tohoto ďáblova hostince, Krista k soudu volá. A zase přece do světských opět se zabírá věci a novými pracemi se zabavuje.

109. A to vše činí při stálých o bratry starostech, oddávaje jim podpory došlé, výtěžek z tištěných spisův a zjednáva je jim odkazy. Sám — jakož 16. listopadu 1666 listem kazateli knížecímu v Lehnici Mikuláši Gertichiovi vyznal — nechtěl vyžebřaným oním chlebem se živiti, než z podpor svých dobrovolně s biskupem bratří polských Bytnerem se dělil a dva nebo tři čekatele stavu kněžského v domě svém vydržoval. A přece jiní o podpory tak se drali, při tom ze závidosti a lakoty jeden druhého u Komenského podezřívajíce, že v dopise jistém Komenský své rozhorlenosti ulevil slovy: „O Čechové nesvorní, svárliví, klevetní!“

V témž roce 1666 umělec, který opatřil obraz pro DÍLA VYUČOVATELSKÁ VEŠKERÁ, Crispin de Passa, znova vypořobil Komenského; jeho práci vyryl H. Hagens a reprodukci této rytiny podáváme obr. 11.

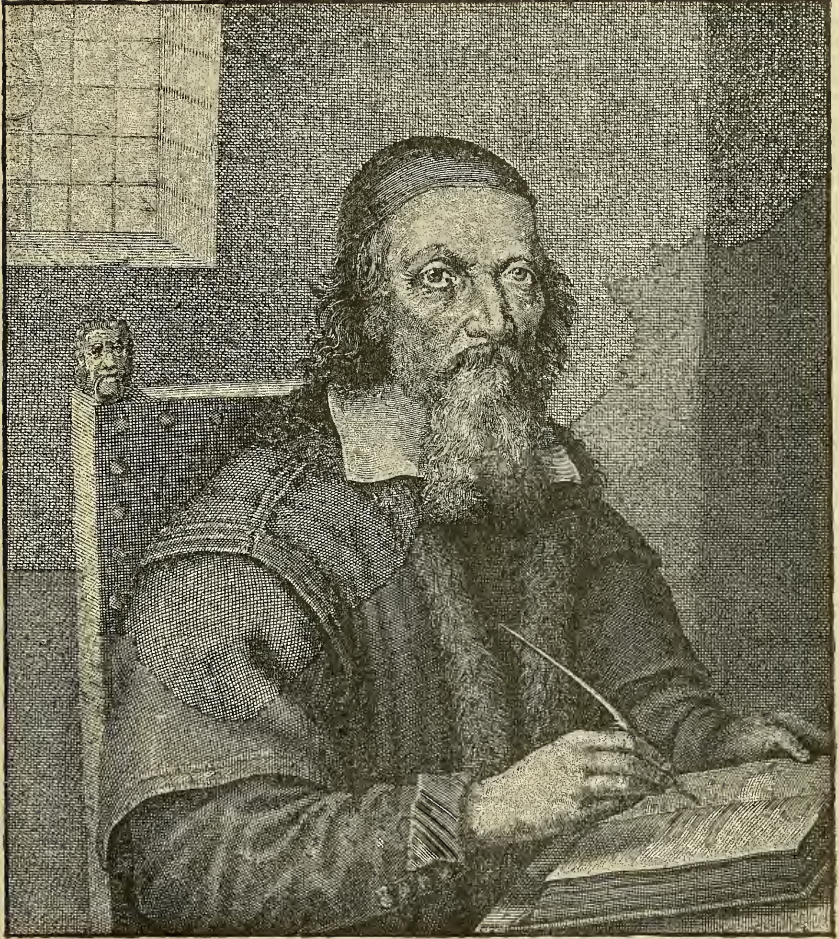
O řádné ustavení jednoty byt rozptýlené, přece jenom napořád tklivou Amos náš starost měl. Jedenáctkrát psal biskupu Bytnerovi, by svolal do Břehu synodu a působil k tomu, by na místo jich starců noví biskupové vyvoleni byli. Došlo k tomu teprve po smíru v Olivě v Prusku, 3. května 1660 mezi Švédy, Poláky, císařem Leopoldem I. a Brandenburskem uzavřeném.

Po vůli a radě Komenského na synodě 5. listopadu 1662 byli skutečně voleni noví starší a to jeho zeť a farář v Nassenhubu u Gdanska a napotom kazatel kurfirstský v Klajpedě Figulus a kazatel Gertichius v Lehnici. Po přání Komenského měl ho Figulus zastoupiti v hodnosti biskupské, zemřel však před Komenským 12. ledna 1670, takže Amos náš přece zůstal posledním biskupem bratří českých.

110. Při všech, výše již několikrát vyličených starostech, mrzutých bojích s bohoslovci a nenávidníky a nepřátely, které vzbudila mu proctví, ač paměť slábla a nemoc a choroby občas k lůžku ho poutaly, neustal Komenský na dílech, v nichž vlastní vrchol prací svých spatřoval, na vševědě a snahách smířících.

Zajisté znova zkoumal a koncem roku 1661 doplňoval, opravoval a brousil i k tisku připravoval MOUDROSTĚ PRVOU za BRÁNU VĚCÍ, jak již ve stati 104. jsme vytkli, a neméně horlivě zabíral se do díla jiného znamenitého, O NÁPRAVĚ VĚCÍ LIDSKÝCH, jež vzniklo v El- 1666

Obr. 11.

Jan Amos Komenský
u věku 74 let.

binku (viz stat 69.) a r. 1667 v Amsterodamu bylo vydáno částečně ve spisech: PANEGERSIA a PANAUGIE. Z nich zejména PANEGERSIA, to jest POVZBUZENÍ OBEČNÉ, tak byla hledána, že záhy vzácnou se stala a roku 1702 poznovu z rukopisu otištěna.

1666

Toto dílo, věnované Evropě světlům, mužům učeným, zbožným, výtečným, dovozuje, že přírodně jest svět jeden, proč by nemohl jednotným státi se i mravně a duševně, když by všichni, a především křesťané, ať kteréhokoli náboženství a jazyka a národu, a kterékoli osob vzácnosti, skrze mírnost mysli ustoupili od násilí a vrátili se ku svobodě přirozené, na cestu světa, míru, bezpečnosti, jednoty, jednoduchosti a svěčinnosti.

Obmyšlené dílo O NÁPRAVĚ VĚCÍ LIDSKÝCH mělo obsahovati knih šestero

a to vstup, kde se vykládá účel spisu: *Panegersia* t. j. obecné všech povzbuzení (I),
 vlastní základu: *Panaugia* t. j. obecná cesta světla (II),
 podstatu pokusech částečných, uvéstí věci: *Pansofia* t. j. vševěda čili pan-taxia t. j. obecné spořádání věcí (III),
 nápravy, v řád dosud velice zmotané mysli: *Pampaedia* t. j. obecné mysli vzdělávání (IV),
 jednajíc o všeliké jazyky: *Panglottia* t. j. obecné jazyku vzdělávání (V),
 ději dovršeném: *Panorthosia* t. j. obecná náprava (VI),
 z avírku, k věcem tak žádostivým ponoukající: *Pannuthesia* t. j. ponuknutí obecné (VII).

V tomto spise, na nějž právem naléhali přátelé angličtí po drahná léta a ke kterému Vavřinec z Geer především Komenského v Amsterdamě vítal, postava Amose našeho musí nejvýše vzrůsti před očima budoucnosti, poněvadž tu jeví se jako nadšený apoštol pravé lidskosti a jako jeden z nejušlechtlejších myslitelů celého pokolení lidského. Z něho také roku 1717 vybrali si pravidla pro velkou lóži zednářskou v Anglii, tak že myšlénkami Komenského a v duchu jeho rovněž osvíceném jako lidumilném působilo a působí tisíce loží svobodných zednářů, této zvláštní společnosti, která více pomlouvána než po pravdě ceněna bývá.

Z obmyšleného díla velkolepého O NÁPRAVĚ VĚCÍ LIDSKÝCH, které patrně všecky na světě tomto i onom věci obsáhnouti mělo v soustavě velkolepé, kterou by k jich napravení kde kdo ponuknut býti měl, přešly na nás pouze dvě prvé části a to:

PANEGERSIA, to jest POVZBUZENÍ OBEČNÉ,

ve kterém, když vyloženo, co jsou věci lidské a jak zašlé a jak o n á p r a v ě vždycky se raděno na nebi i na zemi, i jak ještě jest se raditi způsobem novým, v š e c h lidí děje se p o z v á n í, by před se vzali o věci tak společné společné rady.

Toto POVZBUZENÍ (vyložené v kapitole I) jest troje a sice sebe sama (II), jiných lidí (III—XI) a Boha slitovnicka horlivým vzdycháním (XII). Druhá část vydána pod názvem:

PANAUGIE, to jest SVĚTLO OBECNÉ,

1666

kde porada se vede, kterak mimo vše jiné jest myslem rozžící nějaké světlo obecné, ve kterém by mohli viděti všickni všecko ovšem.

Toto SVĚTLO POVŠECHNÉ vyloženo svou potřebou (v kapitole I—III), možností (IV—IX) a snadností (X—XVI); spis končí opět modlitbou, to jest vzdechy k otci světél o vzejití světla plného.

Těmito spisy také mělo býti opět podníceno založení křesťanské akademie světové, jakou Komenský již dávno obmyslel a které královská učená společnost londýnská ujeti se měla.

111. Komenský nepřestával na u v a ž o v á n í o tom, jak by křesťané k jednotě lepší přivedeni býti měli, než také s k u t k e m k tomu přičinití chtěl, aby k pravému poznání Boha společného byli i jinověrci přivedeni, především sami Turci. K tomu účelu měla býti bible na jazyk především turecký přeložena, k čemu ještě r. 1679 syn páně Vavřincův G e r a r d z G e e r překladatele sháněl. Ku překladu zamýšlenému Komenský roku 1667 napsal předmluvu k sultánu tureckému, v níž dokazuje, že jeden Bůh jest a není Boha jiného mimo něho, jak učili Mojžíš, proroci, Kristus, apoštolové i sám Mahomed; na sultánovi jest, aby v zemích svých, různověrci obývaných, učinil počátek obecné snášlivosti, která by byla nejlepším počátkem obecného míru.

Ovšem tehdejší pravověrný sultán Mahomed IV. vyhledával především slávu svou v boji o utlačování nevěřících. A tak i zde jakož i jinde minuly se smírné snahy Komenského výsledkem. Vždyť také v květnu 1667, kdy poslové angličtí a hollandští v Bredě hollandské mír umlouvali, poslal jim Komenský spis latinský

ANDĚL MÍRU

poslům míru, Angličanům a Belgům do Bredy poslaný a odtud všem národům k poslání určený.

(Tiskem 1667.)

Tu napomínal všechny národy, by od války upustili a knížeti míru Kristovi ustoupili. Také vyzýval, aby na vladaře světla poslány byly spisy SVĚTLO VE TMÁCH a SVĚTLO ZE TMY, v nichž Bůh pokolení lidskému zvěstuje ranní zori obecného světla posledního století.

Tehdáž Komenský dokonce posměch sklídl, takže za nedlouho proslovil se, že „nyní každý svůj Babylon chválí, žádný žádnému neustupuje, ale každý myslí, že j e h o jest Jerusalem“.

112. V roce 1668 jako stařec 77letý vydal spis, zvlášt se zamlou-¹⁶⁶⁸vající čtenáři každému, v němž o snahách a labyrintech svých vlastních se pronáší a v němž lidumilnost a pravá křesťanská mysl jeho svého vrcholu dochází. Vyšel v latině pod názvem:

JEDNO POTŘEBNÉ.

Věděti,

čeho komu třeba v životě a na smrti i po smrti.

(Tiskem poprvé v Amsterdamě 1668.)

Tu nepotřebnými věcmi světa ustálý a k jednomu potřebnému se přivínající stařec Komenský světu na uváženou podává příklady labyrintu světského (v kapitole I), jenž z opuštění věcí potřebných pro nepotřebné vchází (II); potřebné třeba vyhledávati a hledati (III) dle pravidla Kristova (IV) člověku každému pro život veškeren i při a po smrti (V). I učencům a vědatorům sluší pravidla Kristova šetřiti (VI), rovněž státníkům (VII), bohoslovcům, církevním pastýřům a biskupům (VIII) i světu veškerému, by v něco lepšího mohl býti proměněn (IX). V kapitole závěrečné (X) obsaženo spisovatelovo vyznání o ostříhání již stálém Kristova věčného pravidla o jednom potřebném odevzdáním sebe i všech v ruce boží.

Ze spisu tohoto — pro správné posuzování Komenského prací didaktických a smírčích i pro jeho vyznání o proroctvích velmi důležitého — vydána jazykem českým kapitola (X) pod názvem :

POSLEDNÍ VŮLE NEBO KŠAFT.

(Tiskem poprvé v Halle 1765.)

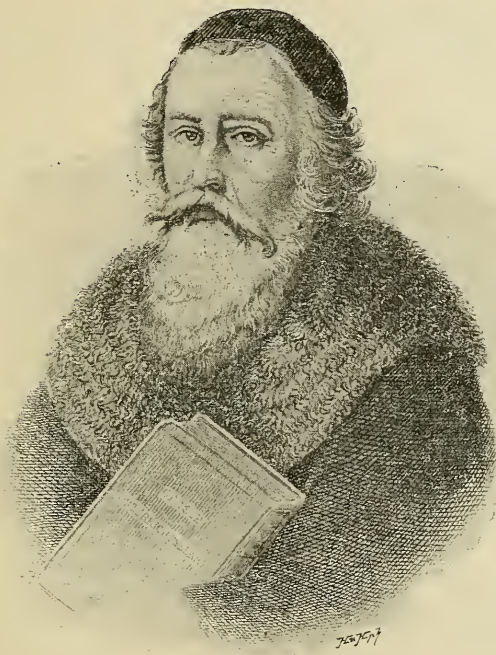
V závěti této hlavní snahy a cesty své Bohu Komenský poroučí a končí: „Aj, rozsil jsem símě Tvé, kolik mi svěřeno bylo od Tebe, Ty pak již zavláčeš a rosou požehnání Svého zavláčeš i popřej vzrůstu, jak sám budeš chtít, aby ne mně nebo komukoli z lidí vzešla žeň, než Tobě samému, jemuž samému všecka sláva a čest i žehnání náleží na věky věkův. Amen!“

113. Na smrt stařec náš, jehož život věru bylo pohostinství nikoli vlast — jak v JEDNOM POTŘEBNÉM vyznal — každé chvíle byl připraven. Již po smrti Rulíkové 10. listopadu 1666 napsal Gertichiovi, že přátelé na zemi jej tak opouštějí, že Bohu se odevzdává na dobu, po kterou na zemi jej ráčí ponechati. A jakkoli uznal, že dlouho býti nemůže do času, kdy shromážděn bude s otci, přece jen opět do prací smírných, jak jsme vložili, znovu se pouštěl, v JEDNOM POTŘEBNÉM celý život svůj důkladnému soudu k poučení jiným podrobil, především však na práce vševědné se oddával. Ještě na lůžku smrtelném zapřísahal syna Daniele a Krištofa Nigrina, by jeho BRÁNU VĚCÍ urovnali a tiskem vydali, což se stalo však teprve roku 1681.

A těše se nejjistější nadějí, že doveden bude Bohu svému, jehož říši na zemi marně připravoval a očekával, zesnul tiše a pokojně v 78. r. svého věku 15. listopadu 1670. Mrtvé tělo jeho dovezeno do opevněného *Naardenu*, na jihovýchod od Amsterdamu při jezeře Zuiderském a pochováno ve kostele francouzském, nyní v kasárny přeměněném, blíž okna pod osmou deskou podlahy.

114. Vysokého věku 79 let mohl Amos náš při rozličném strá-¹⁶⁷⁰ dání a stálém až do pozdního téměř věku osudu pronásledování dočekať se ovšem jenom proto, že byl těla zdravého, silného a vzrostlého. Sice podleho nejednou chorobám, bezpochyby dlouhými a častými cestami přivoděným, vždycky však záhy z nich se vybralo. Krásná postava, vysoká a vznešená, vrcholila hlavou sličnou, hustým plnovousem vroubenou, typu slovanského, s nosem orlím, očima výraznými; v líci vyobrážela se mírnost a odevzdání se do osudu, jehož úklady ovšem propůjčily tváři i rysu jakési trpné žalosti tiché. Z očí vyzírala vroucnost mysli, která

Obr. 12.

Jan Amos Komenský

dle lipské rytiny z r. 1871.

dojista i v ohnivost byla stupňována, když přimlouval Komenský bratřím v kázáních svých, aby ve všem čisté lásky evangelia hleděli. V krásném pak těle krásná sídlila duše, bydlel duch zářivý, z něhož paprsky světla a tepla zahřívaly a osvěcovaly rodinu, bratry, národ český a lidstvo.

115. Rodině byl otcem velmi pečlivým; po smrti druhé manželky osiřelým zjednal matku novou v manželce třetí; staral se o zapořtění dcer a o řádné vychování syna Daniela; odříkal se sám mno-

1670 hého pohodlí a požitku, by jen mohl co dětem nastrádati. Přežila ho choť Johana, rozená Gajusová, která na nějaký čas uchýlila se do Berlína ke kazateli kurfirstkému Schmettauovi. Syn Daniel, otcem roku 1666 na kněze vysvěcený, žil v Gdansku a skončil na moři 1. května 1694. Dcera Alžběta, provdána za Figula Petra Jablonského, přežila svého manžela; s ním měla dva syny, Jana Theodora a Daniele Arnošta. Daniel Arnošt Jablonský byl vnuk důstojný svého děda velikého, vynikl povahou i učeností a působil k založení akademie berlínské, jejíž předsedou se stal roku 1733. V rodině Jablonských chována podobizna Komenského, která reprodukována v roce 1871 rytinou lipskou a opět tuto v obr. 12.

116. Bratřím svým byl Amos náš oddán do posledního vzdechu svého. Nejen o duševní ale i o hmotné jejich blaho a dobro péči měl, po celé Evropě přátele a přízeň jim sháněl; pro ně cesty četné a namáhavé podnikal; ještě jako starec, odpočinku potřebný, žádné pro ně práce se neodřikal. Jako patriarcha pravý církev svou objímal láskou vroucí a když viděl, že osudu zaniknutí a pokazení propadá, neustál ani tehdy na zlepšení její tklivými spisy naléhati a u mocnářův a státníků pro ně podpory a pomoci se doprošovati.

117. Národ u svého českému zachovával vypovězenec Komenský vroucí přichylnost až do pozdního věku. Jemu svědčítí mělo první dílo, které v Herborně skládati počal, jemu všechny své síly chtěl oddati, pro něj především na zlepšení škol a metody naléhal. Jeho DIDAKTIKA VELIKÁ osnována dle předchozího spisu českého, z jehož rukopisu klademe sem věrnou, jen málo zmenšenou reprodukcí listu titulního, ukázkou písma našeho Komenského (obrazec 13.), v METHODĚ JAZYKŮ NEJNOVĚJŠÍ obrací pozor učenců na pěstování jazyků mateřských, v BRÁNĚ JAZYKŮ má latina zřetel k češtině! V LISTĚ K MONTANOVÍ hned po úvodních slovech důrazně praví: „Ale nejprve veřejně pravím, že nikdy neměl jsem na mysli, psáti latině, tím méně pak, že chtěl jsem vydávati spisy latinské. Toliko národu svého abych dbal prospěti sepsáním některých knih jazykem mateřským, záhy jako jinocha jala mne toužebnost a neodstoupila ode mne po těchto padesát let: k jiným věcem byl jsem zanesen toliko příhodami.“

V nic uvedeny byly naděje, jimiž ještě v Amsterdamě těšiti se neustával, že přece do vlasti se navrátí, osud vykázal mu působení v cizině a nutil ho ke spisům latinským — nicméně přece písemnictví vlasti své zůstával Komenský věren; nejen ve vlasti ale mezi Uhry, Poláky, Němci a Belgičany oddával se spisům českým, které svým předětem, jazykem a slohem navždy budou počítány mezi ozdoby a stkvosty literatury vlastenecké!

Láskou k národu a vlasti lze také vysvětliti, proč Komenský, jinak v ohledě vyznání náboženských svrchovaně snášelivý, nejednou slovy britkými obracel se proti církvi katolické a papeži římskému: zajisté zřel v nich hlavní strůjce pohrom pro bratry a vlast, které válka třicetiletá

ΦΙΔΑΚΤΙΚΑ

to gest

Vmĕnj vmĕlého vyvírovánj.

Āteratky totj človič

Vijno nej na čele vjroste a staro smog jaine,
 rosemu to^v coj ku vojčibi ozdobám pýtomní^o ybudau,
 čjso životu pínálej, šťastné, snadné, plné, voj,
 voen, a tat potěšeni čjivotu obogj^v
 nastrogen byt mojl.

Čos te roste

Mocné, základy z samého pŕi rojem rostj; protajuge,
 vstamičnĕ, pŕjčlady gimj^v čime smj^v vmĕnj, voj pŕočkuge;
 vokonále, na četa, mĕsjce, dny a hodiny, rozmĕruge;
 a kerostemu tomu aby čjly pŕimĕdno bylo, y
 probuzenj čim, y rada dáva

Titulní list z rukopisu české Didaktiky,
 psaný vlastní rukou Komenského.

1670 přivedla, a byla to roztrpčenost vypovězence českého, z drahého národa vyobcovaného, která ho vedla k posudkům, na něž stýskáno, že jsou prý nepřátelské a fanatické . . .

118. Věrně sloužil Komenský své církvi a vroucně oddával se svému národu. Nicméně duch jeho osvícený přenášel se přes rozdíly u víře a neustával ve smírných snahách, byť i jim nepřála přízeň doby, a bystrý rozum vyšetřoval cesty lepšího mládeže vzdělání pro všechny národy. Jeho spisy — ač v nich český bratr nijak se nezapírá — svým rázem svědčí všem vyznáním a všem národům, jsou věnovány veškerému lidstvu. Účinkovaly také na zvelebení vyučování a vytřibení metody v novodobém školství, byly podnětem k útvarům zcela novým: škole mateřské, škole obecné a realnímu gymnasiu.

Nejnovější doba obrací zřetel i k té stránce činnosti Komenského, kterou sám za hlavní pokládal: k jeho pracím vševědným, kterými staví se mezi nejznamenitější veleduchy všech dob a všech národů.

Spadly mlhy, kterými Komenského obklopily nepřízeň doby a jeho původ a vlast: Amos náš stkví se mezi vyvolenci celého vzdělaného světa nejen jako veliký filosof, nesmrtelný didaktik a ušlechtilý humanista, ale také všecko lidstvo vzdělané patří k němu jako ku charakteru vznešenému, který jednal tak, jak učil! Rozum bystrý, cit hluboký, vůle hrdinsky vytrvalá a osudem nezlomná, skromnost při veškeré nad okolím povznešenosti, snášelivost při obecné jedné na druhé nevraživosti, vroucí zbožnost vedle tehdejšího pobožnůstkářství, přímost a svobodomyšlnost vedle pokrytectví a upjatosti proti novým ideám v jeho okolí — vše to povznáší Komenského na pravého světce, jemuž v duchu a pravdě koří se dnes všecken svět vzdělaný, jenž chystá se k velkolepé a obecné oslavě nesmrtelného mistra našeho v čase třístaletých narozenin jeho a to ve smyslu významného předpovědění slavného Leibnize z roku 1671:

„Doba bude, kdy zástup dobrých lidí bude pěstovati tě, Komenský, i skutky i naděje tvé, až i žádosti.“

Žij slávě své,

která jest životem po tvém živobytí!

Poznámky.

Ke str. 1. *Motto* nalezá se ve spise Komenského Jedno potřebné. — *Rodiště* K. kladli G. K. Rieger, Palacký a Zoubek po r. 1874 v Nivnici; Balbin, Pešina, Středovský a Pelzl do Komny; Gindely, Zoubek v r. 1871 do Uherského Brodu. Nová badání o něm podnikl Koželuha 1884, který je kladl v Komnu. Roku 1889 zjistil Borůvka, že v rok narození K. (1592) nebyla v Nivnici usedlá žádná rodina se jménem „Komenský“. R. 1890 zjistil Hrázděra Uherský Brod za rodiště K.; proti němu v *této* příčině ozvali se jen Kvačala a Konrád; tento 1891 uvedl nové (Kleychovo) svědectví pro Komnu jako rodiště K. Téhož r. 1891 Kučera na novo vyšetřil, že Uherský Brod byl bydlíštěm Komňanských od 2. poloviny XVI. století a roduým místem K. ono, na němž nyní stojí dům p. Resky na rohu na Dolním náměstí naproti býv. radnici, kde se říkalo v „ulici za Komenským“. — Co se týče *jména* K., sdělil 1850 Dudík pověst, že se K. jmenoval původně Milička; obnovil ji Koželuha 1884 (Milička), Dvorský 1889 (Milič) a 1890 Hrázděra (Milič). Brandl 1890 odmítl vývody, že Amos jest latinisovaný Milič, jak poprvé tvrdil Boček a vyslovil pochybnosti, že lze Miliče vyčísti z monogramů ve spise Světlo ze tmy, jak učinil Dvorský. Truhlář 1891 přečetl tento monogram za letopočet 1658; i toto čtení uvedl v pochybnost Kučera 1891. Cillich 1891 poznamenal z register děchodů panství světského, že 1598 ani Miliče ani Miličky v Komně nebylo. — *Otec* K. dle šetření Kučery 1891 byl *pravovarečným* měšťanem a členem cechu nákladnického; pro jeho zaměstnání mlynářské tento badatel dokladů nenalezl. — Třetí sestra K. dle šetření Kučerových slula *Markéta*.

Ke str. 2. Že studoval v *Přerově*, vyznává K. ve spise O otázce, zda-li Kristus Pán vstal z mrtvých vlastní mocí, na něž upozornil Šmaha 1891. — *Citáty* z K. české Didaktiky a Labyrinthu světa.

Ke str. 3. O *Herbornu* jako místě [studii] K. pojednal Dušek 1872. — *Sedulitas* v doslovném překladu Bedlivost. — O *rukopise Koperníkově*, který byl majetkem K., psal J. Durdík 1873.

Ke str. 4. Jazyka českého poklad = *Linguae bohemicæ thesaurus*; o poměru jeho k Rosově Slovníku psal Hanuš 1868; o povaze jeho sám K. v české Didaktice a v předmluvě české Brány. — Divadlo veškerenstva věci = *Amphitheatrum universitatis rerum*; o něm Hanuš 1868.

Ke str. 5. O *Přerově* se zřetelem k pobytu K. psal F. Slaměnik 1891. — Neznámo, zda-li spis *O andělech* z r. 1614 je jednostejný se spisem Boj Michala atd., na str. 22. jmenovaným. — Mluvnice snadnější předpisové = *Grammaticæ facilioris præcepta*. — Chudých utištěných volání do nebe = *Pauperum oppressorum clamores in coelum*; neznámo, je-li jednostejný se spisem Listové do nebe 1619.

Ke str. 6. *Přemýšlování o dokonalosti křesťanské* naposledy tištěno 1864; předmluva k němu znovu otištěna od Šmaby 1891. — Menčík K. přikl *Retuik proti antichristu* z r. 1622.

Ke str. 7. *Metrické přebásnění žalmů Davidových* znovu otištěno od J. Jirečka 1861. — *Nedobytný hrad jméno Hospodinovo* naposledy otištěn 1864. — *K. mapa Moravy* po všech vydáních a způsobě své zevrubně popsána od Šmaby 1891. Týž po-

dává následující překlad latinského věnování (v obr. 1. v levém rohu pod obrazem Polně položeného): Nejjasnějšímu pánu Ladislavu Vilémovi ze Zerotína, pánu na Břecelavi, Třebové, v Záhřebu a v Rudé, mému pánu nejmilostivějšímu. Vyskytají se velmi mnohé rozličných vydání mapy zeměpisné o vlasti naší, nejjasnější pane, avšak velmi chybné všechny. Neboť jediný, pokud vím, P. Fabricius, někdy lékař císaře Ferdinandův, schodiv ji, uvedl ji v mapu, ostatní mapy, co jich koli vyšlo potom, bývaly s ní snímány, avšak rozličně vyluzovaly se omyly rozličné. Nebo předně vypouštějí se napařadě mnohá místa jména předního, nepatrná se někdy zase pokládají; pak jména porušují se divně, a což jest velmi důležitou věcí, polohy a vzdálenosti míst sotva kde srovnávají se se skutečností, že téměř k ničemu nehodí se ty mapy. Nemohl jsem se tedy zdržeti, bych za této své bezděčné prázdne se nepokusil ji poněkud napravití, schodiv ji několikrát a na radu sobě rozmyslně přivzav lidí těchže míst povědomé, nezdařilo-li se některých míst nohama neboližto očima dostupovati a měřiti, a to podávám už zde. Nebo podávám zde již předně města a městyse; druhé, zámky, tvrze, kláštery, vesnice znamenitější téměř všechny; třetí, hory a řeky, které poutníkům bývá přecházeti nebo které se naskýtají očím; taktěž báně kovové, sklárny, vinice; čtvrté, a (oč jsem usiloval nejhlavněji) pravější míst vzdálenosti; naposledy poněvadž nejedna míst jména pronášejí se jinak Čechy (jichžto řečí promlouvá větší země té díl), jinak Němci, tytž složil jsem obě jména, by tudy mapa tato hodila se lidem jazyka obého. A ji Tobě, slovný pane, jakožto velmoži vlasti (své) jakožto i znamenitému svému ochránci dávám, oddávám, Boha prose, by co nejdříve Tebe vlasti i vlasti Tobě navrátil na znamenitě obapol potěšení. Dal jsem ve vybanství, Tvé nejjasnější osvěcenosti nejoddanější J. A. Komenský. — *Starožilnosti moravské dle zprávy Pešínovy z r. 1677* čerpal K. hlavně z rukopisů a knih Ctibora z Cimburka a Červenky Čelakovského. Nové pátrání po jich rukopisu — dosud bezvýsledné — podnikl Hrázděra, který o tom podal zprávu 1890.

Ke str. 8. *Mapa Moravy*, tuto v zmenšeném měřítku reprodukováná z výtisku r. 1646, úplně shoduje se s vydáními Piscatorovými z let 1627, 1630, 1645.

Ke str. 10. Zoubek 1885 bydlíště K. a bratří v *Brandýse* popisuje „jako kostelík s domy pro kněze a žáky; domy byly na způsob kláštera obehnané, obrazy a krásnými přitpovědmi ozdobené, se zahradou a štěpnicí.“ — *O sírobě* podruhé vydáno v Lešně 1634. — Rozmlouvání jako *Dialogi animae afflictæ cum ratione, cum fide et cum Christo*. K dílu I. a II. přičinil K. 1651 díl III. a 1660 díl IV.

Ke str. 11. *Labyrinth světa a ráj* (v prvých vydáních *lusthauz srdce* naposledy vydán 1891 od Bilého s důkladným rozbořem a s vylíčením všech vydání dosavadních. Píseň vystěhovalců o Labyrinthu dle Kollára naposledy vytištěna od Kořínka 1884.

Ke str. 12. Hlubina bezpečnosti = *Centrum securitatis*, naposledy vydaná Spolkem Komenského 1878; proč její sepsání sluší klásti za vydání Labyrinthu, odůvodnil Zoubek 1887. Čtyřverší, které heslem snímá jeho obsah a bylo při vydání lešenském 1633, a krásnější osmiverší z vydání 1663 znovu otištěno od Zoubka 1871. — *Cesty K. po Německu a Polsku* 1625 vylíčil sám ve spise Světlo z temnosti, jak upozornil Golí 1874. Dotčené kapitoly z tohoto spisu podal Šmaha v češtině 1890. Tu K. mluví o „králi“ pruském, a proto tak i zde kladeno.

Ke str. 14. O styku K. s *Kristinou Poňatovskou* psali Zoubek 1872 a Menčík i Špička 1891.

Ke str. 15. Poslední vydání české *Didaktiky* od J. V. Nováka 1891; předchozí od Chmely a Beránka. O době její sepsání Zoubek 1877.

Ke str. 16. O stycích *socinianů* s K. nejnověji psal Šmaha 1891. — Působení K. na *gymnasii lešenském* vylíčil Ziegler 1855.

Ke str. 17. *Zákony* slavného gymnasia lešenského = *Leges illustris gymnasii Lesnensis*, česky od Zoubka 1876. — *K. smírce křesťanů* byl vylíčen od Zoubka 1889. — O K. jako *bohoslovci* především psali Kleinert 1878 a Criegern 1881.

Ke str. 18. Napomenutí bratřím = *Exhortatio fraterna*.

Ke str. 19. O cvičení se v pobožnosti právě = *Praxis pietatis*, posléze Spolkem Komenského vydáno 1877. Historie o umučení, smrti, pohřbu i vzkříšení Pána Ježíše Krista bývá pokládána za část spisu Harmonie evangelistů (str. 20.) a uvádívá se krátce jako *Harmonie*; tato Historie naposledy vytištěna 1864. — *Otázky některé o jednotě bratří českých* ve známost uvedl J. Jireček 1878. — *Rád církve jednoty bratrské* vytištěný v Lešně 1632 neuráčí K. výslovně jako skladatele. — O zásluhách K. v oboru *písní duchovních* psal Konrád 1884. O novém vydání českého Kancionálu od K. Patera 1891.

Ke str. 20. Historia o těžkých protivenstvích církve české = *Historia persecutionum ecclesiae Bohemicae*, naposledy vydána 1877. — O navrácení do vlasti = *Haggaeus redi-vivus* atd. sepsán česky. Roku 1632 uloženo synodou K., aby byla přehlédnuta Historia o původu jednoty české a doplněna v díle IV. Avšak osudy práce neznámy. Snad latinský výtah z této práce české položen k Řádu z r. 1660 (viz str. 88).

Ke str. 21. Otázka, zda-li Kristus močí svou z mrtvých vstal = *Frage, ob Kristus sich selbst auferweckel.* — *Modlitby*, ze spisů K. vybrané, vydány 1886 od Spolku Komenského. — *Kázání XXI. vydání* podruhé 1663.

Ke str. 22. Názvy *Ráj církve a Ráj český* v poznámce k Beránkovu vydání české Didaktiky 1871. — Navrzení krátké o *obnovení škol v království českém* naposledy při Beránkově vydání české Didaktiky 1871. — Didaktika Veliká = *Didactica Magna*, český převod Šmahův počal vycházeti 1883; Příklad k české Didaktice, t. j. české vzdělání kapitol XXVIII—XXXII od Zoubka 1876. — Rozbory a obsah její podali Leuchtbecher 1856, Beeger 1871, Hofmeister 1871, Lion 1883, Müller 1887. V literatuře české na Didaktiku K. zvlášť upozornil Amerling 1849 a první do učebnice vychovatelství uvedl zásady Didaktiky K. Vorbes 1860; zevrubně o K. osnovách učebních psali J. Lepář 1877 a Letošník 1886. K. jako novotáře v paedagogice vylíčili Raumer 1843, Schmidt 1860, Dittes 1874, Seyffarth 1871, Laurie 1881, Miropolski 1871, Vernic 1883. K. k Rousseauovi přirovnával poprvé anonymus löwenberský 1875; zajímavou českou práci toho druhu podala Pammrová 1888. Dále o didaktických snahách K. psali Niemeyer 1804, Krause 1811, Schwarz 1829, Schröter 1864 a 1874.

Ke str. 29. O tělocvičných hrách u K. psal Zoubek 1873, o diaeteticce Komenského Šmaha 1891.

Ke str. 30. *Informatorium školy mateřské* ve vydání Kořínkové naposledy vytištěno 1884. Hlavně o tento spis K. opírá se studie Šaurova o dušesloví K. 1875, práce P. Durdíka o poměru Rousseaua a Pestalozziho ke K. 1883 a Svobodova o smyslech dle K. 1889.

Ke str. 31. Škola prstonárodní = *Schola vernacula*; Fialinky = *Viotarium*, Růžinky = *Rosarium*; Květnice = *Viridarium*; Labyrinth = *Labyrinthus*, Balšám = *Balsamentum*; Ráj = *Paradisus*. O K. jako zakladateli obecné školy ve smyslu objektivním psal Hoffmeister 1877. Živý obraz K. školy obecné ze spisu Škola hrou podal Šmaha 1889 a 1890. První rok školní dle zásad K. zpracoval Free 1884. O K. jako původci metody psacího čtení samostatně pojednal Dészö 1886.

Ke str. 32. Dějiny pokusův o zlepšení učení latině dle K. Methody jazyků.

Ke str. 33. Brána jazykův otevřená = *Janua linguarum reserata*. četně patištěna a po školách celé střední Evropy šířena, jak vyložil Šmaha 1888. Předmluvu podal Šmaha 1886. Rozbor její podal Compayré 1880.

Ke str. 34. Zlatá brána jazykův otevřená = *Janua linguarum reserata aurea*. Poslední, pouze české vydání 1880. — *Moudrost starých předků* naposledy otištěna 1872.

Ke str. 35. Předdomí jazyka latinského = *Vestibulum januae latininitatis*, již za života K. četně patištěno. Ethika z Předdomí 1658 česky vyložena od Šmahy 1890. Týž podal překlad předmluvy dvou vydání Vestibula 1886. — O mluvnické latinské z r. 1631 poprvé promluvil Zoubek 1888. — Fysiky dle světla Božího opravené soubor = *Physicae ad lumen divinum reformatae synopsis*, poslední vydání 1663. Zprávu o ní podal Květ 1860.

Ke str. 36. Hvězdářství podle světla přírodního opraveno býti mající = *Astronomia ad lumen Physicum reformanda*. — Snah Komenského předešlá = *Conatum Comenianorum praeludia*.

Ke str. 37. Vševědy předchůdce = *Pansophiae prodromus*, několikrát patištěn, česky od Zoubka 1879. — Snah vševědných objasnění = *Conatum pansophicorum dilucidatio*, podruhé 1657.

Ke str. 38. Strůjce štěstí = *Faber fortunae*, potřetí 1661, česky od Zoubka 1872. — O studiu latinské řeči atd. = *De sermonis latini studio per Vestibulum, Januam, Palatium et Thesauros latininitatis quadripartito gradu plene absolvendo dissertatio didactica ad Wratislaviensis*, podruhé 1657, česky od Šmahy 1886.

Ke str. 39. Diogenes cynický = *Diogenes Cynicus*; naposledy 1662, rozbor a ukázky jeho od Zoubka 1872. — Patriarcha Abraham = *Abrahamus patriarcha*.

Ke str. 40. K r. 1640 klásti sluší sepsání spisu *Od pravých a levých*, vytištěného 1662, o němž viz str. 87.

Ke str. 41. Zprávy K. o Londýně podal Zoubek 1876.

Ke str. 43. Nákres vševědy, půdorys, průčelí čili pohled chrámu moudrosti = *Pansophiae diatyposis ichnographica et orthographica*, podruhé 1645. — Brána věcí =

Janua rerum, česky od Šmaha 1886. — Moudrosti prvé praxe atd., klíč trojediný = *Tritertium catholicum*. — Cesta světa atd. = *Via lucis vestigata et vestiganda*. — O filosofii a vševědných snáhách K. mimo Zoubka a Šmaha pojednávali Štoreh 1851, Květ 1857, 1859 a 1860, J. Durdík 1870 a 1876, Robert 1881, Kvačala 1886, Albert 1891 a Masaryk 1885 a 1891.

Ke str. 45. *Vrše anglické*, připojené k rytině, reprodukováno obr. 3., čtou se takto: Ejhle, zde vyhnanece! Jenž, aby sloužil svému Bohu, krutě okusil zpupných vášní metly, Jehož účenost, zbožnost pravá cena jsouc známa Celému světu, činí celý svět jeho vlastním. — *Den odjezd K. z Anglie* zjistil Šmaha 1889

Ke str. 46. Pozváni K. do Ameriky a Francie zjistil Šmaha 1889.

Ke str. 49. Křesťanství sjednotitelné jednotitelem Kristem = *Christianismus reconciliabilis reconciliatore Christo*. R. 1661 sdělil K. jen nadpisy osmi kapitol tohoto spisu. — Kalendář křesťanský = *Calendarium ecclesiasticum*.

Ke str. 51. Huldrík Nivnicového soud atd. = *Huldrici Neuf-ld iudicium de iudicio Valeriani Magni super catholicorum et acatholicorum credendi regulas, seu Absurditatum echo*. Naposledy tištěno 1658.

Ke str. 53. O úpravě věcí lidských atd. = *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica ad genus humanum, ante alios ad eruditos Europae*. — Pravidla života atd. = *Regulae vitae sapientis, harmonicae, tranquillae, actuosae, negotiis liberaliter otiosae, peregrinantis denique, česky od Zoubka 1876*.

Ke str. 56. Nejnovější metoda jazyků atd. = *Methodus linguarum novissima, fundamentis didacticis solide superstructa*, podruhé 1657, český převod od Šmaha začal vycházeti 1882. Zoubek přeložil její kapitolu V. a vydal ji se stručnou zprávou o celé Metodě 1874. Její kapitolu X. (Didaktika analytická) vydal Zoubek česky 1874.

Ke str. 59. Vzdělání školského části atd. = *Eruditionis scholasticae* pars I: Vestibulum, rerum et linguarum fundamenta exhibens; pars II: Janua, rerum et linguarum structurae externae exhibens; pars III: Atrium, rerum et linguarum ornamenta exhibens. Tištěno přechasto a v různých jazycích. O K. metodě mimo Lepaře a Letošníka u vyučování latíně psal Zoubek 1873 a Hiller 1884. Četné příspěvky k poznání této stránky činnosti K. uveřejnil Šmaha 1886. — O K. jako *fysiologu lidské mluvy* psal Šmaha 1889. Též prokázal, že K. znal příbuznost maďarštiny a čudštiny.

Ke str. 60. Nezávislost — věčných zmatků původ = *Independentia — aeternarum confusionum origo*, podruhé 1661, česky od Šmaha 1890. — Lasického Historie atd. = Joan. Lasitii, nobilis Poloni, *Historiae de origine et rebus gestis fratrum Bohemorum liber octavus*, latinsky naposledy 1660, česky 1876.

Ke str. 61. Uvedení na cestu pokoje křesťanského = *Manuductio in viam pacis ecclesiasticae*; neznámo, je-li jednotejné s Cestou pokoje 1637 (str. 21.) nebo Napomenutím 1648 (str. 60.). — *Křašt* umírající matky Jednoty bratrské naposledy od Spolku Komenského 1878.

Ke str. 62. O návštěvě K. v Uhrách a o jeho setkání s Drábíkem psali Goll 1874 a Šmaha 1891. — Prvotiny prací školských atd. = *Primitiae laborum scholasticorum in illustri Patakins gymnasio* in majus et melius transformari coepto (De ingeniorum cultura. De libris), podruhé 1657; česky od Zoubka 1874. — Škola vševědná atd. = *Schola pansophica*, hoc est: Universalis sapientiae officina; podruhé 1657, česky od Zoubka 1875. — O pobytu K. v Uhrách psali Deszö 1883 (jeho studii v češtině podal Vorbes 1884), Šmaha 1885, 1886 a 1887 a Kvačala 1891.

Ke str. 65. O nalezené ke hbitému spisovatelů latinských čtení atd. = *De reperta ad authores latinis legendos et intelligendos via, Schola latina tribus classibus divisa*, podruhé 1657, česky od Zoubka 1874. — Prací školních atd. pokračování = *Laborum scholasticorum in illustri Patakins gymnasio continuatio*, podruhé 1657; česky Chvála metody pravé od Zoubka 1873. Pojmenování věcí od Zoubka 1872. — Jiný příklad postupného rozšiřování učiva v K. Předdomí, Bráně a Síní podal 1890 Šmaha, uveřejniv *Mravovědy* K. z těchto učebnic.

Ke str. 67. *Umění kazatelské* podruhé 1872.

Ke str. 68. Fortius obživlý atd. = *Fortius redivivus*, seu de pellenda scholis ignavia, podruhé 1657, česky od Zoubka 1872 a 1876. — Pravidla mravů atd. = *Praecepta morum*, in usum juventutis collecta, podruhé 1657, česky od Zoubka 1874 a 1876 — *Zákony školy dobře spořádané* = *Leges scholae bene ordinatae*, podruhé 1657, česky od Zoubka 1876. — Škola hrou atd. = *Schola ludus* seu Encyclopaedia viva, hoc est: Januae linguarum praxis scenica, res omnes nomenclatura vestitas et vestendas sensibus

ad vivum repraesentandi artificium exhibens amoenum, posléze 1657, česky IV. část od Šmahy 1839 a 1890, obsah od F. Lepáře 1879, vyličení významu jich od J. Lepáře 1877 a Böttichera 1888. — Slovník k síni cele latinský = *Lexicon atriale latino — latinum*, podruhé 1686.

Ke str. 69. Smyslých věcí Svět v obrazech atd. = *Orbis sensualium pictus*, hoc est: Omnium fundamentalium in mundo rerum et in vita actionum nomenclatura, ad ocularem demonstrationem deducta, ut sit Vestibuli et Januae lucidarium, přechoasto patišťen. Poslední české vzdělání 1883; předmluvu k prvému vydání obnovil Šmaha 1886.

Ke str. 71. Prací školských atd. úhra = *Laborum scholasticorum Patakinii obitorum coronis*, podruhé 1657. — Národů štěstí atd. = *Gentis felicitas*, specula exhibitia iis, qui num felices sint et quomodo fieri possiut, cognoscere velint, česky od Zoubka 1884. — Duše svatě blažený průvod = *Animae sanctae beatum satellitium operum bonorum exercitus*, hoc est: *Parentalis super Ludovici de Geer senioris obitum oratio ad nobilem Laurentium de Geer*, podruhé 1657.

Ke str. 74. Útočišťe v soužení a nebezpečnství posléze 1765. — Háj vševědy = *Sylva pansophiae*.

Obr. 14.

Jan Amos Komenský

dle pražské (Bartlovy) rytiny z r. 1871.

Ke str. 75. Moudrošť dvoj- i trojnásob očkovaná atd. = *Sapientia bis et ter oculata*, aliud in alio acute videns, aliudque per aliud potenter demonstrans. — *Dopis Peelův* uvedl Šmaha 1890. — Vybití lešenské atd. = *Excidium Lesnense*, anno 1656 factum, fide historica narratum. — Pochvalná řeč na Karla Gustava = *Panegyricus Carolo Gustavo*. O poměru K. k Polákům práce v polské Szkole a od Zoubka 1874. — K. jako kníže v domě Geerův v Amsterdamu vyličen od Šmahy 1890.

Ke str. 77. Maličký maličkým atd. = *Vestibuli latinae linguae auctarium*, voces latinas primitivas construi coeptas et in sententiolas breves reductas exhibens, v Dílech vyučovatských veškerých, česky předmluva a ukázky od Šmahy 1886. — Soubor = *Synopsis*, dle Zoubka 1876. — Obrana latiny Brány jazyků = *Apologia pro latinitate Januae linguarum*, v Dílech vyučovatských veškerých a 1658.

Ke str. 78. Východ z labyrintů školských atd. = *E scholasticis labyrinthis exitus in planum*, česky od Zoubka 1872. — Latium obživlé atd. = *Latium redivivum*, hoc est: De forma erigendi latinissimi collegii, česky od Šmahy 1886. — Tiskárna živá atd. =

Typographeum vivum, hoc est: Ars sapientiam non chartis sed ingeniis imprimendi, česky od Zoubka 1872.

Ke str. 79. Dle *podobizny K.* na záhlavním listě Děi vyučovatelských veškerých od Crispina de Passy byla bezpochyby zdělána nejrozšířenější podobizna K., jejíž ukázka v obrazi 14. z pražské rytiny Bartlovy 1872.

Ke str. 80. Ráje mládeže křesťanské navrácení = *Paradisus juventuti christianae reducendus*, česky od Zoubka 1872. — Odevzdání pochodně atd. = *Traditio lampadis*, hoc est: Didactico studio imposita coronis, česky od Zoubka 1872 a 1876. — Věječka moudrosti = *Ventilabrum sapientiae*, seu Sapienter sua retractandi ars. Cum adjuncta auctoris omniium didacticarum suarum cogitationum retractatione brevi, zpráva o tomto spise od Zoubka 1872, česky překlad od Nováka 1892.

Ke str. 81. Díla vyučovatelská veškerá atd. = *J. A. Comenii Opera didactica omnia*. Variis hucusque occasionibus scripta, diversisque locis edita: nunc autem non tantum in unum, ut simul sint, collecta, sed et ultimo conatu in systema unum mechanice constructum, redacta. Popis a obsah od J. Lepaře 1876.

Ke str. 82. Záhlavní list prvého dílu dole s dřevorytem hesla K., které v dalších částech Děi vyučovatelských veškerých vyměněno mědirytinou, obr. 2. na str. 30. reprodukovanou. České vyložení: *J. A. Comenii Didaktických prací část prvá*. To obsahující, co bylo o zbožnějším mládeže vychování a lepším stavu škol od roku 1627 až do roku 1642 psáno: s případnostmi krátce vytknutými, jimiž až tam se dospělo a s následovými učitelův posudky, jehž rejstřík následující ukazuje stránka.

Ke str. 83. Světlo ve tmách atd. = *Lux in tenebris*, hoc est: Prophetiae donum, quo Deus ecclesiam evangelicam (per Ch. Cotterum, Ch. Poniatoviam et N. Drabicium) dignatus est.

Ke str. 84. Dějiny proctví atd. = *Historia revelationum* Ch. C., Ch. P., N. D. et quae circa illas varie acciderunt usque ad earundem anno 1657 publicationem et post publicationem. — Světlo ze tmy atd. = *Lux e tenebris* novis radiis aucta, hoc est: Solemnissimae divinae revelationis in usum saeculi nostri factae. Monogrammy K. z tohoto spisu odtud poprvé vyložil a reprodukoval Dvorský 1889. Obsah podal Zoubek 1885. — Napomenutí bratrské atd. = *Admonitio fraterna* ad Maresium de zelo sine scientia et charitate.

Ke str. 85. Obrana pověsti své atd. = *Vindicatio famae et conscientiae* J. A. Comenii contra N. Arnoldum. Otázky, K. Arnoldovi učiněné, podal Zoubek 1886. — Dějiny soudův o K. od Bayleho až na naše dny podal Müller 1887. Dozruky pomluv Bayleových u Pelzla 1773 ve spise o českých a moravských učencích a umělcích; v tomto podobizna K. od Kleinharda kreslená a Baltzera rytá; zmenšená reprodukce této rytiny v obr. 15. Ze spiritualistických spisů viz na př. Zöllnera Transcendentale Physik 1877.

Ke str. 86. O smíru smírův atd. = *De irenico irenicorum*, hoc est: De conditionibus pacis a Socini secta oblatis ad Christianos admonitio. — O opětovném socinianů smíru opětovaném atd. = *De iterato Sociniano irenico iterata* ad Christianos admonitio. — Napomenutí třetí atd. = *Admonitio tertia* ad D. Zwickerum et ad Christianos. — R. de Sabundského Oko víry atd. = *R. de Sabaude Oculus fidei*, theologia naturalis a tautologiis et styli scabritate liberata vel liber creatorarum in compendium redactus. — Socinismu zreadlo atd. = *Socinismi speculum* ex ipsorummet propria confessione concinnatum. — Boje K. se sociniany a jinými bohoslovci vyličil Zoubek 1885—1887, o K. a socianech viz též odst. 16. a 35. a poznámku ke str. 16. — O křesťanův pravém Bohu atd. = *De Christianorum vero Deo*, patre, filio et spiritu sancto fides antiqua, podruhé 1660. Bezpochyby jedinstevný se spísem K. Veri christianismi idea, ad lapsos Germaniae = *Pravého křesťanství myšlenka*, k pobloudivcům německým.

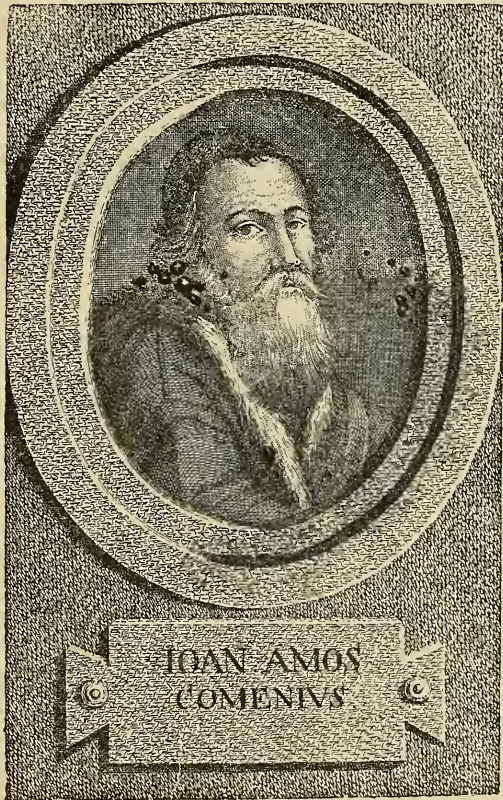
Ke str. 87. Od pravých a levých atd. = *A dextris et sinistris*, hoc est: Pro fide in Christum deum — hominem Marcionitici delirii lueta. — Rozhledy o povaze tepla a zimy = *Disquisitionis de caloris et frigoris natura*, podruhé 1678. — Kartesius atd. = *Cartesius cum sua naturali philosophia a mechanicis eversus*. — Odmitnutí atd. = *Refutatio exercitationis paradoxae*, cui titulus: Philosophia scripturae interpres. — Brána čili uvedení v Bibli svatou atd. = *Janua seu Introductio in biblia sacra*, hoc est: Librorum hominibus divinitus in credentorum, faciendorum sperandorumque regulam traditorum epitome.

Ke str. 88. Úhrn Nového zákona = *Epitome novi testamenti*. — Kancionál podruhé 1786, viz poznámku ke str. 19. — *Smutný hlas zaplašeného hněvem Božím pastýře*, podruhé 1757. — Způsob kázně atd. = *Ratio disciplinae ordinis ecclesiastici in Uni-*

tate fratrum Bohemorum, cum praemissa de ecclesiae Bohemicae ortu et progressu mutationibusque historiola, anglicky 1661.

Ke str. 89. Napomenutí církve české atd. = *Paraenesis ecclesiae Bohemicae, ruinas passae, ad Anglicanam, ruinas praevenire quaerentam, de bono unitatis et ordinis, patištěno v Ženevě, anglicky 1661.* — Prastaré náboženství křesťanské = *Die uralte Christ. Catholische Religion in Fragen und Antworten, podrubé 1756.* — Počet z víry = *Confessio.* — List k Petru Montanovi atd. = *Epistola ad Petrum Montanum, catalogum scriptorum Comenianorum exhibens, česky z části od Schulze 1868.* — Moudrého Katona

Obr. 15.

Jan Amos Komenský

dle pražské (Baltzerovy) rytiny z r. 1873.

mravná poučování = *Catonis Disticha moralia*, naposledy otiskl Zoubek 1876. — Též o K. jako básníkovi vydal rozpravu 1884, v které ocenil jeho Labyrinth a žalmy i Kancionál, uváděje zejména přehálený posudek Jeřábkův na pravou míru a podáváje starší soudy o Labyrinthu.

Ke str. 90. *Veyhost světa* posléze vydán Spolkem Komenského 1878. — O K. jako biskupu píše Zoubek, že byl pro volnomyslnost náboženskou r. 1644 biskupství zbaven.

Ke str. 92. O K. a *svobodných zednářích* psal nejdříve Krause, nověji Adánek a posléze Zoubek, který r. 1883 zvláštní studii věnoval poměru K. k zednářům anglickým

a k anglické společnosti královské. — Panegersia a Panaugia v českém vyložení od Šmahy počaly vycházeti r. 1888.

Ke str. 93. O *akademii* K. psal Zoubek r. 1883. — Anděl míru atd. = *Angelus pacis* ad legatos pacis Anglos et Belgas Bredam missus indeque ad omnes populos mittendus.

Ke str. 94. Jedno potřebné = *Unum necessarium*, často patišťeno, česky od Šmahy 1881. — *Poslední vůle* naposledy otištěna od Šmahy 1881. — Den 15. listopadu jako den úmrtí dle Zoubkovy přednášky lipské r. 1888. O trobu K. vykládal Goll 1874.

Ke str. 95. O *rodině Jablonských* psal Ziegler 1855. — *Povahu* K. vyličuje nejkrásněji Pappenheim 1871, jako kazatele líčí jej Criegern 1881 a Loesche 1889, jako paedagoga Lindner 1876 a Dittes 1889 atd.

Ke str. 96. Se stanoviska, že K. *spisy* i latinským jazykem psané náležejí národu českému, byly srovnány veškeré původní práce K. i překlady z K. od Kliky do r. 1882 v Časopise musejním 1882 a v Ottových Paedagogických Rozhledech po literatuře československé 1885. Veškeré práce o K., vydané v letech 1888, 1889, 1890 a 1891 registroval Klika v měsíčníku Paedagogické Rozhledy 1889, 1890, 1891 a 1892. — O českých spisech K. psal Zoubek 1871. — O K. jako zastanci emancipace žen a dělnictva psal Zoubek 1883.

Ke str. 98. O K. především jako *reformatoru škol* jednájí téměř veškeré jeho životopisy, jaké u nás podali mimo Palackého a Zoubka Zelený 1865, Škoda 1870, Beránek 1871, Peřina 1872, Kořínek 1873, Pok-Poděbradský 1884. — Leibnizova *předpověď* v jeho epigrammatech k Hessenthalerovi, která českým překladem Šmahy vydána 1887. — *Zij slávě své* atd. z *Pravidel života* (viz odstavec 70.) od K. — *Autograf* K. v obr. 16. dle rytiny Bartlovy z r. 1872.

Obr. 16.

Autograf Komenského.

OBSAH.

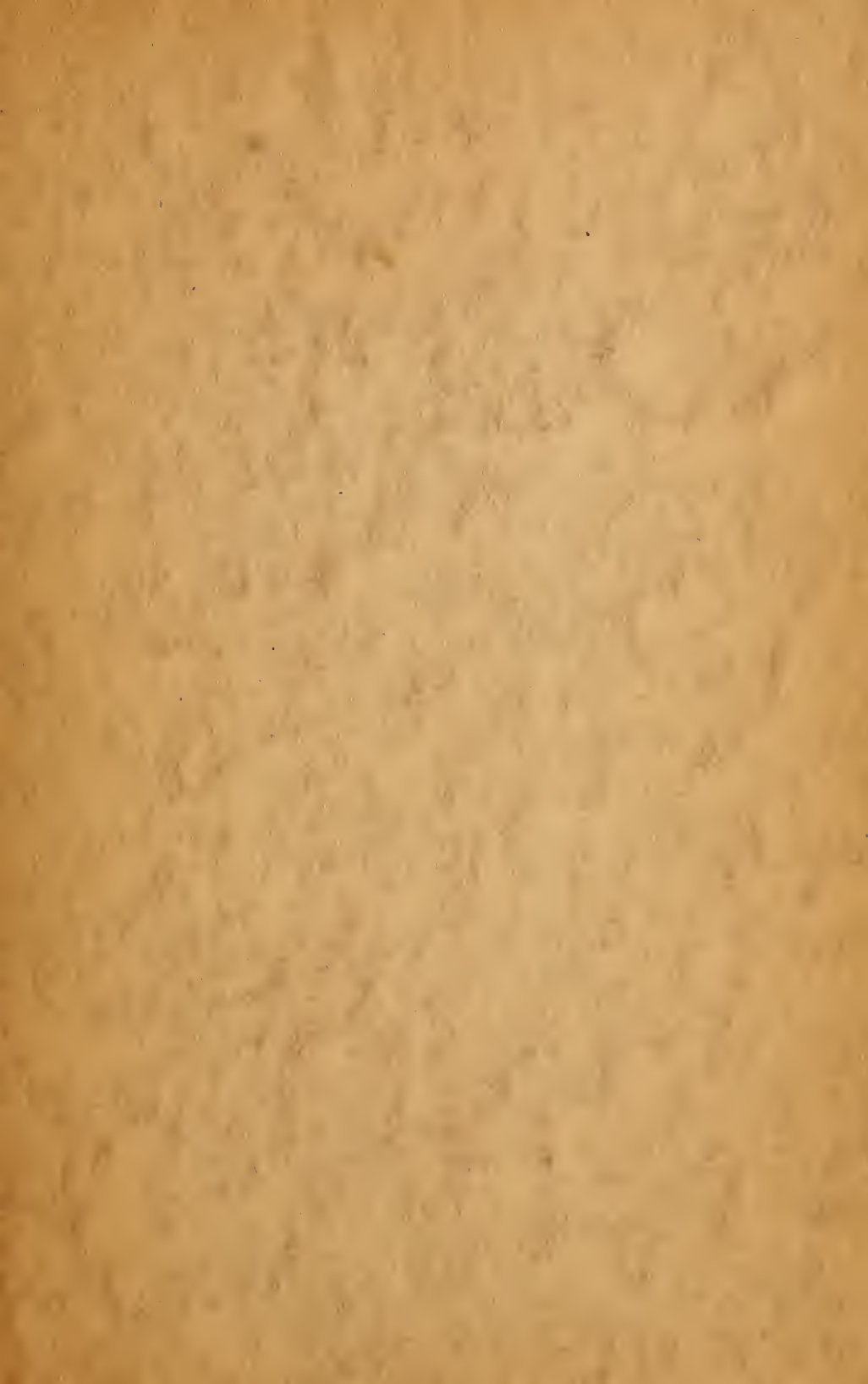
V domě otcovském a ve školách bratrských	1
Ve školách vysokých a na cestách	3
Šťastná léta ve vlasti a jich zlý konec	5
V zátíší Klopotském v Čechách	10
Na cestách po Německu a Polsku	12
Poslední chvíle ve vlasti	14
Poprve v Lešně	15
Bohoslovecké práce prvního pobytu lešenského	17
Vyučovatelské práce prvního pobytu lešenského	22
Pozvání do Švédska a Anglie	39
Jeden rok v Anglii	40
Přes Hollandsko do Švédska	46
V Elbinku mezi závazkem a náklonností	47
Didaktické práce pobytu elbinkského	56
Podruhé v Lešně	59
Na vševědné škole v Uhrách	63
Potřetí v Lešně až do jeho zkázy	72
V Amsterodamě	76
Poznámky	99

Opravy omylů tiskových.

Na str.	2. řádek	6. s hora	čti	<i>dv</i> anácetm místo jedenácetm.
" "	12.	"	14. " "	1633 m. 1623.
" "	15.	"	10. z dola "	Vratislavy m. Břetislavy.
" "	16.	"	14. s hora "	Vratislavy m. Břetislavy.
" "	17.	"	20. " "	Goryni m. Gorvě.
" "	25.	"	12. " "	soustavu m. soustavou.
" "	30.	"	10. " "	svůj m. tvůj.
" "	41.	"	6. z dola "	penězi m. pěnízy.
" "	48.	"	12. s hora "	Komenskému m. Kamenskému.
" "	49.	"	15. " "	JEDNOTITELEM m. JEDNOTILEM.
" "	49.	"	12. z dola "	Nigrinus m. Nigrius.
" "	60.	"	9. " "	ČINECH m. ČINNOSTI.
" "	64.	"	15. s hora "	zjeveného m. zjevného.
" "	81.	"	18. " "	v dloušce m. v šířce.
" "	89.	"	5. " "	ó prospěchu m. k prospěchu.
" "	95.	"	1. " "	78 m. 79.

Dodatek k obr. 3. na str. 45.

Dle mínění prof. dra. V. Mourka sluší čísti *passions* místo *Pas hurs*. Prof. Mourek a prof. dr. J. Novák vyšetřili, že zkratka *F. Q.* bezpochyby náleží číšníku králové Alžběty, jménem *Francis Quarles* (1592—1644), jenž napsal *Divine Emblems*.

LIBRARY OF CONGRESS

0 022 159 721 7